

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

Մինասյան Գևորգ Էդիկի

ՊԵՏԱԿԱՆ ԾԱԽՍԵՐԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՃԻ ՎՐԱ (ՀՀ ՕՐԻՆԱԿՈՎ)

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

Ը.00.03 – «Ֆինանսներ, հաշվապահական հաշվառում»
մասնագիտությամբ տնտեսագիտության թեկնածուի գիտական
աստիճանի համար

Գիտական ղեկավար՝
տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
Վարդան Բ. Բոստանջյան

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ.....	3
ԳԼՈՒԽ 1. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԻ ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ՖԻՆԱՆՍԱՎՈՐՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ	
1.1. Տնտեսական հարաբերությունների պետական կարգավորման տեսական և մեթոդաբանական հիմքերը... ..	10
1.2. Պետության գործառույթների ընդգրկման ոլորտները և դրանց սոցիալ-տնտեսական նշանակությունը.....	23
1.3. Պետական ծախսերի հիմնական ուղղությունները և դրանց բաշխման միջազգային փորձը.....	38
ԳԼՈՒԽ 2. ՀՀ ՊԵՏԱԿԱՆ ԾԱԽՍԵՐԻ ԳԵՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ	
2.1. Պետական ծախսերի ընդհանուր բնութագիրը և կառուցվածքային առանձնահատկությունները.....	50
2.2. Հայեցողական և ոչ հայեցողական հարկաբյուջետային փոփոխությունների տարանջատումը և դրանց արդյունավետության վերլուծությունը.....	72
2.3. Պետական ծախսերի և տնտեսական աճի փոխազդեցության գնահատումը SVAR մեթոդաբանությամբ	90
ԳԼՈՒԽ 3. ՊԵՏԱԿԱՆ ԾԱԽՍԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ	
3.1. Հարկային միջավայրի բարելավման և պետական բյուջեի եկամտային ներուժի ընդլայնման հնարավորությունները	102
3.2. Պետական ծախսերի կառավարման հիմնախնդիրները և դրանց արդյունավետության բարձրացման ուղիները.....	115
ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	133
ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ	146
ՀԱՎԵԼՎԱԾՆԵՐ.....	156

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հեղազոտության թեմայի արդիականությունը: Պետության գործառույթների ֆինանսավորման ծավալների և տնտեսական աճի փոխազդեցության հիմնահարցը մշտապես եղել և այսօր էլ շարունակում է մնալ և՛ քաղաքական պաշտոնյաների, և՛ տնտեսական վերլուծաբանների օրակարգի առաջնահերթ խնդիրներից մեկը: Չնայած այս ուղղությամբ կատարված բազմաթիվ տեսական և էմպիրիկ վերլուծությունների արդյունքներին՝ մինչ այսօր չի հաջողվել ձևավորել մեկ միասնական մոտեցում հիմնախնդրի վերջնական լուծման վերաբերյալ, ինչի արդյունքում պարբերաբար իրար փոխարինելու են գալիս տնտեսական գործընթացներին պետության միջամտության աճի կողմնակիցները և այն տնտեսագիտական ուսմունքների ներկայացուցիչները, որոնք ավելի մեծ կարևորություն են տալիս շուկայական ուժերի ինքնակարգավորվող գործունեությանը: Սակայն մի բան ակնհայտ է, որ հասարակության զարգացմանը զուգահեռ պետության կողմից իրագործվող գործառույթների շրջանակն անընդհատ ընդլայնվել է, և նվազագույն գործառույթներից բացի պետությունն աստիճանաբար իր վրա է վերցրել շուկայական կառուցակարգերի սահմաններից դուրս գտնվող մի շարք այլ խնդիրների կարգավորման պատասխանատվությունը, ինչի արդյունքում մեծացել է նաև պետական ծախսերի սոցիալ-տնտեսական նշանակությունը՝ նախ որպես այդ գործառույթների ֆինանսավորման միջոց, ապա՝ որպես տնտեսության վրա ներազդելու կարևորագույն լծակ: Այդ ամենը, բնականաբար, պահանջում է տնտեսության կարգավորման գործում ծախսային քաղաքականության ներուժի գնահատում, դրա արդյունավետության վերլուծության իրականացում և այդ հենքի վրա պետական ծախսերի ծավալի ու կառուցվածքի օպտիմալ համամասնությունների ձևավորում՝ մի կողմից ուղղված պետության գործառույթների պատշաճ իրագործմանը, մյուս կողմից՝ տնտեսության ցիկլային տատանումների մեղմման ճանապարհով կայուն տնտեսական աճի ապահովմանը:

Խնդիրն առանձնակի կարևորություն և հրատապ լուծման պահանջ է առաջ քաշում փոքր բաց տնտեսությամբ երկրների համար, որոնք ունենալով ներքին ռեսուրսային սահմանափակումներ, շատ հաճախ ստիպված են լինում ներգրավելու արտաքին պարտքային միջոցներ իրենց առջև ծառացած սոցիալ-տնտեսական խնդիրների լուծման և տնտեսական աճին նպաստող ընդլայնողական ծախսային

քաղաքականության իրականացման համար: Նման պայմաններում պետությունները պետք է համոզված լինեն, որ փոխառության քաղաքականությունը ծառայում է տնտեսական զարգացմանը, այլ ոչ թե բյուջեի ֆինանսավորման ծախսերը հասցնում մինչև անընդունելի և սահմանային աստիճանի՝ այդ կերպ վտանգի տակ դնելով հարկաբյուջետային կայունությունը և մեծացնելով երկրի խոցելիությունն արտաքին աշխարհի զարգացումների նկատմամբ:

Այն առանձնահատուկ նշանակություն և բովանդակություն է ձեռք բերում նաև ազգային տնտեսությունների ինտեգրման բարձր աստիճանի պայմաններում, որի արդյունքում տնտեսական անկայունության ցանկացած դրսևորում այս կամ այն ուժգնությամբ անդրադառնում է գրեթե բոլոր երկրների վրա: Այս համատեքստում պետության ծախսային քաղաքականության վերլուծության արդյունքները կարող են հիմք դառնալ թիրախային հակաճգնաժամային միջոցառումների նախաձեռնման և իրականացման համար՝ հնարավորինս կառավարելի դարձնելով հասարակության բարեկեցության կորստի հետ կապված ռիսկերը և նվազագույնի հասցնելով արտաքին ցնցումների բացասական ներգործությունը տնտեսական զարգացման գործընթացների վրա:

Վերոնշյալ իրողություններն առավել քան արդիական են նաև ՀՀ համար, որը, լինելով համաշխարհային տնտեսության անբաժան մասը, ուղղակի կամ անուղղակի ճանապարհներով իր վրա է կրում դրանում տեղի ունեցող իրադարձությունների ազդեցությունը: Մասնավորապես, 2008 թվականից սկիզբ առած համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի բացասական հետևանքները, որոնք զգացվում են մինչ այսօր, ներկայիս մակրոտնտեսական անորոշությունների և տնտեսական զարգացման դանդաղ տեմպերի պայմաններում սահմանափակում են ծախսային քաղաքականության հետագա ընդլայնման միջոցով տնտեսական աճը խթանելու հնարավորությունները՝ պահանջելով մանրակրկիտ փորձաքննության ենթարկել պետական ծախսերի կառավարման գործող համակարգը և քայլեր ձեռնարկել դրա արդյունավետության բարձրացման ուղղությամբ: Ավելին, պետական պարտքի և բյուջետային դեֆիցիտի կառավարման հիմնախնդիրը, որը նախկինում մեր երկրի համար ուներ ընդամենը տեսական նշանակություն, այսօր վերածվել է առաջնային կարևորության խնդրի, որի լուծումն իր հերթին առաջ է բերում նոր

համալիր միջոցառումների մշակման և ներդրման պահանջ՝ մի կողմից ուղղված տնտեսական ակտիվության ապահովման միջոցով բյուջեի եկամտային մուտքերի ընդլայնմանը, մյուս կողմից՝ հավաքագրվող միջոցների խելամիտ տեղաբաշխմանը և դրանց ռացիոնալ օգտագործմանը:

Չնայած ժամանակի հրամայական դարձած վերոնշյալ խնդիրների լուծման անհրաժեշտությանը՝ մինչ օրս հանրապետությունում բացակայում են պետական ծախսերի արդյունավետության և տնտեսության տարբեր օղակների վրա դրանց ազդեցության գնահատման համապարփակ վերլուծություններն ու քանակական չափումները, ինչի պատճառով պետական ծախսերը շարունակվում են դիտվել որպես զուտ պետության գործառույթների ֆինանսավորման միջոց, իսկ դրանց կարգավորիչ գործառույթը, որպես այդպիսին, մղված է երկրորդական պլան: Ավելին, դրանց որևէ կերպ անդրադարձ չի կատարվում նաև բյուջետային գործընթացի տարբեր փուլերն արտացոլող պաշտոնական փաստաթղթերում և հաշվետվություններում, ինչի արդյունքում կառավարության կողմից ընդունվող բյուջետային որոշումները չեն փոխկապակցվում գործունեության ծրագրերի արդյունքային ցուցանիշների հետ, իսկ սահմանվող ծախսային գերակայությունները չեն ստանում համապատասխան սոցիալ-տնտեսական հիմնավորումներ: Հաշվի առնելով վերոնշյալը՝ կարելի է պնդել, որ առաջադրված խնդիրների ուսումնասիրությանը և դրանց հաղթահարման հնարավոր ուղիների առաջարկմանն ուղղված այս ատենախոսության թեմայի արդիականությունը կասկած չի հարուցում:

Հետազոտության նպատակը և խնդիրները: Հետազոտության նպատակն է՝ ՀՀ-ում պետական ծախսերի արդյունավետության վերլուծությունը, տնտեսական աճի վրա դրանց ազդեցության գնահատումը և կառավարության կողմից վարվող ծախսային քաղաքականության կատարելագործման ուղղությամբ նոր մոտեցումների մշակումը:

Նշված նպատակին հասնելու համար ատենախոսությունում առաջադրվել և լուծվել են հետևյալ խնդիրները.

1. ծանոթանալ հարկաբյուջետային քաղաքականության միջոցով տնտեսության կարգավորման վերաբերյալ գոյություն ունեցող տեսական մոտեցումներին և այդ ուղղությամբ կատարված էմպիրիկ վերլուծությունների արդյունքներին,

2. կատարել պետությունների գործառույթների ընդգրկման ոլորտների, դրանց ֆինանսավորման ծավալների և պետական ծախսերի բաշխման միջազգային փորձի ուսումնասիրություն,
3. վերլուծել հարկաբյուջետային քաղաքականությունը բնութագրող հիմնական ցուցանիշների կառուցվածքային առանձնահատկությունները և դրանց զարգացման միտումները,
4. բյուջեի կառուցվածքային և ցիկլային դեֆիցիտների մեծությունների հիման վրա ուսումնասիրել հայեցողական և ոչ հայեցողական հարկաբյուջետային միջոցառումների արդյունավետության հիմնահարցերը մինչև գնաժամային և հետգնաժամային ժամանակահատվածների կտրվածքով,
5. հաշվարկել եկամտային և ծախսային ազդակների ցուցանիշները և պարզել նշված քաղաքականությունների դերակատարությունը տնտեսության ցիկլային տատանումների ազդեցությունների մեղմման գործում,
6. տնտեսաչափական SVAR մոդելի միջոցով գնահատել պետական ծախսերի և տնտեսական աճի փոխազդեցությունը,
7. քննարկել հարկային միջավայրի բարելավման և պետական բյուջեի եկամտային ներուժի ընդլայնման հնարավորությունները,
8. ուսումնասիրել պետական ծախսերի կառավարման հիմնախնդիրները և առաջարկել դրանց արդյունավետության բարձրացման համապատասխան միջոցառումներ:

Հեղափոխության օբյեկտը և առարկան: Ատենախոսությունում կատարված ուսումնասիրությունների օբյեկտը ՀՀ կառավարության կողմից վարվող ծախսային քաղաքականությունն է՝ իր բոլոր բաղադրիչներով և դրսևորումներով, իսկ առարկան՝ պետական ծախսերի արդյունավետության վերլուծության, տնտեսական աճի վրա դրանց ազդեցության գնահատման և այդ ուղղությամբ նոր մոտեցումների մշակման հիմնահարցերը:

Հեղափոխության տեսական, մեթոդական և տեղեկատվական հիմքերը: Աշխատանքում առաջադրված խնդիրների լուծման համար տեսական հիմք են հանդիսացել թեմային առնչվող հայրենական և արտասահմանյան հեղինակների գիտական աշխատությունները, միջազգային կառույցների կողմից հրապարակվող

զեկույցները, հողվածները և աշխատանքային փաստաթղթերը, ՀՀ բյուջետային օրենսդրությունը, ինչպես նաև դրանից բխող կառավարության որոշումները և մյուս իրավական ակտերը:

Հետազոտության համար որպես տեղեկատվական աղբյուր օգտագործվել են ՀՀ Ազգային վիճակագրական ծառայության տարեգրքերը, պաշտոնագրերը, ամսական զեկույցները և այլ հրապարակումները, ՀՀ Կենտրոնական բանկի, ՀՀ Պետական եկամուտների կոմիտեի, ՀՀ Ֆինանսների նախարարության և այլ պաշտոնական մարմինների վիճակագրական տվյալների շտեմարանները, Արժույթի միջազգային հիմնադրամի, Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպության, Համաաշխարհային բանկի և այլ միջազգային կառույցների վիճակագրական նյութերը, ՀՀ պետական և համայնքային բյուջեների կատարման հաշվետվությունները, ՀՀ պետական պարտքի հաշվետվությունները, ՀՀ պետական միջնաժամկետ ծախսերի ծրագրերը և այլն:

Հետազոտության ընթացքում կիրառվել են համադրության, համեմատական վերլուծության, երևույթների գրաֆիկական մեկնաբանման, մաթեմատիկական, վիճակագրական և տնտեսաչափական մոդելավորման մեթոդներ:

Հետազոտության գիտական նորույթը: Ատենախոսության շրջանակներում կատարված ուսումնասիրությունների և վերլուծությունների հիման վրա ստացվել են տեսական և գործնական նշանակության մի շարք արդյունքներ, որոնցից գիտական նորույթ պարունակող դրույթները հետևյալն են.

- գնահատվել են պետական բյուջեի կառուցվածքային և ցիկլային դեֆիցիտների մեծությունները և քանակական տեսքի բերվել կառավարության կողմից վարվող հարկաբյուջետային քաղաքականության հայեցողական և ոչ հայեցողական փոփոխությունների ազդեցությունները տնտեսության ցիկլային տատանումների վրա,
- տնտեսաչափական SVAR մոդելի տեղայնացման և գնահատման արդյունքում բացահայտվել են ծախսային քաղաքականության և տնտեսական աճի պատճառահետևանքային կապերը և հաշվարկվել ընդհանուր, ընթացիկ և կապիտալ բնույթի պետական ծախսերի բազմարկչի մեծությունները տարբեր ժամանակահատվածների կտրվածքով,

- միջազգայնորեն ընդունված ցուցանիշների հիման վրա մշակվել է պետական ծախսերի արդյունավետության գնահատման բազմաստիճան համակարգ, որը թույլ է տալիս չափել ինչպես հանրային ծրագրերի առանձին փուլերի, այնպես էլ դրանց վերջնական նպատակների իրագործման հնարավորությունները:

Հեղափոխության արդյունքների տեսական և գործնական նշանակությունը:

Ատենախոսության հիմնական արդյունքները և դրանց հիման վրա առաջարկված մոտեցումները կարող են ուղեցույց հանդիսանալ կառավարության կողմից ընդունվող բյուջետային որոշումների մեխանիզմների կատարելագործման, պետական ծախսերի արդյունավետության բարձրացման գծով բարեփոխումների իրականացման, ինչպես նաև հարկային միջավայրի բարելավման և հակաճգնաժամային միջոցառումների մշակման համար: Ստացված արդյունքները կարող են օգտակար լինել նաև ՀՀ Կենտրոնական բանկի աշխատակիցների համար հարկաբյուջետային ցուցանիշների կողմից գնաճային միջավայրի վրա սպասվող ճնշումները քանակապես գնահատելու և դրամավարկային քաղաքականության միջամտության օպտիմալ չափի վերաբերյալ որոշումներ կայացնելու համար: Բացի այդ, դրանք կարող են հետաքրքրություն ներկայացնել հարկաբյուջետային հարցերով զբաղվող հետազոտողների, բուհերի ուսանողների և այլ մասնագետների համար:

Հեղափոխության արդյունքների փորձարկումը և հրապարակումները:

Աշխատանքի հիմնական դրույթները քննարկվել են ԵՊՀ-ի Տնտեսագիտության և կառավարման ֆակուլտետի ֆինանսահաշվային ամբիոնի նիստերի ընթացքում, ՀՀ Կենտրոնական բանկի տնտեսական հետազոտությունների և ՀՀ Ֆինանսների նախարարության մակրոտնտեսական քաղաքականության վարչություններում, ինչպես նաև Արժույթի միջազգային հիմնադրամի կողմից Վիեննայում կազմակերպված «Հարկաբյուջետային վերլուծություն և կանխատեսումներ» ու «Մակրոտնտեսական կառավարում և հարկաբյուջետային քաղաքականություն» թեմաներով ամենամյա գիտաժողովների ընթացքում:

Հետազոտության արդյունքները ներդրվել և կիրառվել են ՀՀ Ֆինանսների նախարարությունում:

Աշխատանքի հիմնական գիտական արդյունքներն ամփոփված են հեղինակի կողմից հրատարակված գիտական յոթ հոդվածներում:

Հեղափոխության կառուցվածքը և ծավալը: Ատենախոսությունը բաղկացած է ներածությունից, երեք գլուխներից, եզրակացություններից և առաջարկություններից, օգտագործված գրականության ցանկից և հավելվածներից: Այն շարադրված է 155 էջի վրա (առանց հավելվածների) և ներառում է 14 աղյուսակ, 32 գծապատկեր և 6 հավելված:

ԳԼՈՒԽ 1. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԻ ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ՖԻՆԱՆՍԱՎՈՐՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

1.1. Տնտեսական հարաբերությունների պետական կարգավորման տեսական և մեթոդաբանական հիմքերը

Մարդկային քաղաքակրթության զարգացման տարբեր փուլերում՝ հասարակական գործընթացներում ընդհանրապես և տնտեսականում, մասնավորապես, պետության գործառույթներին և դրանց ֆինանսավորմանը ներկայացվող պահանջները կրել են առանձնահատուկ բնույթ, որոնք անընդհատ փոփոխվել են՝ կապված տնտեսական, քաղաքական, սոցիալական և հասարակական բնույթի մի շարք այլ երևույթներ հետ: Դեռևս XV-XVII դարերում առաջին տնտեսագիտական ուսմունքի՝ մերկանտիլիզմի ներկայացուցիչները, իրենց գաղափարախոսության հիմնական դրույթները կառուցում էին այն մոտեցումների շուրջ, որոնք կարևորում էին պետության դերակատարությունն արտաքին առևտրի վերահսկման և խրախուսման գործում՝ հիմքում ունենալով այն պատկերացումը, որ ազգային հարստության գլխավոր աղբյուրը՝ փողը, ստեղծվում է շրջանառության և, հատկապես, արտաքին առևտրի ոլորտում¹: Ընդ որում, եթե այդ նպատակին հասնելու ճանապարհին վաղ շրջանի մերկանտիլիստները հիմնական շեշտը դնում էին կառավարման ադմինիստրատիվ մեթոդների և ակտիվ դրամական հաշվեկշռի ապահովման վրա, ապա ուշ շրջանի մերկանտիլիստներն առավել կարևոր էին համարում հովանավորչության իրականացումն ու ապրանքային հաշվեկշռի դրական սալդոյի ապահովումը:

XVII-ից մինչև XIX դարի առաջին կեսերը գերիշխում էր քաղաքագիտական շրջանակների կողմից շրջանառության մեջ դրված «նվազագույն պետության» կամ «մինարխիզմի» գաղափարը, որը ենթադրում էր պետության կողմից բացառապես «գիշերային պահակի» գործառույթների իրականացում և հավաքագրված հարկային եկամուտների ուղղում դատական, իրավապահ, պաշտպանական և ընդհանուր վարչական գործունեության իրականացմանը²: Նման հայեցակարգն ամբողջությամբ համադրելի էր նույն ժամանակաշրջանում դասական տնտեսագիտական մտքի կողմից առաջ քաշված ազատական տնտեսական գործունեության գաղափարախոսության

¹ Блауг М., “Экономическая мысль в ретроспективе”, М.: Дело Лтд, 1994, стр. 9.

² Нозик Р., “Анархия, государство и утопия”, М.: ИРИСЭН, 2008, стр. 24-25.

հետ, ըստ որի շուկան ի վիճակի է իրեն հատուկ ինքնակարգավորման հատկությամբ և առանց պետական միջամտության ապահովելու սահմանափակ ռեսուրսների լրիվ և արդյունավետ բաշխումը: Երկու մոտեցումների միակ տարբերությունը, թերևս, այն էր, որ եթե քաղաքական տեսաբանները «նվազագույն պետության» անհրաժեշտությունը բխեցնում էին մարդու բնական և անկասելի իրավունքներից, որոնք, ըստ նրանց, ունահարվում են ցանկացած վերաբաշխման ժամանակ, ապա տնտեսագիտական շրջանակների հիմնական փաստարկը պետության համեմատ շուկայի առավել բարձր արդյունավետությունն էր³: Մասնավորապես, դասական տնտեսագիտական դպրոցի ամենավառ ներկայացուցիչներից մեկը՝ Ա. Սմիթը, իր «Հետազոտություն ազգերի հարստության բնույթի և պատճառների մասին» աշխատությունում անդրադառնալով տնտեսական գործընթացներում պետության դերակատարությանը, եզրահանգում է, որ «տնտեսական մարդու» և պետական կառավարման միջև պետք լինի այնպիսի հարաբերակցություն, երբ վերջինս չի հակադրվում տնտեսական զարգացման օբյեկտիվ օրենքներին և օրինաչափություններին, քանի որ «...հասարակության յուրաքանչյուր անդամ, հետամուտ լինելով իր սեփական շահերին, ավելի գործնական ձևով է ծառայում ամբողջ հասարակության շահերին, քան այն պարագայում, երբ գիտակցորեն է ձգտում դա անել»⁴: Ըստ Սմիթի՝ պետական ծախսերը կրում են անարտադրողական բնույթ և հանգեցնում կապիտալի կուտակման ու ազգային եկամտի աճի հնարավորությունների նվազմանը, ուստի պետության միջամտությունը տնտեսական գործընթացներին պետք է սահմանափակվի վերջինի կողմից մի քանի առանցքային գործառույթների իրականացմամբ, այն է՝ ներքին կարգապահության հաստատում, արտաքին անվտանգությանն առնչվող խնդիրների հաղթահարում և հանրային նշանակության աշխատանքների իրականացում⁵:

Դասական տնտեսագիտական մտքի մեկ այլ ներկայացուցիչ՝ Դ. Ռիկարդոն, իր «Քաղաքատնտեսության և հարկման սկզբունքները» գլխավոր աշխատության մեջ անդրադառնալով պետության գործառույթների և դրանց ֆինանսավորման խնդիրների ուսումնասիրությանը, ձևակերպեց մի դրույթ, որն ավելի ուշ նորդասական

³ Տե՛ս Գաբրիելյան Վ. և Սարգսյան Հ., «Տնտեսության հանրային հատվածի ընդհանուր բնութագիրը», «Հանրային կառավարում» գիտական հանդես, թիվ 2, Եր., 2009, էջ 60-61:

⁴ Смит А., “Исследование о природе и причинах богатства народов”, М.: изд. Социально-экономической литературы, 1962, стр. 332.

⁵ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 501-520:

տնտեսագիտական դպրոցի համահիմնադիր Ռ. Բարոյի կողմից ստացավ այսպես կոչված «ռիկարդյան համարժեքություն» անվանումը: Ըստ վերջինի՝ ընդլայնողական ծախսային քաղաքականության միջոցով ամբողջական պահանջարկը խթանելու բոլոր ջանքերը դատապարտված են անհաջողության, քանի որ պետական ծախսերի աճն անխուսափելիորեն հանգեցնում է գործող հարկային դրույքաչափերի բարձրացմանը կամ լրացուցիչ պարտքային միջոցների ներգրավմանը, սակայն երկու դեպքում էլ հասարակության անդամները, գիտակցելով մոտ ապագայում իրենց վրա լրացուցիչ ֆինանսական պարտավորությունների առաջացման հնարավորությունը, ավելացնում են խնայողությունները և կրճատում ներկա սպառման ծավալները, ինչի արդյունքում ամբողջական պահանջարկը մնում է անփոփոխ⁶: Որոշ տնտեսագետների կարծիքով, սակայն, ընդլայնողական ծախսային քաղաքականությունն այնքան էլ աննպատակ բնույթ չի կրում, քանի որ, ըստ նրանց, այն փաստարկները, որոնք բերվում են «ռիկարդյան համարժեքության» գոյությունն ապացուցելու համար, իրականության մեջ չեն գործում՝ կապված հարկային բեռի անկանխատեսելիության, կապիտալի շուկայի անկատար բնույթի, պարտքն ապագա սերունդներին թողնելու հնարավորության և այլ գործոնների հետ⁷:

Պետության դերակատարության և նրա կողմից իրագործվող գործառույթների վերաբերյալ նման պատկերացումների պարագայում ամենևին պատահական չէ, որ 1850-ական թվականներին այժմյան զարգացած երկրների կողմից վերաբաշխվող ՀՆԱ-ի մեծությունը չէր գերազանցում 10 տոկոսը, իսկ Ֆրանսիայում, Իտալիայում, Ավստրալիայում կամ Շվեյցարիայում, որտեղ նշված ցուցանիշը տատանվում էր 12-20 տոկոսի սահմաններում, տնտեսական կյանքին պետական միջամտության աստիճանը համարվում էր խիստ բարձր⁸:

XIX դարի կեսերին բազմաթիվ եվրոպական երկրներում արդյունաբերական հեղաշրջման ավարտը նշանավորվեց հասարակության հիմնական դասակարգերի միջև սոցիալ-տնտեսական հակասությունների խորացման երևույթներով, ինչի արդյունքում սկսեց կարևորվել պետության դերակատարությունը հասարակության սոցիալական պաշտպանության և հարստության վերաբաշխման գործընթացում, և

⁶ Алехин Б. И., “Государственный долг”, М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007, стр. 44.

⁷ Barro R., “The Ricardian Approach to Budget Deficits”, Journal of Economic Perspectives, 1989, Vol. 3, No. 2, p. 40.

⁸ Tanzi V. and Schuknecht L., “Public Spending in the 20th Century”, C.: Cambridge University Press, 2000, p. 3.

«նվազագույն պետությանն» աստիճանաբար փոխարինելու եկավ «բարեկեցության պետությունը»: Անգլիացի հայտնի տնտեսագետ Ջ. Միլն առաջիններից մեկն էր, ով բարձրաձայնեց հասարակական արտադրության բոլոր ոլորտները շուկայական մեխանիզմներով կարգավորելու անհնարինության և տնտեսական գործընթացներին պետական միջամտության անհրաժեշտության մասին: Մասնավորապես, համարելով, որ շուկան ի վիճակի չէ ապահովելու հարստության հավասարաչափ բաշխման գործընթացը և հասարակության ներսում սոցիալական հավասարության սկզբունքի արմատավորումը՝ նա գտնում էր, որ պետությունն ակտիվ մասնակցություն պետք է ցուցաբերի սոցիալ-տնտեսական միջոցառումների նախաձեռնման և իրականացման գործում՝ փորձելով նպաստել այնպիսի հասարակության ձևավորմանը, որտեղ «...ոչ-ոք աղքատ չէ, ոչ-ոք չի ձգտում դառնալ ավելի հարուստ, և ոչ-ոք ստիպված չէ ետ շարժվել ուրիշների առաջ շարժվելու ցանկության պատճառով»⁹:

Նույն ժամանակաշրջանում գերմանացի տնտեսագետ Ա. Վագները, վերլուծելով պետությունների գործառույթների և դրանց ֆինանսավորման ծավալների դինամիկան, առաջադրեց մի դրույթ (այն հետագայում տնտեսագիտական գրականության մեջ մտավ «Վագների օրենք» անվանմամբ), ըստ որի ազգային եկամտի աճին զուգահեռ պետական ծախսերը ևս աճում են, ընդ որում՝ ավելի բարձր տեմպով, քան ազգային եկամուտը¹⁰: Վագներն իր տեսակետը փորձում էր հիմնավորել երեք հիմնական գործոններով. ժամանակի ընթացքում պետությունների սոցիալական գործառույթներն ընդլայնվում են, առաջանում է գիտատեխնիկական առաջընթացի խթանմանն ուղղված ներդրումների իրականացման անհրաժեշտություն, բացի այդ, ներգրավվող փոխառու միջոցները նույնպես տարեցտարի ավելանում են, ինչն էլ պայմանավորում է դրանց սպասարկման տոկոսավճարների աճը: Այնուամենայնիվ, մինչև համաշխարհային պատերազմի սկիզբը ժամանակի պահանջներով զարգացած համարվող երկրներում, որտեղ շատերը շարունակում էին կիսել այն տեսակետը, որ վերաբաշխվող եկամտի մեծությունը չպետք է գերազանցի տաս տոկոսը, ՀՆԱ-ի մեջ պետական ծախսերի մասնաբաժնի նշանակալի աճ այդպես էլ չարձանագրվեց: Իրավիճակը որոշակիորեն փոխվեց պատերազմական տարիներին, երբ աճող ռազմական ծախսերի արդյունքում

⁹ Милль Дж., “Основы политической экономии”, М.: Прогресс, 1980, стр. 398.

¹⁰ Сухарев О. и Нехорошев Н., “Закон Вагнера и модели развития экономики”, Экономический Анализ: Теория и Практика, № 21(228), М.: ФИНАНСЫ и КРЕДИТ, 2011, стр. 3.

պետական ծախսեր/ՀՆԱ հարաբերակցության համաշխարհային միջին մակարդակը նախապատերազմյան 13 տոկոս ցուցանիշից հասավ գրեթե 20 տոկոսի, թեև մինչև 1930-ական թվականներն ընդհանուր առմամբ շարունակում էին գերիշխող մնալ տնտեսական հարաբերություններին պետության միջամտության սահմանափակման վերաբերյալ առկա պատկերացումները:

1929-1933 թվականներին տեղի ունեցած տնտեսական ճգնաժամը պարտադրեց արմատապես վերանայել շուկայական տնտեսության իրական գործունեության և նրա ինքնակարգավորման հատկության վերաբերյալ մինչ այդ լայնորեն շրջանառվող մոտեցումները, ինչի արդյունքում տնտեսության կարգավորման հիմնահարցը դրվեց բոլորովին այլ որակական հարթության վրա: Տնտեսագիտական մտքի զարգացման տրամաբանական ընթացքը հանգեցրեց նրան, որ ինքնակարգավորվող շուկայական մեխանիզմների հավասարակշռությունը քարոզող տեսություններին աստիճանաբար փոխարինելու եկավ ակտիվ պետական միջամտության դիրքերից հանդես եկող քեյնսյան դպրոցը: Վերջինի հիմնադիր Զ. Քեյնսը, իր «Զբաղվածության, տոկոսի և փողի ընդհանուր տեսություն» աշխատության մեջ քննադատության ենթարկելով դասականների գաղափարախոսությունը, նկատում է, որ տնտեսական լիբերալիզմի հիմքում ընկած տեսական դրույթները գործում են ոչ թե բոլոր, այլ միայն հատուկ դեպքերում, քանի որ այն իրավիճակը, որ դիտարկում են դասականները, իրենից ներկայացնում է ընդհանուր հավասարակշռության հնարավոր բոլոր իրավիճակների սահմանային օրինակ: Ավելին, Քեյնսի համոզմամբ, այդ հատուկ դեպքը բնութագրող գործոնները չեն համապատասխանում իրականության մեջ դրսևորվող տնտեսական գործընթացների օրինաչափություններին, ուստի այդ դրույթներով առաջնորդվելը հասարակությանը տանում է ոչ ճիշտ ճանապարհով, իսկ իրական կյանքում դրանք կիրառելու ցանկացած փորձ՝ առաջ բերում լրջագույն սոցիալ-տնտեսական խնդիրներ և հանգեցնում հասարակության բարեկեցության տեսանկյունից ճակատագրական հետևանքների¹¹:

Համարելով, որ տնտեսության ճգնաժամային երևույթների հիմքում ընկած է ոչ բավարար ամբողջական պահանջարկը, Քեյնսը գտնում էր, որ տնտեսության պետական միջամտության բոլոր լծակները պետք է միտված լինեն դրա խթանմանը

¹¹ Տե՛ս Քեյնս Զ. Մ., «Զբաղվածության, տոկոսի և փողի ընդհանուր տեսություն», Եր.: «Տիգրան Մեծ» հրատ., 2006, էջ 16:

և այդ ճանապարհով թողարկման ծավալների ընդլայնմանը, գործազրկության հետ կապված խնդիրների հաղթահարմանը և լրիվ զբաղվածության ապահովմանը: Այս համատեքստում նա առաջ քաշեց դեֆիցիտային բյուջեի՝ որպես տնտեսության կարգավորման կարևորագույն լծակի գաղափարը՝ առաջարկելով տնտեսական անկման փուլում իրականացնել պետական ծախսերի ընդլայնման և/կամ հարկային բեռի կրճատման միջոցառումներ, իսկ տնտեսական վերելքի փուլում, հակառակը, հարկաբյուջետային քաղաքականությանը հաղորդել զսպողական բնույթ՝ կրճատելով պետական ծախսերը և/կամ ավելացնելով հարկային բեռը: Արդյունքում, քեյնսյան հեղափոխությամբ ամբողջովին վերաարժևորվեց պետության կողմից իրագործվող հարկաբյուջետային քաղաքականության սոցիալ-տնտեսական նշանակությունը, իսկ պետական ծախսերը և եկամուտները, որոնք մինչ այդ դիտվում էին որպես զուտ պետության գործառույթների ֆինանսավորման միջոցներ, սկսեցին հանդես գալ նաև որպես տնտեսության վրա ներազդելու կարևորագույն լծակներ:

Տնտեսության կարգավորման քեյնսյան մոդելը, որը դարձավ ժամանակակից պատկերացումներով «ուժեղ» պետության կառուցման անկյունաքարը, գերիշխող դիրք ունեցավ մինչև 1970-ական թվականները, երբ տնտեսական աճի տեմպերը բավական բարձր էին, իսկ հարկային բեռի ընդլայնումը հասարակության կողմից ընդունվում էր որպես բնական երևույթ: Սակայն 1970-ական թվականների վերջերին արդեն, երբ համաշխարհային տնտեսության մեջ սկսեցին նկատվել ստագֆլյացիոն դրսևորումներ, պետությունների ծախսերն աստիճանաբար գերազանցեցին դրանց ֆինանսավորման հնարավորությունները, իսկ պետական պարտքի ու բյուջետային դեֆիցիտի մեծությունները հասան անկառավարելի շեմերի, «ուժեղ» պետության հայեցակարգի նկատմամբ ձևավորված հասարակական ընկալումներն արմատապես փոխվեցին, և հակաճգնաժամային կարգավորման քեյնսյան սխեմաները նույնպես հայտնվեցին ճգնաժամային իրավիճակի մեջ¹²: Արդյունքում, տնտեսագիտական մտքի պատմության մեջ որպես քեյնսականության այլընտրանքային ուղղություն ձևավորվեց և լայն տարածում ստացավ մոնետարիզմը, որի կողմնակիցները սկսեցին հանդես գալ պետության կողմից վարվող հակացիկլային քաղաքականության դեմ՝ նշելով, որ դա խախտում է շուկայական գնագոյացման գործընթացը և զրկում գներին տնտեսական

¹² Տե՛ս Ներսիսյան Ա., «Պետության և տնտեսության փոխհարաբերության հարցի շուրջ», «Հայաստան. Ֆինանսներ և էկոնոմիկա» ամսագիր, #3-4 (175-176), Եր., 2015, էջ 102:

գործունեությունը «կառավարելու» հնարավորությունից¹³: Ավելին, մոնետարիստների համոզմամբ, գնաճային երևույթների գլխավոր պատճառը՝ փողի ավելցուկը, հետևանք է բյուջետային դեֆիցիտի աճի, ուստի տնտեսական կյանքում պետության հիմնական դերակատարությունը պետք է սահմանափակվի փողի զանգվածի կարգավորման հետ կապված խնդիրների լուծմամբ: Գրեթե զուգահեռաբար ձևավորված նորդասական տնտեսագիտական ուղղության ներկայացուցիչներն էլ (Ռ. Լուկաս, Թ. Սարջենտ, Ն. Վալաս և այլն), առաջ քաշելով ռացիոնալ սպասումների տեսությունը, պնդում էին, որ տնտեսվարող սուբյեկտները կարող են ճշգրտորեն կանխատեսել տնտեսական քաղաքականության շրջանակներում պլանավորվող միջոցառումների հետևանքներն ու դրանց համապատասխան վերանայել իրենց սպասումները: Նման պարագայում, ըստ վերոնշյալ ուղղության ներկայացուցիչների, հարկաբյուջետային կամ դրամավարկային քաղաքականությունների օգնությամբ տնտեսական գործընթացների կարգավորումը դառնում է աննպատակ քայլ¹⁴:

2008 թվականի ֆինանսատնտեսական ճգնաժամը, ըստ էության, ևս մեկ անգամ պարտադրեց քննության առարկա դարձնել տնտեսության կարգավորման վերաբերյալ ժամանակի ընթացքում ձևավորված մոտեցումները, քանի որ թե՛ դրամավարկային, և թե՛ հարկաբյուջետային քաղաքականություններն իրենց ողջ գործիքակազմերով հանդերձ անզոր գտնվեցին ճգնաժամի հետևանքները կանխարգելելու գործում: Շատ երկրներ, որտեղ դրամավարկային քաղաքականության միջոցով ամբողջական առաջարկի կարգավորումը դարձավ ճգնաժամի դեմ պայքարի հիմնական գործիքը, կարողացան խուսափել ազգային տնտեսությունների ամբողջական փլուզումից, սակայն ամբողջական պահանջարկի բավական ցածր մակարդակի պայմաններում նման քաղաքականությունն ի վիճակի չեղավ ապահովելու բարձր տնտեսական աճ: Մյուս կողմից, այն երկրները, որոնք հիմնական շեշտը դրեցին պետական ծախսերի ընդլայնման ու ամբողջական պահանջարկի խթանման գործիքների կիրառության վրա, գրանցեցին պարտքային միջոցների աննախադեպ մեծ աճ, ինչի արդյունքում այսօր այդ երկրների մեծ մասի հարկաբյուջետային կայունությունը վտանգված է, իսկ տնտեսական զարգացման ընթացքը՝ դրված կասկածի տակ: Պատահական չէ, որ

¹³ Տե՛ս Կիրակոսյան Գ., Թավադյան Մ. և Գրիգորյան Ա., «Տնտեսագիտական ուսմունքների պատմություն», Եր.: «Տնտեսագետ» հրատ., 2004, էջ 341:

¹⁴ Дорнбуш Г. и Фишер С., “Макроэкономика”, М.: ИНФРА-М, 1997, стр. 281.

տնտեսության մեջ պետության դերակատարության և շուկայի ինքնակարգավորման մեխանիզմների միջև օպտիմալ համամասնության ընտրության հարցը մինչ այսօր չարունակում է մնալ հասարակության օրակարգում՝ պահանջելով մշակել բոլորովին նոր սկզբունքների վրա դրված այնպիսի գործիքներ և լուծումներ, որոնք մի կողմից կբխեն տնտեսական գործընթացների կարգավորման ժամանակից պահանջներից և մարտահրավերներից, մյուս կողմից կձևավորեն անհրաժեշտ նախապայմաններ բազմաբնույթ հակաճգնաժամային միջոցառումների համակարգված ներդրումն ու կիրառելիությունն ապահովելու համար:

Տեսական մոդելների շրջանակներում պետական ծախսերի և տնտեսական աճի փոխազդեցության ուսումնասիրությունը ևս անցել է զարգացման բավական երկար ճանապարհ՝ ընդգրկելով հիմնախնդրի ամենատարբեր ասպեկտները, այդ թվում՝ տնտեսության պետական հատվածի չափերի որոշումը, պետական ծախսերի ուղղությունների ընտրությունը, դրանց ֆինանսավորման աղբյուրների օպտիմալ կառուցվածքի սահմանումը, պարտքի կայունության գնահատումը, դրամավարկային, առևտրային և այլ տնտեսական քաղաքականությունների հետ հարկաբյուջետային քաղաքականության կոորդինացման հնարավորությունները և այլն: Այնուամենայնիվ, այդ բոլոր վերլուծությունների արդյունքներն այնքան էլ միանշանակ չեն և էապես տարբերվում են միմյանցից՝ կապված այնպիսի գործոնների հետ, ինչպիսիք են ազգային տնտեսությունների կառուցվածքային առանձնահատկությունները, դրանց բացության աստիճանը, տնտեսական զարգացման մոդելների տարբերությունները, պետական կառավարման համակարգերի բնութագրիչները, աշխարհաքաղաքական պայմանները և այլն:

Այսպես, օրինակ, Ռ. Բարրոն¹⁵, Թ. Քնուփը¹⁶ և Հ. Փարքը¹⁷, ուսումնասիրելով պետական ծախսերի ու տնտեսական աճի փոխազդեցության հիմնահարցը էնդոգեն տնտեսական աճի մոդելի շրջանակներում, որում պետական ծախսերը մոդելավորված են որպես սպառողների օգտակարության և ֆիրմաների արտադրողականության վրա

¹⁵ Barro R., "Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth", Journal of Political Economy, Vol. 98, No. 5, C.: Chicago University Press, 1990, p. 103-125.

¹⁶ Knoop T., "Growth, Welfare and the Size of Government," Journal of Economic Inquiry, Vol. 37, No. 1, M.: Wiley Periodicals Inc., 1999, p. 103-119.

¹⁷ Park H., Economides G. and Philippopoulos A., "How Should the Government Allocate its Tax Revenues Between Productivity and Utility Enhancing Public Goods?", Macroeconomic Dynamics, C.: Cambridge University Press, Vol. 15, No. 3, 2011, p. 336-364.

ազդող վճռորոշ գործոններ, ցույց են տալիս, որ ընթացիկ բնույթի ծախսերի աճը բերում է տնտեսական աճի նվազմանը, մինչդեռ կապիտալ ծախսերի ավելացումը վերջինի վրա ունենում է դրական ազդեցություն: Դիտարկվող փոփոխականների փոխազդեցության նման բնույթը հեղինակները բացատրում են նրանով, որ թեև երկու դեպքում էլ պետական ծախսերի աճն անխուսափելիորեն հանգեցնում է հարկային բեռի ավելացմանը, սակայն քանի որ ընթացիկ ծախսերը, ի տարբերություն կապիտալ ծախսերի, ուղղակիորեն չեն ազդում ֆիրմաների արտադրողականության ցուցանիշների վրա, առաջին դեպքում այդ ամենն ուղեկցվում է տնտեսական աճի նվազմամբ, իսկ երկրորդ դեպքում, հակառակը, արագացմամբ: Մինչդեռ գրեթե նույն մեթոդաբանությամբ կատարված համանման վերլուծությունների արդյունքում Շ. Դեվարաջանը¹⁸ և Ս. Գոշը¹⁹ հանգում են այն եզրակացությանը, որ պետական ծախսերի ու տնտեսական աճի փոխազդեցության բնույթը կախված է ոչ միայն առանձին ծախսատեսակների արտադրողականության ցուցանիշներից, այլև ՀՆԱ-ի նկատմամբ դրանց սկզբնական տեսակարար կշիռներից, քանի որ վերջինների աճը հանգեցնում է այդ ծախսային հոդվածների սահմանային արդյունավետության նվազմանը և տնտեսական աճի վրա դրանց ազդեցության չեզոքացմանը: Ուստի, որոշ դեպքերում, ըստ հեղինակների, ծախսային քաղաքականության ընդլայնումը կարող է դրական ներգործություն ունենալ տնտեսության վրա միայն այն դեպքում, երբ դա իրականացվում է ընթացիկ, այլ ոչ թե առաջին հայացքից արտադրողական թվացող, սակայն իրականում սահմանային արդյունավետության ցածր աստիճան ունեցող կապիտալ ծախսերի հաշվին:

Ռ. Ստրաուբը²⁰ և Վ. Կառվալուն²¹, հիմնվելով վերջին տարիներին լայն տարածում ստացած ընդհանուր հավասարակշռության դինամիկ ստոխաստիկ մոդելավորման փորձի վրա (DSGE), նույնպես եզրակացնում են, որ պետական ծախսերի բաշխումը հոգուտ կապիտալ ծախսերի դրականորեն է անդրադառնում տնտեսական աճի վրա,

¹⁸ Devarajan S., Swaroop V. and Zou H., “The Composition of Public Expenditure and Economic Growth”, Journal of Monetary Economics, Vol. 37, A.: Elsevier Science, 1996, p. 313-344.

¹⁹ Ghosh S. and Gregoriou A., “The Composition of Government Spending and Growth: Is Current or Capital Spending Better?”, Oxford Economic Papers, O.: Oxford University Press, Vol. 60, No. 3, 2008, p. 484-516.

²⁰ Straub R. and Tchakarov I., “Assessing the Impact of a Change in the Composition of Public Spending: A DSGE Approach”, European Central Bank, Working Paper No. 795, 2007, p. 20.

²¹ Carvalho V. and Martins M., “Macroeconomic Effects of Fiscal Consolidations in a DSGE Model for the Euro Area: Does Composition Matter?”, Faculty of Economics of Porto, Working Paper No. 421, 2011, p. 23.

քանի որ դրանք ոչ միայն նպաստում են ամբողջական պահանջարկի, այլև առաջարկի խթանմանն ի շնորհիվ աշխատուժի և կապիտալի սահմանային արդյունքների վրա թողած դրական ազդեցության: Թ. Ուոլքերը²² նույն մեթոդաբանությամբ կատարված վերլուծության արդյունքներով ցույց է տալիս, որ ծախսային քաղաքականության ազդեցությունը տնտեսության տարբեր օղակների վրա մեծապես կախված է դրա իրականացման օպերատիվությունից, իսկ Վ. Շենը²³ գալիս է այն եզրահանգմանը, որ այդ փոխազդեցությունը պայմանավորող ամենավճռորոշ գործոնը բյուջետային դեֆիցիտի ֆինանսավորման եղանակն է: Մասնավորապես, դրա կառուցվածքում ներքին աղբյուրների մեծ տեսակարար կշռի առկայությունը բերում է դուրսմղման էֆեկտների առաջացմանը, իսկ արտաքին աղբյուրներից մեծածավալ փոխառու միջոցների ներգրավումը՝ իրական փոխարժեքի արժևորմանն ու տնտեսական աճի նվազմանը:

Հարկաբյուջետային քաղաքականության մակրոհետևանքների բացահայտման և քանակական գնահատման տեսանկյունից առանցքային դերակատարություն ունեն նաև այսպես ասած «սերունդների համընկնման» (overlapping generations) մոդելների շրջանակներում կատարված վերլուծությունները, որոնցում հիմնական շեշտը դրվում է հարկաբյուջետային կայունության և տարբեր սերունդների տեսանկյունից պարտքի բեռի մեծության գնահատման վրա: Այսպես, Մ. Բրաունինգերը²⁴ և Ֆ. Մորագան²⁵, կենտրոնանալով նշված խնդիրների ուսումնասիրության վրա, ցույց են տալիս, որ պետական ծախսերի և պարտքի աճը հանգեցնում են իրական տոկոսադրույքների բարձրացմանը և տնտեսական աճի տեմպի նվազմանը, ինչպես նաև ապացուցում նմանատիպ մոդելներում պարետո արդյունավետության սկզբունքի բավարարման անհնարինությունը, ինչը հիմնավորվում է նրանով, որ աճած պարտքի կրճատումը հնարավոր է իրականացնել միայն սերունդներից առնվազն մեկի բարեկեցության վատթարացման հաշվին: Հիմնվելով ստացված արդյունքների վրա՝ հեղինակներն

²² Walker T., Leeper E. and Yang S., “Government Investment and Fiscal Stimulus in the Short and Long Runs”, National Bureau of Economic Research, Working Paper No. 15153, 2009, p. 29-30.

²³ Shen W., Yang S. and Zanna L., “Government Spending Effects in Low-Income Countries”, IMF, Working Paper No. 15/286, 2015, p. 30.

²⁴ Brauning M., “The Budget Deficit, Public Debt and Endogenous Growth”, Journal of Public Economic Theory, Vol. 7, No. 5, M.: Wiley Periodicals Inc., 2005, p. 15.

²⁵ Moraga F. and Vidal J., “Fiscal Sustainability and Public Debt in an Endogenous Growth Model”, European Central Bank, Working Paper No. 395, 2004, p. 38.

առաջարկում են ամրագրել որոշակի բյուջետային կանոններ (օրինակ՝ ծախսերի առանձին ուղղությունների, դրանց ֆինանսավորման աղբյուրների, դեֆիցիտի կամ պարտքի առավելագույն սահմանաչափերի գծով), որոնք թույլ կտան սահմանափակել ծախսերի և ներգրավվող փոխառու միջոցների հետագա աճը՝ այդ կերպ նպաստելով հարկաբյուջետային կայունության երաշխավորմանն ինչպես ժամանակի կարճատև, այնպես էլ երկարատև հորիզոնում: Մինչդեռ, օրինակ, Ս. Լինը²⁶ եզրակացնում է, որ ընդլայնողական հարկաբյուջետային միջոցառումները ոչ միշտ է, որ վտանգում են մակրոտնտեսական կայունությունը, քանի որ ներգրավվող պարտքային միջոցների արդյունավետ կառավարման և ծախսերի օպտիմալ կառուցվածքի ձևավորման շնորհիվ տնտեսական աճի ակնկալվող տեմպը կարող է ավելի բարձր լինել, քան իրական տոկոսադրույքը:

Հիմնախնդրի վերաբերյալ կատարված էմպիրիկ վերլուծությունների մի մասը նույնպես մատնանշում է, որ պետական ծախսերի աճն առավելապես բացասաբար է անդրադառնում տնտեսական աճի տեմպի վրա, ինչը հիմնավորվում է այդ ծախսերի աճը ֆինանսավորող տարբեր հարկատեսակների՝ վարքագծային փոփոխություններ առաջացնող հատկություններով, մասնավոր սպառման և ներդրումների դուրսմղման էֆեկտներով, հարկաբյուջետային կայունության վտանգմամբ, գնաճային ճնշումների ուժեղացմամբ և բազմաթիվ այլ գործոններով: Օրինակ, Զ. Գուսեիը²⁷, ուսումնասիրելով պետական ծախսերի ու տնտեսական աճի փոխազդեցության բնույթը 59 զարգացող երկրների կտրվածքով, ցույց է տալիս, որ նշված երկրներում բյուջեի ծախսային մասի ընդլայնումը բացասական ներգործություն է ունենում տնտեսական աճի վրա, ընդ որում այդ ազդեցությունը ոչ ժողովրդավարական հասարակություններում շատ ավելի նկատելի է, քան կայացած ժողովրդավարական ինստիտուտներ ունեցող երկրներում: Ա. Աֆոնսոն և Դ. Ֆուրցերին²⁸, պանելային վերլուծության միջոցով գնահատելով պետական ծախսերի ու տնտեսական աճի պատճառահետևանքային կապերը ԵՄ և ՏՀԶԿ անդամ երկրների համար, եզրակացնում են, որ ՀՆԱ-ի նկատմամբ պետական

²⁶ Lin S., “Government Debt and Economic Growth in an Overlapping Generations Model”, Southern Economic Journal, C.: Southern Economic Association, Vol. 66, No. 3, 2000, p. 762.

²⁷ Guseh J., “Government Size and Economic Growth in Developing Countries: A Political-Economy Framework”, Journal of Macroeconomics, A.: Elsevier Science, Vol. 19, No. 1, 1997, p. 185.

²⁸ Afonso A. and Furceri D., “Government Size, Composition, Volatility and Economic Growth”, European Central Bank, Working Paper No. 849, 2008, p. 23.

ծախսերի մասնաբաժնի մոտ մեկ տոկոսով աճը նշված երկրներում միջին հաշվով բերում է իրական ՀՆԱ-ի համապատասխանաբար 0.12 և 0.13 տոկոսով նվազմանը: Միևնույն ժամանակ, կատարելով նմանատիպ վերլուծություն պետական ծախսերի տնտեսագիտական դասակարգմամբ հոդվածների համար (այդ թվում՝ սուբսիդիաներ, տրանսֆերտներ, պետական գնումներ և կապիտալ բնույթի ծախսեր)՝ հեղինակները հանգում են այն եզրակացությանը, որ դիտարկվող երկրների մեծ մասի դեպքում պետական գնումների և սուբսիդիաների աճն ունենում է բացասական ազդեցություն իրական ՀՆԱ-ի վրա, կապիտալ ծախսերն էականորեն չեն ազդում վերջինի վրա, իսկ տրանսֆերտների ավելացման ճանապարհով տնտեսական աճի խթանումը դրական ազդեցություն է ունենում միայն ԵՄ երկրների համար: Զ Գոդթնի²⁹ կողմից ՏՀԶԿ 23 երկրների համար կատարված վերլուծության արդյունքներն իրենց հերթին ցույց են տալիս, որ որոշակի սահմանային շեմից հետո պետական ծախսերի մեկ տոկոսով աճը բերում է ՀՆԱ-ի 0.01 տոկոսով նվազմանը, ինչը, ըստ հեղինակի, հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ պետությունները պետք է զբաղվեն իրենց համար առաջնահերթ համարվող գործառույթների իրականացմամբ, որոնց համար պահանջվում է ծախսել ոչ ավելի, քան ՀՆԱ-ի 15 տոկոսը:

Որոշ էմպիրիկ վերլուծությունների արդյունքներն էլ, հակառակը, փաստում են պետական ծախսերի և տնտեսական աճի միջև առկա դրական փոխազդեցության մասին, ինչը հիմնավորվում է ամբողջական պահանջարկի տեսանկյունից ծախսային քաղաքականության ընդլայնողական ազդեցությամբ, կրթության, առողջապահության և մարդկային կապիտալի այլ տարրերում կատարվող ներդրումների հետևանքով առաջացող դրական արդյունքներով, տնտեսական գործունեության տեսանկյունից առաջնային կարևորության նախադրյալների և ենթակառուցվածքային տարրերի ստեղծմամբ, տնտեսական հարաբերությունների կարգավորման գործող իրավական կառուցակարգերի կատարելագործմամբ և այլ գործոններով: Այսպես, Ս. Ֆոլստերը³⁰ տնտեսության պետական հատվածի մեծ չափեր և զարգացման բարձր աստիճան ունեցող մի խումբ երկրների համար կատարած պանելային վերլուծության միջոցով

²⁹ Gwartney J., Lawson R. and Holcombe R., “The Size and Functions of Government and Economic Growth”, The Joint Economic Committee (JEC) of United States Congress, W.: Government Printing Office of United States, 1998, p. 15.

³⁰ Fölster S. and Henrekson M., “Growth Effects of Government Expenditure and Taxation in Rich Countries”, European Economic Review, Vol. 45, No. 8, A.: Elsevier Science, 2008, p. 15.

ցույց է տալիս, որ ՀՆԱ-ի նկատմամբ պետական ծախսերի հարաբերակցության մեկ տոկոսով աճը նշված երկրներում միջին հաշվով բերում է ՀՆԱ-ի մոտ 0.08 տոկոսով աճին, ընդ որում դիտարկվող երկրների ցանկի ընդլայնումը եկամտի համեմատաբար ցածր մակարդակով աչքի ընկնող երկրներով ունենում է նշանակալի ազդեցություն գնահատման արդյունքների վրա և փոխում պետական ծախսերի ու տնտեսական աճի փոխազդեցության բնույթը: Ք. Ադամը³¹, կատարելով նմանատիպ վերլուծություն 45 զարգացող տնտեսությունների համար, եզրակացնում է, որ եթե դեֆիցիտի մեծությունը չի գերազանցում ՀՆԱ-ի 1.5 տոկոսը, ապա պետական ծախսերի մեկ տոկոսով աճը նպաստում է ՀՆԱ-ի գրեթե նույն չափով աճին, սակայն առավել մեծ դեֆիցիտի պայմաններում ընդլայնողական հարկաբյուջետային միջոցառումները տնտեսական զարգացման վրա ունենում են բացասական ազդեցություն: ՏՀԶԿ 17 երկրների համար կատարած վերլուծության արդյունքներով Ն. Գեմմելը³² իր հերթին ցույց է տալիս, որ կապիտալ, ինչպես նաև կրթության ոլորտում կատարվող ծախսերի մեկ տոկոսով աճը նշված երկրներում նպաստում է ՀՆԱ-ի ավելի քան 0.1 տոկոսով աճին, մինչդեռ սոցիալական ոլորտի ծախսերի ընդլայնումը վերջինի վրա ունենում է բացասական ազդեցություն:

Ընդհանրացնելով՝ կարող ենք ասել, որ հարկաբյուջետային քաղաքականության միջոցով տնտեսության կարգավորման վերաբերյալ ձևավորված բազմաթիվ տեսական մոտեցումների և այդ ուղղությամբ արված էմպիրիկ վերլուծությունների արդյունքում մինչ այսօր էլ չի հաջողվել ձևավորել մեկ միասնական և վերջնական մոտեցում հիմնախնդրի լուծման շուրջ: Պատահական չէ, որ տարբեր տնտեսագիտական և քաղաքագիտական շրջանակներ տարբեր ձևով են արժևորում հարկաբյուջետային և, մասնավորապես, ծախսային քաղաքականության օգնությամբ տնտեսական աճը խթանելու հնարավորությունները: Սակայն այդ կարգավորման անհրաժեշտությունը մեծ հաշվով որևէ տնտեսագիտական դպրոցի կողմից չի ժխտվում, պարզապես այն տարբեր ձևով է մեկնաբանվում դրա իրականացման նպատակների, ուղղությունների և մասշտաբների ընտրության տեսանկյունից:

³¹ Adam C. and Bevan D., “Fiscal Deficits and Growth in Developing Countries”, Journal of Public Economics, Vol. 89, No. 4, A.: Elsevier Science, 2005, p. 593-594.

³² Gemmell N., Kneller R. and Sanz I., “Does the Composition of Government Expenditure Matter for Long-Run GDP Levels?”, Oxford Bulletin of Economics and Statistics, O.: Department of Economics of Oxford University, Vol. 78, No. 4, 2015, p. 15-17.

1.2. Պետության գործառույթների ընդգրկման ոլորտները և դրանց սոցիալ-տնտեսական նշանակությունը

Ժամանակակից աշխարհում, որին բնորոշ են խառը տնտեսական համակարգերի ձևավորման միտումները, կայուն և մրցունակ տնտեսության կառուցման հիմնական նախապայմաններից մեկը շուկայական հարաբերությունների ինքնակարգավորվող մեխանիզմների արդյունավետ կերպով լրացումն է տնտեսության կարգավորման համապատասխան տարրերով: Վերջինների անհրաժեշտությունը բխում է շուկայի անկատարություններից կամ բացերից³³, որոնք, խախտելով «անտեսանելի ձեռքի» սկզբունքով առավելագույն հանրային բարեկեցության հասնելու օրինաչափությունը, թույլ չեն տալիս ապահովելու սահմանափակ ռեսուրսների լրիվ և արդյունավետ բաշխումը: Արդյունքում, շուկայի բնականոն գործունեության ապահովման համար ոչ շուկայական ինստիտուտների ներդրումը դառնում է օբյեկտիվ անհրաժեշտություն, թեև դրանց կիրառելիության սահմանները և, ընդհանրապես, արտատնտեսական հարկադրանքը նվազագույնի հասցնելու ձգտումը շարունակում է մշտապես գտնվել հասարակության օրակարգում³⁴:

Ակնհայտ է, որ տարբեր պետությունների կողմից իրագործվող գործառույթներն ունեն ընդգրկման տարբեր ոլորտներ և սահմաններ: Սակայն այն, որ տնտեսության մեջ պետությունների դերակատարությունը ներկայիս տնտեսվարման պայմաններում անհամեմատ ավելի բարդ է և ընդլայնված, կասկածից վեր է, քանի որ տնտեսական հարաբերությունների կարգավորման դաշտում ընդգրկված են այնպիսի խնդիրներ, որոնք նախկինում պարզապես գոյություն չունեին կամ էլ որոնց լուծումը գտնվում էր շուկայական կառուցակարգերի հասանելիության սահմաններում: Տնտեսության կարգավորման գործընթացն առանձնահատուկ նշանակություն և բովանդակություն է ձեռք բերում նաև գլոբալացման և ազգային տնտեսությունների ինտեգրման բարձր աստիճանի պայմաններում: Մասնավորապես, 2008 թվականի ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի հետևանքները ցույց տվեցին, որ անկայունության ցանկացած դրսևորում այս կամ այն ուժգնությամբ անդրադառնում է գրեթե բոլոր երկրների վրա, հետևաբար, դրանց դիմակայելու համար պահանջվում է ունենալ գիտական հիմքերի վրա դրված

³³ Տե՛ս Ղուչյան Հ., «Մակրոտնտեսական կարգավորում», Եր.: «Տնտեսագետ» հրատ., 2005, էջ 9:

³⁴ Տե՛ս Գաբրիելյան Վ. և Սարգսյան Հ., «Տնտեսության հանրային հատվածի ընդհանուր բնութագիրը», «Հանրային կառավարում» գիտական հանդես, թիվ 2, Եր., 2009, էջ 61:

հակաճգնաժամային միջոցառումներ՝ ի դեմս հարկաբյուջետային և, մասնավորապես, ծախսային լծակների:

Տնտեսությանը պետական միջամտության կարևորագույն պատճառներից մեկը *տնտեսական գործունեության իրավական հիմքերի ստեղծման և դրանց անընդհատ կադրաբելագործման պահանջն է՝* ելնելով ժամանակի պահանջներից, զարգացման ուղղություններից, պետության նկատմամբ առկա հասարակական վստահության աստիճանից, արտաքին տնտեսական միջավայրի պայմաններից և այլ գործոններից: Ասվածը ենթադրում է տնտեսության ինստիտուցիոնալ միջավայրի անբաժան մասը կազմող վարքագծի միասնական կանոնների սահմանում և դրանց կիրառում, որոնք, լրացնելով հասարակության ներսում գոյություն ունեցող, սակայն պաշտոնապես չամրագրված կանոնները, հնարավորություն են տալիս ապահովելու տնտեսական հարաբերությունների մասնակիցների բնականոն գործունեությունը, նրանց շահերի պաշտպանությունը և իրավունքների պատշաճ իրացումը³⁵:

Պետության իրավական գործառույթի դերակատարությունը խիստ կարևորվում է հատկապես սեփականության իրավունքների պաշտպանության և պայմանագրերի կետերի ապահովման ոլորտներում³⁶, քանի որ դրանց չիրագործումը կամ մասնակի իրագործումը կարող են ամբողջությամբ խաթարել տնտեսական գործունեությամբ զբաղվելու հիմնական շարժառիթները և առաջ բերել լրջագույն խնդիրներ: Սակայն ոչ պակաս կարևորություն ունեն տնտեսական կյանքում իրականացվող պետական քաղաքականության գերակայությունների իրավական ամրագրումը, տնտեսվարող սուբյեկտների գործունեության համար իրավահավասար պայմանների ստեղծումը, հակամենաշնորհային կարգավորումների իրականացումը, իրավական նորմերի պահանջների կատարման նպատակով վերահսկողական մեխանիզմների ներդրումը և դրանց խախտումների դեպքում պատասխանատվության միջոցների կիրառումը, քանի որ առանց այդ ամենի անհնար է ապահովել տնտեսվարող սուբյեկտների համակարգված գործունեությունը և մասնավոր-հասարակական շահերի ներդաշնակ գոյակցությունը: Ավելին, խիստ կարևոր է, որ պետությունը՝ որպես տնտեսական միջավայրի ձևավորմանը մասնակցող առաջատար օղակ, ոչ միայն հաստատի և հետևի իր կողմից ամրագրված տարաբնույթ կանոնների կիրարկմանը, այլև ինքն

³⁵ Տե՛ս Մարկոսյան Ա., «Պետությունը և շուկան», Եր.: «Տիգրան Մեծ» հրատ., 2000, էջ 15:

³⁶ Фридман М., “Капитализм и свобода”, М.: Новое издательство, 2006, стр. 52.

առաջնորդվի դրանցով այն բոլոր իրավիճակներում, երբ առաջ են գալիս որոշակի փոխհարաբերություններ կառավարման համակարգի տարբեր օղակների հետ, քանի որ տնտեսության կարգավորման գործընթացի արդյունավետությունը շատ հաճախ կախված է ոչ թե նրանից, թե ինչ են անում պետական մարմինները, այլ նրանից, թե ինչ ձևով են դա անում³⁷:

Տնտեսական հարաբերություններին պետության միջամտության կարևորագույն *շարժառիթներից մեկն էլ շուկայի կողմից «հանրային բարիքներ» կոչվող մի շարք ապրանքների և ծառայությունների արտադրության անկարողությունն է*, որոնց թվին են դասվում կրթական, առողջապահական, սոցիալական, պաշտպանական և այլ ոլորտներին առնչվող հանրային ծառայությունները: Նշված բարիքներն իրենց բնույթով ոչ մրցակցելի (non-rival) և ոչ բացառելի (non-excludable) բարիքներ են, որոնցից առաջինը նշանակում է, որ դրանք կարող են սպառվել միաժամանակ բոլորի կողմից՝ առանց որևէ սպառողին հասանելի օգտակարության մակարդակը կրճատելու, իսկ երկրորդը՝ որ գործնականում հնարավոր չէ սահմանափակել դրանց մատչելիությունն առանձին սպառողների համար՝ անկախ այն հանգամանքից նրանք վճարել են դրա համար, թե՛ ոչ³⁸:

Շուկան ի վիճակի չէ կազմակերպելու «հանրային բարիքների» արտադրության գործընթացն այն պատճառով, որ մի կողմից հնարավոր չէ որոշել այդ բարիքների օգտակարությունը հասարակության առանձին անդամների համար, մյուս կողմից՝ վճարման չափը կոնկրետ սպառողի համար³⁹: Բացի այդ, քանի որ գրեթե միշտ հնարավորություն կա օգտվելու հանրային ծառայություններից՝ չվճարելով դրանց դիմաց (Free Riding Problem), սպառողների մեծ մասը նախընտրում է չկատարել վճարման հետ կապված պարտավորությունները, ինչի արդյունքում արտադրողները չեն ստանում անհրաժեշտ ռեսուրսներ և խթաններ դրանք արտադրելու համար: Հաշվի առնելով մասնավոր հիմունքներով հանրային բարիքների արտադրության դեպքում նշված խնդրի լուծման անհնարինությունը, ինչպես նաև այն հանգամանքը, որ խոսքը հանրային շահերի բավարարման մասին է, որի դեպքում պետական

³⁷ Տե՛ս Մարկուսյան Ա., «Պետությունը և շուկան», Եր.: «Տիգրան Մեծ» հրատ., 2000, էջ 15-17:

³⁸ Ахинов Г. и Жильцов Е., “Экономика общественного сектора”, М.: ИНФРА-М, 2008, стр. 70.

³⁹ Տե՛ս Մուրադյան Ա., «Տնտեսության պետական կարգավորման գործառնություններն ու իրավական մեթոդները», «Պետություն և իրավունք» գիտական հանդես, Եր.: ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի հրատ., թիվ 2(68), 2015, էջ 76:

մարմինները կրում են իրավաչափ պարտավորություն, տրամաբանական է ակնկալել, որ պետությունը պետք է իր վրա վերցնի նշված բարիքների արտադրության հոգսը և կազմակերպի քաղաքացիների կողմից դրանց համավճարումը: Միևնույն ժամանակ, որոշ իրավիճակներում, երբ հնարավոր են մատուցվող ծառայությունների չափման հստակ կարգավորումներ, այդ բարիքները կարող են տրամադրվել նաև մասնավոր կազմակերպությունների կողմից, իսկ դրանց արտադրության և մատակարարման գործընթացները՝ կարգավորվել, ֆինանսավորվել և վերահսկվել պետական հատվածի կողմից⁴⁰:

Տնտեսական գործընթացներին պետության միջամտության հաջորդ հիմնական շարժառիթն *արտաքին արդյունքների (externalities) հետևանքների հաղթահարման պահանջն է*, որն առաջանում է այն պարագայում, երբ մի տնտեսվարող սուբյեկտի գործունեությունն իր դրական կամ բացասական ներգործությունն է թողնում երրորդ անձանց գործունեության վրա (օրինակ, կատարվում է նոր հայտնագործություն, որը շոշափելիորեն նվազեցնում է տնտեսվարող սուբյեկտների արտադրական ծախսերը կամ քիմիական արտադրությամբ զբաղվող գործարանը թունավոր արտանետումներ է կատարում ջրային ավազանի մեջ, որը բացասաբար է անդրադառնում շրջակայքի բնակչության առողջության վրա)⁴¹: Արտաքին արդյունքների առկայությունը խախտում է ռեսուրսների հավասարաչափ և արդյունավետ բաշխման օրինաչափությունը, քանի որ դրանց օգուտները կամ ծախսերը, ներառված չլինելով շուկայական գների մեջ, առաջ են բերում ապրանքների և ծառայությունների թերարտադրություն կողմնակի օգուտների տեսքով կամ էլ դրանց գերարտադրություն կողմնակի ծախսերի տեսքով: Մասնավորապես, բացասական արտաքին արդյունքների դեպքում տեղի է ունենում ապրանքների և ծառայությունների գերարտադրություն հասարակական սահմանային ծախսերի նկատմամբ մասնավոր ծախսերի ցածր մակարդակի պատճառով, իսկ դրական արտաքին արդյունքների պարագայում՝ դրանց թերարտադրություն, որն առաջանում է հասարակական սահմանային օգտակարության նկատմամբ մասնավոր սահմանային օգտակարության ցածր մակարդակի հետևանքով: Արդյունքում, առաջին դեպքում տնտեսվարող սուբյեկտները հնարավորություն են ստանում խուսափելու

⁴⁰ Գաբրիելյան Վ. և Սարգսյան Հ., «Տնտեսության հանրային հատվածի ընդհանուր բնութագիրը», «Հանրային կառավարում» գիտական հանդես, թիվ 2, Եր., 2009, էջ 68-69:

⁴¹ Mas-Colell A., Whinston M. and Green J., “Microeconomic Theory”, O.: Oxford University Press, 1995, p. 352.

արտադրության կամ սպառման հետ կապված ծախսերն ամբողջությամբ կրելու պարտավորությունից՝ տեղափոխելով դրանց մի մասը երրորդ անձանց վրա, որոնք ուղղակի առնչություն չունեն նշված գործընթացների հետ, իսկ երկրորդ դեպքում բաց են թողնում օգուտների մի մասը, որն անվճար կերպով յուրացվում է հասարակության այլ անդամների կողմից:

Որոշ տնտեսագետների համոզմամբ արտաքին արդյունքների հետևանքների վերացման հիմնական լծակը պետք է լինի ռեսուրսների նկատմամբ սեփականության իրավունքների պատշաճ պաշտպանությունը, քանի որ նման դեպքում արտաքին արդյունքներ առաջացնողները և դրանց հետևանքները կրողները կարող են փոխհատուցման ճանապարհով համաձայնության գալ այդ իրավունքներն այնպիսի ձևով բաշխելու խնդրի շուրջ, որի դեպքում նրանց ծախսերը և օգուտները կլինեն հավասար: Մասնավորապես, ամերիկացի տնտեսագետ Ռ. Քոուզը, ձևակերպելով իր անվամբ հայտնի օրենքը, նշում է, որ «...սառսակ սահմանված սեփականության իրավունքների ու գրոյական գործարքային ծախսերի պարագայում, անկախ այն հանգամանքից, թե ինչ եղանակով են սեփականության իրավունքները բաշխված տնտեսվարող սուբյեկտների միջև, մասնավոր ու հասարակական ծախսերը միշտ հավասար են⁴²», ինչից բխում է, որ արտաքին արդյունքներն ունեն ժամանակավոր բնույթ, որոնք ամբողջությամբ վերանում են շուկայական շրջապտույտի ընթացքում ռեսուրսների նկատմամբ սեփականության իրավունքների փոխանակման միջոցով: Սակայն փորձը ցույց է տալիս, որ շուկան ի վիճակի է ապահովելու արտաքին արդյունքների ինտերնալիզացիան⁴³ (internalization) միայն այն պարագայում, երբ գործարքային ծախսերն աննշան են կամ հավասար գրոյի, իսկ մնացած դեպքերում պետական միջամտության այլ միջոցառումների կիրառումը դառնում է անխուսափելի քայլ: Նման իրավիճակներում բացասական արտաքին արդյունքների հետևանքները հնարավոր է չեզոքացնել միայն դրանք առաջացնողների նկատմամբ օրենսդրական սահմանափակումների կիրառման կամ լրացուցիչ հարկային բեռի սահմանման միջոցով, իսկ դրական արտաքին արդյունքների դեպքում պետության հիմնական դերակատարությունը դառնում է դրանք առաջացնողների գործունեությունը խթանող

⁴² Coase R., “The Problem of Social Cost”, Journal of Law and Economics, C.: Chicago University Press, Vol. 3, No. 10, 1960, p. 15-16.

⁴³ Ինտերնալիզացիան մասնավոր և հասարակական սահմանային ծախսերի հավասարեցման գործընթացն է:

ադմինիստրատիվ կարգավորումների իրականացումը և հասցեական սուբսիդիաների տրամադրումը՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ նման արդյունքներ ստեղծող տնտեսվարող սուբյեկտների գործունեության հետագա ընդլայնումը հանդիսանում է երկրում երկարաժամկետ հորիզոնի կտրվածքով տնտեսական աճի նպատակային ցուցանիշների ապահովման հիմնական գրավականներից մեկը:

Շուկայական տնտեսության անկատարությունների շարքում առանձնահատուկ նշանակություն ունի *ասիմետրիկ տեղեկատվության առկայությունը*, որն ի հայտ է գալիս այն դեպքում, երբ շուկայական գործարքի որոշ մասնակիցներ տիրապետում են տեղեկատվության անհամեմատ ավելի մեծ ծավալի կամ գտնվում են առավել շահեկան վիճակում, քան մյուսները⁴⁴: Տեղեկատվության անհամաչափ բաշխումը գործարքներին մասնակցող անձանց միջև նույնպես որոշակի չափով խախտում է ռեսուրսների բաշխման արդյունավետության սկզբունքը՝ առաջ բերելով «հակառակ ընտրություն» (adverse selection) կամ «անբարեխիղճ վարքի ռիսկ» (moral hazard), որոնցից առաջինը խեղաթյուրում է գործարքները նախքան դրանց իրականացումը (օրինակ, երբ ապահովագրվելու ցանկություն է հայտնում ոչ թե ռիսկերի նորմալ բաշխում ունեցող քաղաքացիների պատահական ընտրանք, այլ ավելի ռիսկային կյանք վարողների խումբ), իսկ վերջինը խորացնում է այդ ամենը գործարքների տեղի ունենալուց հետո (օրինակ, երբ ապահովագրված լինելու հանգամանքն ապահովագրվողին դրդում է ավելի ռիսկային վարքագծի, իսկ ապահովագրողին՝ պահպանողական քաղաքականության)⁴⁵: Արդյունքում, շուկայական գործարքների շարքում սկսում են գերակշռել տնտեսապես ոչ շահավետ գործարքները, իսկ որևէ ծրագրի տապալման արդյունքում բոլոր ծրագրերը, այդ թվում՝ նաև տնտեսապես և սոցիալապես հիմնավորվածները, պիտակավորվում են որպես ռիսկային (դրանից բխող բոլոր հետևանքներով)՝ հանգեցնելով ոչ օպտիմալ տնտեսական իրավիճակի ձևավորմանը և լուրջ հարված հասցնելով հասարակության բարեկեցությանը: Հաշվի առնելով այն փաստը, որ շատ դեպքերում շուկայական գործարքների վերաբերյալ անհրաժեշտ տեղեկատվության ստացումը տեխնիկապես անհնար է կամ բավական ծախսատար, այստեղ ևս պահանջվում է ցուցաբերել համապատասխան պետական

⁴⁴ Лебедева Ю., “Теоретические подходы к классификации асимметрии информации как экономического феномена”, Экономическая теория, Волг.: Вестник Волгоградского гос. университета, сер. 3, сер. 3, № 1(18), 2011, стр. 25.

⁴⁵ Bolton P. and Dewatripont M., “Contract Theory”, М.: MIT Press, 2005, p. 15-20.

միջամտություն, որը պետք է ուղղված լինի շուկայական գործարքներին մասնակցող անձանց համար տեղեկատվության աղբյուրների հասանելիության ապահովմանը և տնտեսական գործընթացների առավելագույն կանխատեսելիության երաշխավորմանը: Ընդ որում, այս ոլորտի պետական կարգավորումը կարող է ընթանալ տարբեր ուղղություններով, թեև բազմաթիվ երկրների փորձից հետևում է, որ առավել հաջող են այն միջոցառումները, որոնք նախատեսում են շուկա մուտք գործելու նկատմամբ հստակ պահանջների սահմանում, տեղեկատվության պարտադիր բացահայտման մեխանիզմների ներդրում, գործունեության առանձին տեսակների ստանդարտացում և այլն:

Տնտեսական գործընթացներին պետության միջամտության հաջորդ գլխավոր շարժառիթը *մրցակցության պաշտպանության և մենաշնորհային շուկաների դեմ պայքարի անհրաժեշտությունն է*, քանի որ դրանց բացակայությունն անհրաժեշտ հիմքեր է ստեղծում երկարաժամկետ հորիզոնում կայուն տնտեսական զարգացման համար, իսկ ներկայությունը՝ ծնում հասարակության համար անխուսափելի կորուսյալ բեռ և առաջ բերում սպառողների շահերի ոտնահարման լրջագույն խնդիրներ⁴⁶: Դա պայմանավորված է նրանով, որ մենաշնորհային դիրք զբաղեցնող տնտեսվարող սուբյեկտները, օգտվելով շուկայում իրենց արտոնյալ պայմաններից, հնարավորություն ունեն սահմանելու ավելի բարձր գին և թողարկելու ավելի քիչ արտադրանք, քան կարելի էր ապահովել կատարյալ մրցակցային շուկայի պայմաններում: Բացի այդ, մենաշնորհային պայմաններում գործող տնտեսվարող սուբյեկտները, շատ հաճախ շահագրգռված չլինելով արտադրական գործընթացների տեխնիկական վերազինման, գիտահետազոտական մշակումների ներդրման և արտադրական ծախքերի կրճատման այլ միջոցառումների իրականացմամբ, իրենց վարքագծով խարխլում են ժամանակի պահանջ համարվող գիտելիքահենք տնտեսության ձևավորման հիմքերը և լուրջ հարված հասցնում տնտեսության մրցունակությանը⁴⁷: Թեև հարկ է նշել, որ այս առումով կա նաև հակառակ տեսակետը (մասնագիտական գրականության մեջ այն շատ հաճախ անվանում են «շումպետերյան հիպոթեզ»), ըստ որի տեխնոլոգիական մշակման ծրագրերն առավելապես ֆինանսավորվում են հենց խոշոր ֆիրմաների կողմից, քանի որ մրցակցային շուկայում գործող ֆիրմաները, ստանալով նորմալ

⁴⁶ Motta M., “Competition Policy”, C.: Cambridge University Press, 2004, p. 39-40.

⁴⁷ Tirole J., “The Theory of Industrial Organization”, M.: MIT Press, 1998, p. 75-76.

տնտեսական շահույթ, հնարավորություն չունեն այդ ամենն իրականացնելու համար: Բացի այդ, փորձը ցույց է տալիս, որ տնտեսության մի շարք ոլորտներում (հատկապես տեղեկատվական տեխնոլոգիաների), ձեռքբերված մենաշնորհային դիրքը կարելի է պահպանել գիտատեխնիկական առաջընթացի շարունակական ֆինանսավորման հաշվին, քանի որ դրանից թեկուզ փոքր-ինչ հետ մնալը կարող է հանգեցնել այլ ֆիրմաների կողմից մենաշնորհային դիրք զբաղեցնող ֆիրմաների արտադրական տեխնոլոգիաների պատենտավորմանը և նրանց զբաղեցրած շուկայական սեգմենտի կրճատմանը⁴⁸:

Մենաշնորհային շուկաների սոցիալ-տնտեսական բացասական հետևանքների մասին խոսելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել նաև այնպիսի կարևորագույն գործոններ, ինչպիսիք են արհեստական խոչընդոտների ստեղծման միջոցով արտադրության ծավալների ընդլայնման սահմանափակումը, թողարկվող արտադրանքի տեսականու և որակական հատկանիշների վատթարացումը, գնաճային ճնշումների ուժեղացումը և դրամավարկային պայմանների խստացումը, գնային խտրականության միջոցով սպառողական ավելցուկի յուրացման երևույթները և այլն, որոնք նույնպես այս կամ այն չափով առաջացնում են արդյունավետության կորուստներ: Բնական է, որ այս բոլոր երևույթների հաղթահարումը հնարավոր է միայն համապատասխան պետական միջամտության պարագայում, որը մի կողմից պետք է ուղղված լինի երկրի տարածքում հակամրցակցային գործողությունների կանխարգելմանը, մյուս կողմից էլ՝ դրանց դրսևորումների նկատմամբ պատասխանատվության արդյունավետ գործիքակազմի ներդրմանը: Այս տեսանկյունից պետության հիմնական գործառույթները կարող են ներառել հակամենաշնորհային օրենսդրության ձևավորումը, գների վրա անուղղակի հսկողության մեխանիզմների կիրառումը, բարձր հարկային բեռի սահմանման միջոցով մենաշնորհային դիրք ունեցող տնտեսվարողների գերշահույթների սահմանափակումը, պետական ֆինանսավորման միջոցով մրցակից ընկերությունների գործունեության խթանումը և այլն, որոնց հաջողությունից է կախված ինչպես երկրի ներդրումային գրավչությունը, այնպես էլ դրա մրցունակությունը և զարգացման հեռանկարները: Միևնույն ժամանակ, անհրաժեշտ է հաշվի առնել պետության որդեգրած տնտեսական քաղաքականության տարբեր ուղղությունների՝ հարկաբյուջետային, դրամավարկային,

⁴⁸ Mazzucato M., “Firm Size, Innovation and Market Structure: The Evolution of Industry Concentration and Instability”, Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2000, p. 2.

Ֆինանսական, առևտրային և այլ բնույթի բարեփոխումների հնարավոր ազդեցությունը մրցակցային միջավայրի և դրանում գործող տնտեսվարողների վրա, քանի որ շատ հաճախ այդ միջոցառումները, հետապնդելով որոշակի տեղային և կարճաժամկետ խնդիրների լուծման նպատակ, ստեղծում են այնպիսի խոչընդոտներ և անհավասար պայմաններ, որոնց հետևանքները դժվար է չեզոքացնել նույնիսկ երկարաժամկետ հատվածում⁴⁹:

Տնտեսական գործընթացներին պետության միջամտության վերջին հիմնավոր պատճառը *հասարակության զարգացման տեսանկյունից առաջնային նշանակություն ունեցող սոցիալական խնդիրների հաղթահարման անհրաժեշտությունն է*, քանի որ եկամուտների այն բաշխումը, որն ապահովում է շուկայական տնտեսությունը, միշտ չէ, որ համապատասխանում է սոցիալական արդարության վերաբերյալ հասարակության պատկերացումներին և ձգտումներին: Այս բնագավառում պետական միջամտության անհրաժեշտությունն առաջին հերթին պայմանավորված է նրանով, որ սոցիալական բևեռացման երևույթները հանգեցնում են հասարակության բարոյահոգեբանական և ժողովրդագրական իրավիճակի խաթարմանը՝ խորացնելով տարբեր դասակարգերի միջև գոյություն ունեցող հակասությունները, առաջացնելով անկանոն միգրացիոն հոսքեր, խախտելով մարդկային կապիտալի վերարտադրության բնականոն ընթացքը, նպաստելով հանցագործությունների թվաքանակի աճին և այլն: Ավելին, փորձը ցույց է տալիս, որ սոցիալական անարդարության դրսևորումները, ծնելով տնտեսական ու քաղաքական խնդիրները ոչ իրավական հարթությունում լուծելու շարժառիթներ, շատ հաճախ առաջ են բերում ավելի վտանգավոր երևույթներ՝ կասկածի տակ դնելով պետության ոչ միայն սոցիալական, այլև տնտեսական ու քաղաքական կայունությունը: Սոցիալական քաղաքականության կարևորությունը բխում է նաև տնտեսական համակարգի գործունեության առանձնահատկություններից, քանի որ թեև մի կողմից տնտեսական աճի նպատակները վերջին հաշվով հանգում են հանրային բարեկեցության և կյանքի որակական բնութագրիչների բարելավմանը, սակայն մյուս կողմից սոցիալական ռիսկերի կառավարման գործուն համակարգն ինքնին հանդես է գալիս որպես տնտեսական աճի վճռորոշ գործոն:

⁴⁹ Տե՛ս Բոստանջյան Վ., «Տնտեսական մրցակցության կարգավորման հիմնախնդիրները ՀՀ-ում», «Ազգային տնտեսության մրցունակության բարձրացման հիմնախնդիրները» թեմայով ՀՊՏՀ 22-րդ գիտական նստաշրջանի նյութեր, Եր., 2013, էջ 22:

Հաշվի առնելով այս ամենը՝ կարող ենք ասել, որ այս ոլորտում ևս պետական կարգավորման տարրերի ներդրումը ձեռք է բերում անխուսափելի բնույթ՝ մի կողմից նպատակ ունենալով ստեղծել անհրաժեշտ սոցիալական երաշխիքներ տնտեսական հարաբերություններին չմասնակցող անձանց համար և բավարարել նրանց կենսական պահանջմունքները, մյուս կողմից՝ մեղմել եկամուտների անհավասարաչափ բաշխումը և հասարակության տարբեր անդամների համար ապահովել համանման ելակետային պայմաններ⁵⁰: Միևնույն ժամանակ, բազմաթիվ երկրների փորձը ցույց է տալիս, որ այս բնագավառում պետության կողմից ցուցաբերվող միջամտության օպտիմալ չափը որոշելիս չպետք է անտեսվեն սոցիալական հավասարության ու տնտեսական արդյունավետության սկզբունքների միջև դրսևորվող հակասությունները: Այդպիսի մոտեցման տրամաբանությունը բխում է նրանից, որ եթե անհրաժեշտ սոցիալական երաշխիքների բացակայությունը խորացնում է հասարակության շերտավորումը, ապա եկամուտների ագրեսիվ վերաբաշխումը խաթարում է դրանք ստեղծողների և ստացողների խթանները՝ վտանգելով և՛ պետության կողմից վարվող սոցիալական քաղաքականության արդյունավետությունը, և՛ պետության տնտեսական զարգացման հեռանկարները⁵¹:

Ակնհայտ է, որ նշված գործառույթների ցանկը վերջնական չէ, և դրանք կարելի է լրացնել բազմաթիվ այլ գործառույթներով, որոնք իրենց վրա են վերցրել ժամանակից պետությունները, սակայն քննարկվածները կարելի է համարել այն ամենահիմնական գործառույթները, որոնց կենսագործմամբ պետությունը լուծում է իր առջև դրված նվազագույն խնդիրները և ապահովում հասարակության բնականոն գործունեությունը: Պետության գործառույթների տարանջատումը գլխավորի և երկրորդայինի կարևոր է այնքանով, որ երբ պետությունը շեղվում է իր հիմնական նպատակներից, նրա գործունեության մեջ սկսում են մեծ տեղ գրավել եկամուտների վերաբաշխման գործառույթները, ինչի արդյունքում տեղի է ունենում ռեսուրսների տեղաշարժ նոր արժեք ստեղծող ոլորտներից դեպի վերաբաշխման ոլորտներ: Ռեսուրսների նման կառուցվածքային տեղաշարժը բացասաբար է անդրադառնում տնտեսական աճի վրա և հանգեցնում եկամուտների ավելի ցածր մակարդակի հաստատմանը, քան կարելի էր ապահովել տնտեսության պոտենցիալն «ազատական» եղանակով օգտագործելու

⁵⁰ Чепурин М. и Киселева Е., “Курс экономической теории”, Кир.: АСА, 2000, стр. 540.

⁵¹ Backhaus J. and Wagner R., “Handbook of Public Finance”, Springer, B.: Kluwer Academic Publishers, 2005, p. 42-44.

պարագայում, ինչը տրամաբանական է, քանի որ դրա արդյունքում հասարակության անդամները նախընտրում են զբաղվել ոչ թե փոխանակության իրականացմամբ, այլ ներգրավվել այնպիսի կառույցներում, որոնք ունեն վերաբաշխման համապատասխան լծակներ⁵²:

Քանի որ շուկայական տնտեսության հիմնական սկզբունքը «տվյալ պահին և տվյալ վայրում» շահույթի ստացումն է, որի միջոցով յուրաքանչյուր սերունդ ձգտում է ապահովել առավելապես իր առջև դրված խնդիրների լուծումը, կարելի է պնդել, որ պետական քաղաքականության նպատակները, անկախ իրենց առաջնային և ոչ առաջնային բնույթից, հանգում են հասարակության զարգացման անընդհատության և հաջորդականության երաշխավորմանը: Ելնելով դրանից՝ պետությունների կողմից իրագործվող գործառույթներն ընդունված է տարանջատել ըստ հետևյալ հիմնական ուղղությունների⁵³.

- Պաշտպանական գործառույթներ, որոնք հետապնդում են պետության ներքին և արտաքին անվտանգության ապահովման, ռազմավարական նշանակություն ունեցող նյութական, ֆինանսական և տեղեկատվական բնույթի ռեսուրսների կառավարման, հասարակական կարգի պահպանման և այլ նպատակներ,
- Ինֆրագրագիտն գործառույթներ, որոնք կոչված են ապահովելու հասարակության բարեկեցության և կյանքի որակական ստանդարտների բարելավմանն առնչվող նախաձեռնությունների կոորդինացումն ու դրանց իրագործումը,
- Ինստիտուցիոնալ գործառույթներ, որոնց միջոցով պետությունն ապահովում է հասարակական գործընթացների իրավական կարգավորումը և նպաստում երկրում տնտեսական գործունեության կազմակերպման համար անհրաժեշտ նախադրյալների և ենթակառուցվածքների ստեղծմանը,
- Չափանիշաստեղծ գործառույթներ, որոնք ենթադրում են պետության կողմից հասարակության անդամների համար վարքագծի համընդհանուր կանոնների ձևավորում, դրանց համադրում միջազգայնորեն ընդունված լավագույն փորձի հետ և շարունակական զարգացում:

⁵² Դավոյան Ս., Մարկոսյան Ա. և Սարգսյան Հ., «Վերափոխումները անցումային երկրների տնտեսություններում», Եր.: «Տիգրան Մեծ» հրատ., 2003, էջ 10:

⁵³ Մարկոսյան Ա. և Աղաջանյան Դ., «Պետության դերը տնտեսական համակարգում», «21-րդ ԴԱԲ» ամսագիր, թիվ 4(18), Եր.: «Նորավանք» ԳԿՀ, 2007, էջ 91-92:

1997 թվականին Համաշխարհային բանկի թիմը մշակել է պետությունների գործառույթների դասակարգման իր մոտեցումը (տես՝ աղյուսակ 1.2.1)⁵⁴՝ առաջարկելով տարանջատել դրանք նվազագույնից դեպի միջին բարդության և վերաբաշխման տեսանկյունից ավելի ակտիվ միջամտության գործառույթների:

Աղյուսակ 1.2.1.

Պետության գործառույթների դասակարգումը ⁵⁴

Պետության գործառույթները		
	Շուկայական համակարգի գործունեության սահմաններից դուրս գտնվող ոլորտներ	Սոցիալական արդարության ապահովման ոլորտներ
Նվազագույն գործառույթներ	Առաջին անհրաժեշտության հանրային բարիքների արտադրություն Պաշտպանություն Հասարակական կարգ և անվտանգություն Սեփականության պաշտպանություն Մակրոտնտեսական կարգավորում Պետական առողջապահական համակարգ	Աղքատության հաղթահարում Աղքատության դեմ ուղղված պայքարի ծրագրեր Աղետների հետևանքների վերացում
Միջին բարդության գործառույթներ	Արտաքին արդյունքների հաղթահարում Տարրական կրթություն Շրջական միջավայրի պաշտպանություն Մենաշնորհների կարգավորում Կոմունալ ծառայությունների ոլորտ Հակամենաշնորհային քաղաքականություն Ասիմետրիկ տեղեկատվության հաղթահարում Ապահովագրություն Ֆինանսական կարգավորում Սպառողների իրավունքների պաշտպանություն	Սոցիալական ապահովագրություն Կենսաթոշակների համակարգ Սոցիալական նպաստների համակարգ Գործազրկության նպաստների համակարգ
Ակտիվ միջամտություն ենթադրող գործառույթներ	Մասնավոր հիմունքներով գործող կառույցների գործունեության համակարգում Օժանդակություն շուկաների գործունեությանը Նախաձեռնությունների կոորդինացում	Վերաբաշխման գործառույթներ Ակտիվների վերաբաշխում

Սակայն բնական է, որ այդ դասակարգումը նույնպես միանշանակ չէ, քանի որ պետությունների գործառույթների ընդգրկման ոլորտները և սահմանները, ինչպես նաև դրանց ֆինանսավորման ծավալները և ուղիները զգալիորեն տարբերվում են ոչ միայն ըստ տնտեսական զարգացման մոդելների, այլև ժամանակաշրջանների,

⁵⁴ Всемирный Банк, “Государство в меняющемся мире. Отчет о мировом развитии”, 1997, М.: Прайм-TACC, стр. 33.

պետության վերաբերյալ առկա հասարակական պատկերացումների, պատմական իրողությունների և բազմաթիվ այլ ոչ տնտեսական բնույթի գործոնների: Այսպես, օրինակ, տնտեսական զարգացման լիբերալ մոդելի երկրներում (ԱՄՆ, Կանադա, Մեծ Բրիտանիա, Ավստրալիա և այլն), որոնց բնութագրական են շուկայական ուժերի առավելագույն ազատության ապահովման վերաբերյալ մոտեցումները, պետության դերը սահմանափակվում է տնտեսական հարաբերությունների մասնակիցների համար «խաղի միասնական կանոնների» սահմանմամբ և որոշակի մակրոտնտեսական գործընթացների կարգավորմամբ, որոնց համար որպես հիմնական լծակ ծառայում է դրամավարկային գործիքակազմը⁵⁵: Նշված երկրներին բնորոշ է բավական ցածր հարկային բեռը և սոցիալական օժանդակության ծրագրերը նվազագույնի հասցնելու ձգտումը, քանի որ պետության սոցիալական քաղաքականությունը կառուցվում է այն դրույթի հիման վրա, ըստ որի հասարակության յուրաքանչյուր աշխատունակ անդամ ինքը պետք է ապահովի ինչպես իր, այնպես էլ իր ընտանիքի անդամների ներկա և ապագա բարեկեցությունը: Ավելին, պետությունը կազմակերպում է միայն առաջին անհրաժեշտության հանրային բարիքների արտադրությունը, իսկ վերաբաշխման գործառույթը ծառայում է որպես զուտ հասարակության խոցելի և անապահով խավերի նվազագույն կենսամակարդակի ապահովման միջոց, ինչի արդյունքում այս մոդելի երկրների մեծ մասում պետության ծախսերի մասնաբաժինը ՀՆԱ-ում չի գերազանցում 40 տոկոսը⁵⁶:

Տնտեսական զարգացման պահպանողական մոդելը, ի տարբերություն լիբերալ մոդելի, ենթադրում է (Գերմանիա, Ֆրանսիա, Ավստրիա, Իտալիա և այլն) պետության ակտիվ և անմիջական մասնակցություն տնտեսական գործընթացներին, որի գլխավոր նպատակը հասարակության անդամների համար միանման ելակետային պայմանների և հնարավորությունների ստեղծումն է⁵⁷: Պետության միջամտությունը կարևորվում է հատկապես տնտեսական իշխանության ապակենտրոնացման և մրցակցության պաշտպանության, ինչպես նաև անհրաժեշտ ենթակառուցվածքային համալիրների ստեղծման և տնտեսական հարաբերությունների կարգավորման իրավական հիմքերի ապահովման տեսանկյունից: Պետությունն ակտիվ մասնակցություն է ունենում նաև

⁵⁵ Базылева Н. и Гурко С., “Экономическая теория”, Мн.: Книжный дом, 2005, стр. 205.

⁵⁶ Տե՛ս Համաշխարհային տնտեսական վիճակագրության պաշտոնական կայքէջ, <http://www.economywatch.com/>:

⁵⁷ Сафуллин А., “Экономика благосостояния. Теория и практика”, Ул.: УлГТУ, 2007, стр. 72.

տնտեսական աճի կայունացման նպատակով հակաճգնաժամային միջոցառումների նախաձեռնման, զբաղվածության խնդիրների կարգավորման և գործազրկության դեմ պայքարի համակարգված քաղաքականության իրականացման գործընթացներում: Բացի այդ, այն հանդես է գալիս որպես հասարակության ներսում սոցիալական հավասարության ապահովման գլխավոր երաշխավոր (միաժամանակ չխախտելով արդյունավետության և արդարության սկզբունքների օպտիմալ համամասնությունը), ինչի արդյունքում մեծ է նաև վերաբաշխման գործառույթի նշանակությունը և ՀՆԱ-ի մեջ պետական ծախսերի մասնաբաժինը, որը նշված մոդելի զարգացած երկրներում տատանվում է 45-55 տոկոսի սահմաններում⁵⁸:

Տնտեսական զարգացման սոցիալ-դեմոկրատական մոդելը (Շվեդիա, Դանիա, Ֆինլանդիա, Նորվեգիա և այլն), որը հիմնված է «համընդհանուր հասարակական բարեկեցության» ապահովման ճանապարհով ժողովրդավարական արժեքների արմատավորման գաղափարախոսության վրա, ենթադրում է պետության կողմից ուժեղ սոցիալական քաղաքականության իրականացում՝ ուղղված երկրում եկամտային անհավասարության կրճատմանն ու սոցիալական պաշտպանության ապահովմանը: Ընդ որում, դա տեղի է ունենում ոչ թե տնտեսական գործընթացների վրա ուղղակի ներգործության կամ տնտեսության պետական հատվածի ընդլայնման միջոցով, այլ անուղղակի կարգավորման եղանակներով արդյունավետ մասնավոր հատվածի ձևավորման և դրա կողմից ստեղծվող եկամտի ակտիվ վերաբաշխման հաշվին: Պատահական չէ, որ մասնագիտական գրականության մեջ այս մոդելը անվանում են «ֆունկցիոնալ սոցիալիզացիայի» մոդել⁵⁹՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ արտադրության գործառույթի պատասխանատվությունն ամբողջությամբ ընկած է մրցակցային պայմաններում գործող մասնավոր ֆիրմաների, իսկ հասարակության բարձր կենսամակարդակի և համապատասխան ենթակառուցվածքային տարրերի ապահովման պատասխանատվությունը՝ պետական մարմինների վրա: Պետության տնտեսական քաղաքականության առաջնային նպատակների շարքին են դասվում նաև լրիվ զբաղվածության ապահովումը, գործազրկության դեպքում սոցիալական երաշխիքների տրամադրումը և աշխատանքային հարաբերությունների խստագույն ձևով կարգավորումը, մասնավորապես նույն որակավորմամբ աշխատողների և

⁵⁸ Տե՛ս հղում 56:

⁵⁹ Տե՛ս Տոնյան Թ., «Տնտեսագիտության հիմունքներ», Եր.: Ֆինանսաբանկային քոլեջ, 2013, էջ 19:

մասնագիտությունների համար վարձատրության համակարգերի համահարթեցումը, ինչի շնորհիվ ոչ միայն մեղմվում է սոցիալական անհավասարության խնդիրը, այլև ապահովվում ֆիրմաների արտադրողականության և մրցունակության շարունակական բարձրացումը: Արդյունքում, զարգացման այս ուղին ընտրած երկրներում բավական բարձր է և՛ հարկային բեռը, և՛ պետական ծախսային քաղաքականության միջոցով վերաբաշխվող ՀՆԱ-ի մեծությունը, որը տարբեր երկրներում տատանվում է 55-60 տոկոսի սահմաններում⁶⁰ էապես գերազանցելով ոչ միայն լիբերալ, այլև պետական միջամտության անհամեմատ բարձր մակարդակ ունեցող պահպանողական մոդելի երկրների համանուն ցուցանիշը:

⁶⁰ Տե՛ս հղում 56:

1.3. Պետական ծախսերի հիմնական ուղղությունները և դրանց բաշխման միջազգային փորձը

Հարկաբյուջետային քաղաքականության կարևորագույն բաղադրիչներից մեկը տնտեսագիտորեն հիմնավորված և որոշակի սկզբունքների վրա դրված բյուջետային դասակարգման համակարգի ձևավորումն է, որը, ապահովելով բյուջեների մշակման և կատարման համար օգտագործվող մուտքային և ելքային ռեսուրսների խմբավորումը ըստ որոշակի ուղղությունների և տեսակների, թույլ է տալիս պատկերացում կազմել այդ ռեսուրսների ձևավորման աղբյուրների, ծախսման ուղղությունների, կազմի ու կառուցվածքի վերաբերյալ և դրանց կառավարմամբ ակտիվ ներգործություն ունենալ երկրում տեղի ունեցող սոցիալ-տնտեսական գործընթացների վրա:

Բյուջետային դասակարգման համակարգը, որպես այդպիսին, հանդիսանում է կառավարության որոշումների ընդունման գործիքակազմի առանցքային և անքակտելի բաղադրիչներից մեկը, որը, առանձնացնելով պետության գլխավոր գործառույթներից բխող կառավարության գործունեության առաջնահերթություններն ու նպատակային ուղղությունները, ապահովում է պետական ֆինանսական ռեսուրսների հասցեական և արդյունավետ կառավարումը⁶¹: Դասակարգման այդպիսի համակարգի ներդրման անհրաժեշտությունը նախ և առաջ բխում է սահմանափակ բյուջետային միջոցների ճշգրիտ պլանավորման, ծախսման և հաշվետվության գործընթացների առավելագույն թափանցիկության ապահովման հանգամանքով: Միևնույն ժամանակ, բյուջետային դասակարգման հիմնավորված մեթոդների կիրառումը հնարավորություն է տալիս ապահովելու բյուջետային համակարգի առանձին օղակների միասնականությունն ու տարբեր մակարդակի բյուջեների համադրելիությունը՝ կառավարության կողմից մշակվող և իրականացվող հարկաբյուջետային քաղաքականության արդյունքները հեշտությամբ գնահատելի և տեսանելի դարձնելով ինչպես օրենսդիր ու գործադիր մարմինների, այնպես էլ ամբողջ հասարակության համար: Բացի այդ, բյուջետային միջոցների խելամիտ դասակարգումն առանցքային նշանակություն ունի տարբեր ոլորտներին առնչվող զարգացման ռազմավարությունների մշակման, դրանց միջև ռեսուրսների օպտիմալ բաշխման, պետական մարմինների կողմից իրագործվող

⁶¹ Հարությունյան Վ. Լ., «Բյուջետային դասակարգման կատարելագործումը ՀՀ-ում», «Լրաբեր Հասարակական Գիտությունների» գիտական հանդես, թիվ 1(118), Եր., 2004, էջ 118:

ծրագրերի հետևանքների գնահատման և բյուջետային գործընթացի տարբեր փուլերի նկատմամբ պատշաճ վերահսկողություն իրականացնելու տեսանկյունից⁶²:

Բյուջետային դասակարգման համակարգը, որպես կանոն, ներառում է չորս հիմնական բաղադրիչ⁶³.

- բյուջեների եկամուտների դասակարգում,
- բյուջեների ծախսերի դասակարգում,
- բյուջեների դեֆիցիտի ֆինանսավորման աղբյուրների դասակարգում,
- բյուջեների պարտքերի դասակարգում:

Պետական ծախսերի դասակարգման համակարգը, որն իրենից ներկայացնում է բյուջետային դասակարգման համակարգի առանցքային տարրերից մեկը, ենթադրում է պետությունների գործառույթների ֆինանսավորման ուղղությունները բնութագրող ծախսերի խմբավորում և մանրամասնում՝ ըստ դրանց ֆունկցիոնալ նշանակության, տնտեսագիտական բովանդակության, ֆինանսավորման աղբյուրների, տարածքային բաշխվածության, հանրային ծրագրերի բովանդակության, դրանք իրականացնող մարմինների և բազմաթիվ այլ հատկանիշների: Պետության սոցիալ-տնտեսական քաղաքականության առաջնային ուղղությունները և կառավարման օղակներն ըստ առանձին հատվածների բյուջետային դասակարգման հիմքում դնելը թույլ է տալիս հստակեցնելու կառավարության գործունեության գլխավոր առաջնահերթություններն ու ապահովելու պետական ֆինանսական միջոցների ներդրության և միջոցառման արդյունավետ տեղաբաշխումը՝ ըստ այդ գերակա ուղղությունների: Մյուս կողմից, դասակարգման այդպիսի համակարգը հիմք է հանդիսանում յուրաքանչյուր միավոր ծախսը միարժեքորեն նկարագրելու, պետության իրավասության և հոգածության ներքո գտնվող ռեսուրսները կենտրոնացված կարգով հաշվառելու և միասնական պետական ծախսային միջոցառումների իրականացման համար: Բացի այդ, այն «ծախսերի գույքագրման քարտեզի»⁶⁴ շնորհիվ զգալիորեն բարելավում է բյուջեի պլանավորման, կատարման, վերահսկողության և հաշվետվության գործընթացները, ստեղծում անհրաժեշտ նախադրյալներ ծախսերի կառավարման թափանցիկության և արդյունավետության բարձր աստիճանի ապահովման համար ու հնարավորություն

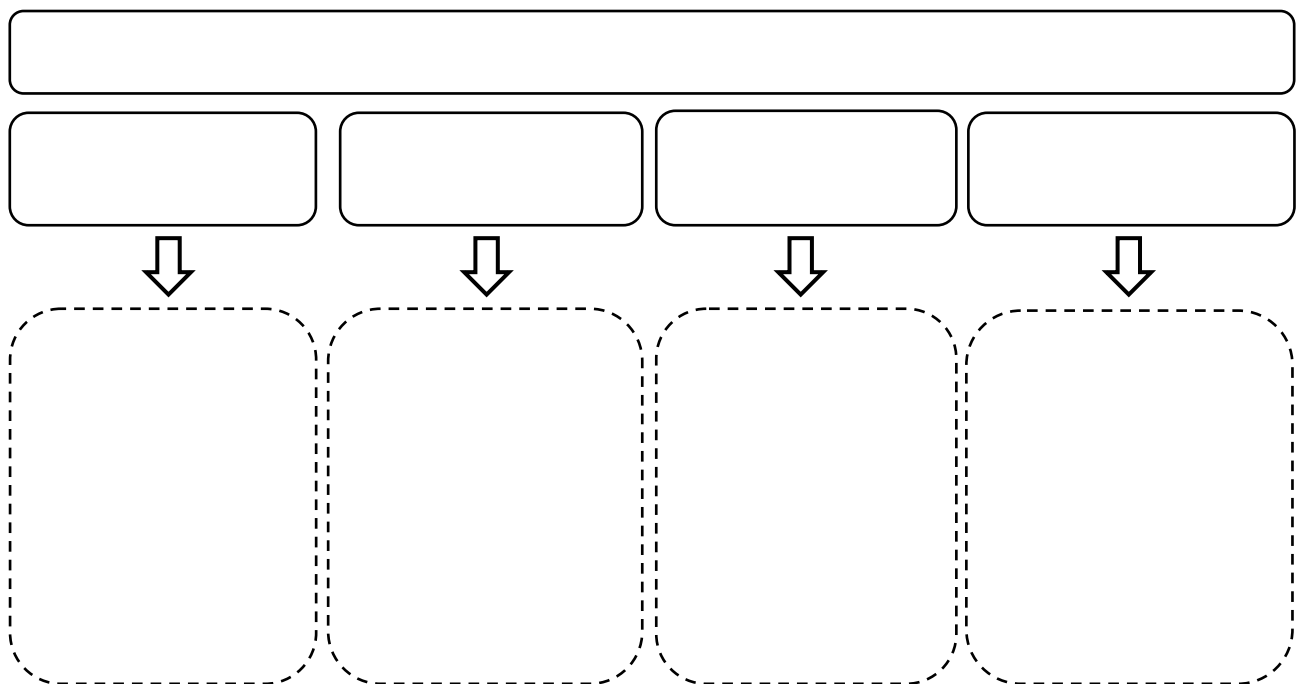
⁶² Jacobs D., Helis J. and Bouley D., “Budget Classification”, IMF Fiscal Affairs Department, Washington, 2009, p. 1.

⁶³ Տե՛ս «ՀՀ բյուջետային համակարգի մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 37, ՀՕ-137, Եր., ընդունված 24.06.1997թ.:

⁶⁴ Տե՛ս հղում 61, էջ 123:

ընձեռում որոշելու բյուջետային հատկացումներով նախատեսված տարբեր ծրագրերի իրականացման նպատակահարմարությունն ու օգտակարությունն ինչպես շահագրգիռ մարմինների, այնպես էլ ամբողջ հասարակության տեսանկյունից:

Միջազգային պրակտիկայում և մասնագիտական գրականության մեջ պետական ծախսերի դասակարգման միասնական մոտեցում, ըստ էության, գոյություն չունի, ինչը պայմանավորված է տարբեր հեղինակների կողմից առաջնությունը դասակարգման այս կամ այն չափանիշին տալու հանգամանքով: Այնուամենայնիվ, երկրների մեծ մասում, այդ թվում՝ նաև ՀՀ-ում, պետական ծախսերի դասակարգումը կատարվում է ԱՄՀ-ի կողմից առաջ քաշված և միջազգայնորեն լայն կիրառություն ստացած «Պետական ֆինանսների վիճակագրություն» ուղեցույցի (GFSM-2001) դրույթների հիման վրա (տե՛ս գծապատկեր 1.3.1), իսկ դասակարգմանն հետ կապված բոլոր իրավահարաբերությունները կանոնակարգվում են «ՀՀ բյուջետային համակարգի մասին» ՀՀ օրենքով և Ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարի՝ «ՀՀ բյուջետային և հանրային հատվածի հաշվապահական հաշվառման դասակարգումները և դրանց կիրառման ցուցումները» N5-Ն հրամանով: Վերջինները ենթադրում են ծախսերի վերաբերյալ տեղեկատվության ներկայացում քառաչափ ձևաչափով՝ հիմնված հետևյալ հայտանիշների վրա.

Գծապատկեր 1.3.1. Պետական ծախսերի դասակարգման համակարգի կառուցվածքը⁶⁵

⁶⁵ Government Finance Statistics Manual-2001 (GFSM-2001), IMF Statistics Department, Washington, 2011, p. 62-78.

Պետական ծախսերի գործառական կամ ֆունկցիոնալ դասակարգումը բյուջեի ծախսային բաղադրիչների խմբավորումն է պետական մարմինների առանցքային գործառույթներին համապատասխան, որոնց իրագործմամբ վերջինները լուծում են իրենց առջև դրված խնդիրները և ապահովում հասարակության բնականոն սոցիալ-տնտեսական զարգացումը: Դասակարգման այդպիսի մոտեցման համար հիմք են հանդիսանում ՏՀԶԿ-ի և ՄԱԿ-ի վիճակագրության վարչության կողմից մշակված «Կառավարության գործառույթների դասակարգումը» (COFOG) ձեռնարկի դրույթները, որոնցով պետական ծախսերը խմբավորվում են 11 բաժիններում, 69 խմբերում և 127 դասերում՝ ապահովելով պետական քաղաքականության ուղղությունների բավարար չափով մանրամասնումը և տարբեր ոլորտներին հատկացվող բյուջետային միջոցների թափանցիկ կառավարումը: Միևնույն ժամանակ, համաշխարհային մակարդակով պետական ծախսերի գործառական դասակարգման միասնական մոտեցումը թույլ է տալիս ձևավորելու միմյանց հետ համադրելի տվյալների շտեմարաններ և դրանց հիման վրա կատարելու բազմաբնույթ ուսումնասիրություններ տարբեր երկրների և ժամանակահատվածների կտրվածքով, ինչը հնարավոր է դառնում շնորհիվ այն բանի, որ դասակարգման հիմքում դրվող չափանիշները կախվածության մեջ են դրվում ոչ թե առանձին երկրների կառավարությունների ադմինիստրատիվ կառուցվածքներից, այլ դրանց գործունեության գերակայություններից⁶⁶.

1. Ընդհանուր նշանակության հանրային ծառայություններ,
2. Պաշտպանություն,
3. Անվտանգություն, հասարակական կարգ և դատական գործունեություն,
4. Տնտեսական հարաբերություններ,
5. Շրջակա միջավայրի պաշտպանություն,
6. Կոմունալ ծառայություններ և բնակարանային շինարարություն,
7. Առողջապահություն,
8. Մշակույթ, հանգիստ և կրոն,
9. Կրթություն,
10. Սոցիալական պաշտպանություն,
11. Հիմնական բաժինների մեջ չներառված պահուստային ֆոնդեր:

⁶⁶ United Nations, “Classification of Expenditure According to Purpose”, Statistical Paper No. 84, New York, 2000, p. 33-132.

Պետական ծախսերի տնտեսագիտական դասակարգումը ենթադրում է բյուջեի ծախսային բաղադրիչների խմբավորում դրանց տնտեսագիտական նշանակությանը համապատասխան և անդրադառնում է այն գործարքների գծով իրականացվող ծախսատեսակներին, որոնցով պետական մարմիններն ինքնուրույնաբար արտադրում կամ այլ անձանցից ձեռք են բերում ապրանքներ ու ծառայություններ և բաշխում դրանք հանրությանը կամ վերջիններիս տրամադրում են համարժեք դրամական միջոցներ դրանք ինքնուրույն ձեռք բերելու համար: Դասակարգման այս մոտեցմամբ պետական ծախսերը տարանջատվում են ընթացիկ և ոչ ֆինանսական ակտիվների գծով կատարվող ծախսերի, ինչի անհրաժեշտությունը պայմանավորված է նրանով, որ այդ ծախսային բաղադրիչները տարբեր կերպ են ազդում պետության կողմից տնօրինվող և հասարակության կողմից ուղղակի կամ անուղղակի ճանապարհներով օգտագործվող ակտիվների վրա: Մասնավորապես, ընթացիկ ծախսերը, որոնք առավելապես ուղղվում են կարճաժամկետ գործառնությունների իրականացմանը, հանգեցնում են կառավարության հանրային հատվածի ակտիվների և սեփական կապիտալի նվազմանը, իսկ ոչ ֆինանսական ակտիվներին առնչվող ծախսերը, որոնց արդյունքում ձեռք են բերվում միայն երկարաժամկետ օգտագործման ակտիվներ, հակառակը, նպաստում են կառավարության հանրային հատվածի ակտիվների և սեփական կապիտալի ավելացմանը: Դիտարկվող ծախսատեսակների ներկայացումն առանձին հոդվածներով կարևոր է նաև այն տեսանկյունից, որ նման մոտեցումն անհամեմատ հեշտացնում է բյուջետային որոշումների ընդունման գործընթացը և հնարավորություն ընձեռում ձևավորելու պետական ծախսերի այնպիսի կառուցվածք, որը բխում է պետության համընդհանուր հարկաբյուջետային դիրքի և տնտեսական զարգացման հեռանկարների վրա ծախսային քաղաքականության միջոցառումների ցանկալի ազդեցության բնույթից:

Ընդ որում, ընթացիկ ծախսերի և ոչ ֆինանսական ակտիվների գծով կատարվող գործառնությունների տարանջատումից բացի խիստ կարևոր է նաև դրանց հետագա մանրամասնումը և միմյանցից առանձնացված հոդվածներով ներկայացումը, քանի որ դա կանխում է կառավարության կողմից պետական ծախսերը իր հայեցողությամբ տնօրինելու հնարավորությունները և ապահովում կոնկրետ ոլորտներին և ծրագրերին հատկացվող բյուջետային միջոցների հասցեական օգտագործումը: Ելնելով դրանից՝

ընթացիկ ծախսերն ընդունված է բաժանել հետևյալ բաղադրիչների.

- պետական հատվածի աշխատողների աշխատավարձ,
- պետական գնումների վրա կատարվող ծախսեր,
- կենսաթոշակներ և սոցիալական նպաստներ,
- տոկոսավճարներ,
- սուբսիդիաներ,
- դրամաշնորհներ:

Կապիտալ բնույթի պետական ծախսերն իրենց հերթին տարանջատվում են ըստ հետևյալ ուղղությունների.

- ոչ ֆինանսական ակտիվների գծով կատարվող ծախսեր,
- ոչ ֆինանսական ակտիվների օտարման արդյունքում ստացված մուտքեր:

Պետական ծախսերի տարածքային դասակարգումը ենթադրում է բյուջետային միջոցների խմբավորում՝ ըստ ՀՀ վարչատարածքային միավորների, ինչը մի կողմից պատկերացում է տալիս այս կամ այն տարածաշրջանում իրականացվող ծրագրերի և աշխատանքների մասին, մյուս կողմից հիմք է հանդիսանում տվյալ տարածաշրջանում որակապես նոր տնտեսական միջոցառումների մշակման և իրականացման համար: Դասակարգման այս մոտեցմամբ պետական ծախսերը նախ և առաջ տարանջատվում են ըստ տասնմեկ հիմնական հատվածների՝ ելնելով հանրապետության մարզային բաժանման տրամաբանությունից, որոնք իրենց հերթին բաժանվում են առանձին ենթահատվածների՝ համայնքների քանակին համապատասխան, իսկ վերջինները՝ գլուխների, որոնցում դրանք ներկայացվում են իրենց թաղային, քաղաքային կամ գյուղական պատկանելությանը համապատասխան ձևավորված համանման խմբերի տեսքով⁶⁷:

Ինչ վերաբերում է պետական ծախսերի գերատեսչական դասակարգմանը, այն ենթադրում է բյուջետային միջոցների խմբավորում՝ ըստ այդ միջոցներն անմիջապես ստացողների և օգտագործողների, ինչի արդյունքում ակնհայտ է դառնում, թե կառավարման տարբեր մակարդակների օղակների պահպանումն առանձին-առանձին և ամբողջությամբ վերցրած ինչ նյութական և ֆինանսական ռեսուրսներ է պահանջում

⁶⁷ Տե՛ս ՀՀ Ֆինանսների և Էկոնոմիկայի նախարարի հրամանը «ՀՀ բյուջետային ու հանրային հատվածի հաշվապահական հաշվառման դասակարգումները և դրանց կիրառման ցուցումները հաստատելու մասին», N 5-Ն, Հավելված N 23, Եր., ընդունված 09.01.2007թ.:

հասարակությունից: Ըստ այդմ, բյուջետային ծախսերը տարանջատվում են երեք հատվածների՝ ա) գործադիր, օրենսդիր և դատական իշխանության մարմիններ, բ) տեղական ինքնակառավարման մարմիններ և գ) այլ մարմիններ, որոնք իրենց հերթին բաժանվում են առանձին ենթահատվածների և գլուխների՝ հստակեցնելով կառավարության սոցիալ-տնտեսական քաղաքականության տարբեր միջոցառումները համակարգող պետական մարմինների շրջանակները և ապահովելով բյուջետային միջոցների արդյունավետ տեղաբաշխումը նրանց միջև⁶⁸:

Վերջին տարիներին բավական լայն կիրառություն է ստացել նաև պետական ծախսերի ծրագրային դասակարգումը, որը, լրացնելով ավանդական դասակարգման համակարգի կարևորագույն հարցադրումները («ո՞ր բնագավառ» (գործառական), «ի՞նչպիսի ռեսուրսներ» (տնտեսագիտական), «ո՞ր տարածաշրջան» (տարածքային) և «ո՞ւմ կողմից» (գերատեսչական)), ապահովում է անհրաժեշտ տեղեկատվության ձևավորումը ըստ նպատակների և քանակապես չափելի արդյունքների՝ թույլ տալով կառավարությանը վերլուծելու այս կամ այն ծրագրի համեմատական ծախսերն ու օգուտները և ընտրություն կատարելու իր կողմից իրագործվող միջամտությունների միջև: Սակայն, ի տարբերություն այլ դասակարգումների, որոնց համար գոյություն ունեն համադրելի կողավորումներ կամ միջազգային ստանդարտներ, ծրագրային դասակարգման համակարգն ամբողջությամբ հիմնվում է տվյալ երկրի պետական քաղաքականության գերակայությունների վրա, ինչի պատճառով էլ որոշ երկրներում ոլորտային ռազմավարությունները կենտրոնանում են մի, իսկ մյուսներում՝ մեկ այլ ավելի բարձր կամ ցածր մակարդակի վրա՝ կախված տվյալ պահին երկրի առջև ծառացած սոցիալ-տնտեսական մարտահրավերների առանձնահատկություններից և հասարակության կողմից տվյալ ոլորտային ռազմավարությանը տրվող կարևորության աստիճանից⁶⁹: Միևնույն ժամանակ քիչ չեն դեպքերը, երբ առանձին երկրներում բյուջեն կազմվում է ներքին ծրագրային դասակարգման համակարգի հիման վրա, սակայն անհրաժեշտ տեղեկատվությունը զուգահեռաբար ներկայացվում է GFSM-2001 դասակարգումներով՝ նախատեսված միջազգային համեմատությունների և արտաքին

⁶⁸ Տե՛ս ՀՀ Ֆինանսների և Էկոնոմիկայի նախարարի հրամանը «ՀՀ բյուջետային ու հանրային հատվածի հաշվապահական հաշվառման դասակարգումները և դրանց կիրառման ցուցումները հաստատելու մասին», N 5-Ն, Հավելված N 24, Եր., ընդունված 09.01.2007թ.:

⁶⁹ Տե՛ս Գերմանիայի միջազգային համագործակցության ընկերություն (GIZ GmbH), «Ծրագրային բյուջետավորման քարտեզի ստանդարտները Հայաստանում», Եր., 2014, էջ 33:

շահառուների համար: Նմանատիպ մոտեցում է կիրառվում նաև ՀՀ-ում, որտեղ բյուջետային ցուցանիշները ձևավորվում են երկակի դասակարգումներով, որոնցից ծրագրայինը հետապնդում է հիմնականում տեղեկատվական նպատակներ, իսկ ավանդական դասակարգման համակարգը շարունակում է հանդիսանալ բյուջետային գործընթացի կազմակերպման գլխավոր գործիքը:

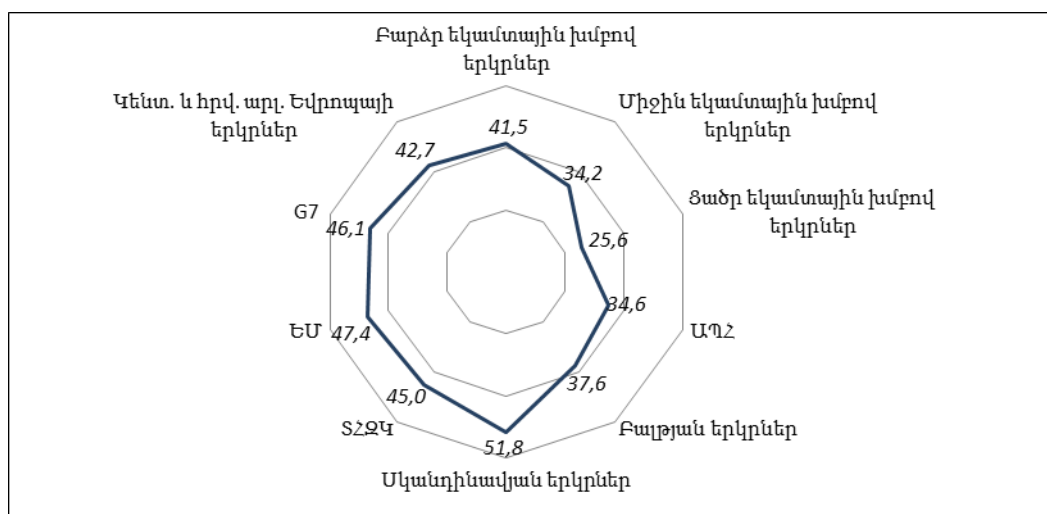
Ծրագրային դասակարգմամբ պետական ծախսերն ընդունված է բաժանել չորս հիմնական խմբերի⁷⁰.

- *ընթացիկ միջոցառումների վրա կատարվող ծախսեր*, որոնք ներառում են պետական մարմինների կողմից արտաքին շահառուներին մատուցվող կամ նրանց համար ձեռք բերվող ծառայությունները, պարտքի սպասարկման հետ կապված տոկոսավճարները, տրանսֆերտային միջոցները և այլն,
- *կապիտալ միջոցառումների վրա կատարվող ծախսեր*, որոնք ներառում են ոչ ֆինանսական ակտիվների ձեռքբերման, կառուցման կամ բարելավման հետ կապված այն բոլոր ծախսատեսակները, որոնք պետական մարմինները չեն օգտագործում որպես կապիտալ ակտիվներ հանրային ծառայությունների տրամադրման ժամանակ,
- *հանրային սեփականության կառավարման միջոցառումների վրա կատարվող ծախսեր*, որոնք ներառում են ոչ ֆինանսական ակտիվների հետ կապված այն բոլոր գործառնությունները, որոնք պետական մարմիններն օգտագործում են որպես կապիտալ ակտիվներ հանրային ծառայությունների տրամադրման ժամանակ,
- *ֆինանսական բնույթի ակտիվների կառավարման և պետական պարտքի մարման վրա կատարվող ծախսեր*, որոնք ներառում են պետության կողմից տրամադրվող վարկային միջոցները, փոխառությունների և վարկերի մայր գումարների մարումները, կազմակերպությունների բաժնետոմսերում կամ կապիտալի այլ տարրերում մասնակցության ձեռքբերումները և այլն:

Ակնհայտ է, որ ՀՆԱ-ում պետական ծախսերի մասնաբաժինը և այս կամ այն չափանիշի հիման վրա որոշված դրանց բաշխվածությունը տարբեր երկրներում ունեն ընդգծված հակասություններ, ինչը պայմանավորված է ազգային տնտեսությունների

⁷⁰ Տե՛ս «ՀՀ բյուջետային համակարգի մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 41.3 և 41.4, ՀՕ-137, Եր., ընդունված 24.06.1997թ.:

կառուցվածքային առանձնահատկություններով, դրանց զարգացման աստիճանով, պետական քաղաքականության գերակայություններով, կառավարման համակարգի բնույթով, աշխարհաքաղաքական պայմաններով և բազմաթիվ այլ գործոններով: Մասնավորապես, ուսումնասիրելով պետական ծախսեր/ՀՆԱ հարաբերակցության հիմնական առանձնահատկությունները զարգացման և եկամտի տարբեր մակարդակ ունեցող երկրների կտրվածքով՝ ակնհայտ է դառնում (տես՝ գծապատկեր 1.3.2), որ ՀՆԱ-ի մեջ պետական ծախսերի տեսակարար կշիռը շատ ավելի մեծ է զարգացած և բարձր եկամտային խմբում ընդգրկված երկրներում, քան նշված ցուցանիշներով վերջիններին զիջող մյուս երկրներում:

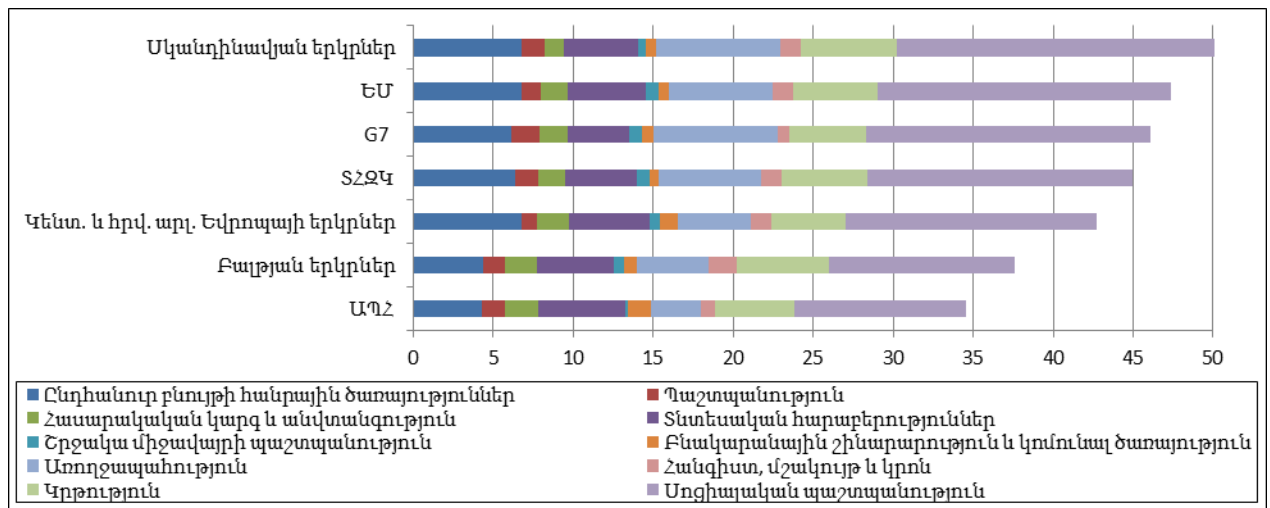
Գծապատկեր 1.3.2. Պետական ծախսերի մասնաբաժինը ՀՆԱ-ում ըստ երկրների խմբերի 2015 թվականի դրությամբ⁷¹

Համեմատության համար նշենք, որ եթե Համաշխարհային բանկի չափանիշներով եկամտի բարձր մակարդակով բնութագրվող երկրներում ծախսերի մասնաբաժինը ՀՆԱ-ի նկատմամբ 2015 թվականին միջինում կազմել է 41.5 տոկոս, ապա եկամտի միջին մակարդակ ունեցող երկրներում այն չի գերազանցել 34.2 տոկոսը, իսկ ցածր եկամտային խմբում ընդգրկված երկրներում եղել է ընդամենը 25.6 տոկոս: Ավելին, զարգացման պայմաններով միմյանց մոտ գտնվող կամ էլ միևնույն ինտեգրացիոն կառույցներում ընդգրկված երկրների կտրվածքով կատարված ուսումնասիրության արդյունքները նույնպես հանգեցնում են նմանատիպ եզրակացության, քանի որ գծապատկեր 1.3.2-ից ակնհայտ է դառնում, որ պետական ծախսերի մասնաբաժինն անհամեմատ ավելի մեծ է զարգացման միևնույն մակարդակի վրա գտնվող Մեծ

⁷¹ International Monetary Fund, “Fiscal Monitor: World Economic and Financial Surveys”, Washington, 2016, p. 68-82.

յութնյակի, Սկանդինավյան, ՏՀԶԿ-ի և ԵՄ երկրներում, քան իրենց զարգացման մակարդակով դրանց զգալիորեն զիջող ԱՊՀ, Բալթյան, կենտրոնական և հարավ-արևելյան Եվրոպայի երկրներում:

Մյուս կողմից, պետական ծախսերի գործառական դասակարգմամբ հոդվածների կառուցվածքային ուսումնասիրության արդյունքները (տե՛ս գծապատկեր 1.3.3) ցույց են տալիս, որ դիտարկվող երկրներում պետության նվազագույն գործառույթների ընդգրկման սահմանները և դրանց ֆինանսավորման ծավալներն առանձնապես չեն տարբերվում միմյանցից, ինչը նշանակում է, որ պետական ծախսեր/ՀՆԱ ցուցանիշի նման տարբերությունների հիմնական պատճառը տարբեր երկրներում պետության վերաբաշխման գործառույթների վերաբերյալ սկզբունքորեն տարբեր մոտեցումների առկայությունն է:

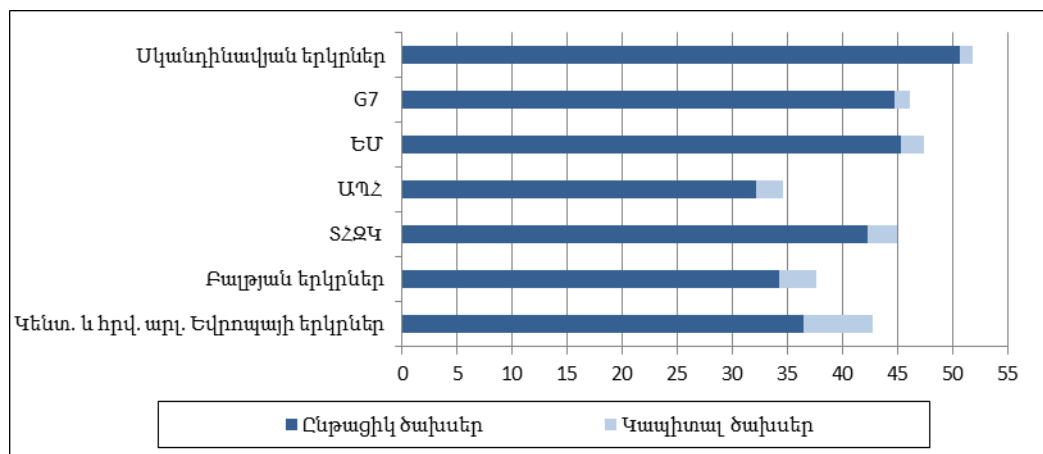
Գծապատկեր 1.3.3. Պետական ծախսերի գործառական դասակարգման կառուցվածքը ըստ երկրների խմբերի 2015 թվականի դրությամբ (ՀՆԱ-ի նկատմամբ տոկոսով)⁷²

Մասնավորապես, սոցիալական պաշտպանությանն ուղղվող ծախսերը ՀՆԱ-ի նկատմամբ հարաբերական արտահայտությամբ շատ ավելի բարձր են տնտեսապես զարգացած և, հատկապես, սկանդինավյան երկրներում, քան մյուսներում, մինչդեռ գործառական դասակարգման այլ ուղղությունների ֆինանսավորման ծավալները հարաբերական արտահայտությամբ էականորեն չեն տարբերվում միմյանցից և պահպանում են միևնույն համամասնությունները: Նշված երկրներում որոշակիորեն բարձր է նաև ընդհանուր նշանակության ծառայությունների և առողջապահության բնագավառների, իսկ զարգացող երկրներում՝ ուժային կառույցներին և տնտեսական

⁷² Տե՛ս ԱՄՀ-ի տվյալների շտեմարան, <http://data.imf.org/?sk=a0867067-d23c-4ebc-ad23-d3b015045405>:

հարաբերություններին հատկացվող ծախսերի մասնաբաժինները, ինչը կարելի է բացատրել այդ երկրներում ժողովրդավարական ինստիտուտների կայացվածության ոչ բավարար մակարդակով և տնտեսության առանձին ճյուղերի մրցունակության ապահովման նպատակով կառավարությունների կողմից ցուցաբերվող առավել մեծ ուշադրությամբ:

Տնտեսագիտական դասակարգմամբ ծախսային հոդվածների ուսումնասիրության արդյունքում (տե՛ս գծապատկեր 1.3.4) ակնհայտ է դառնում, որ բոլոր երկրներում ծախսերի գերակշիռ մասն ուղղվում է ընթացիկ բնույթի խնդիրների լուծմանը, թեև միևնույն ժամանակ դժվար չէ նկատել, որ եկամտի ցածր մակարդակով բնութագրվող երկրներում կապիտալ ծախսերի տեսակարար կշիռը ՀՆԱ-ի մեջ շատ ավելի մեծ է, քան բարձր եկամտային խմբում ընդգրկված երկրներում:

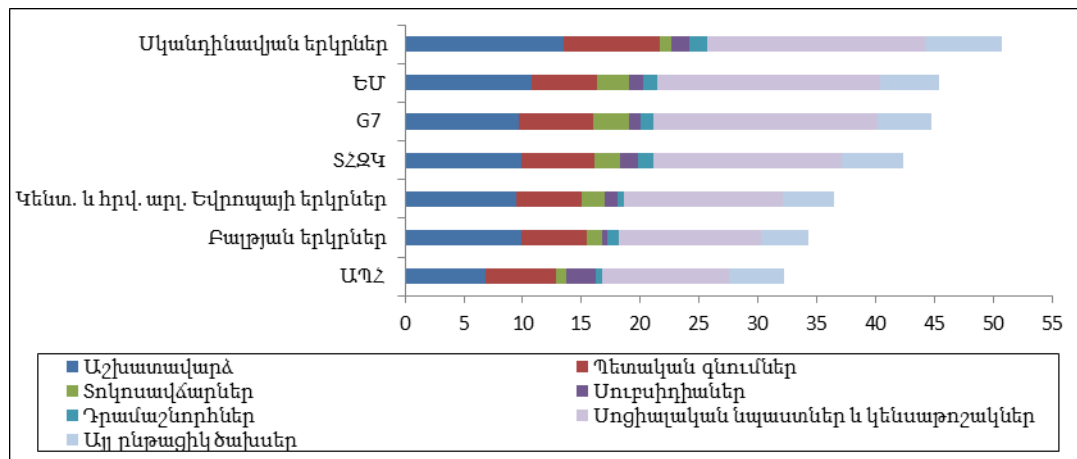

Գծապատկեր 1.3.4. Պետական ծախսերի տնտեսագիտական հոդվածների կառուցվածքը ըստ երկրների խմբերի 2015 թվականի դրությամբ (ՀՆԱ-ի նկատմամբ տոկոսով)⁷³

Պետական ծախսերի նման բաշխվածությունը կարելի է համարել օրինաչափ երևույթ, եթե հաշվի առնենք այն հանգամանքը, որ զարգացած երկրները, մոտ գտնվելով իրենց տնտեսական հնարավորությունների սահմանագծին, ունեն բարձր տնտեսական աճի ապահովման ավելի սահմանափակ հնարավորություններ, քան զարգացող տնտեսությունները: Արդյունքում, տնտեսապես զարգացած երկրներն առավելապես կենտրոնանում են ազգային եկամտի վերաբաշխման և սոցիալական արդարության ապահովման, իսկ իրենց ներուժը լիարժեք չօգտագործած երկրները՝ կապիտալ ներդրումների միջոցով տնտեսության արտադրատեխնիկական հիմքերի վերազինման և հավելյալ արդյունքի ստեղծման խնդիրների վրա:

⁷³ Տե՛ս հղում 72:

Այդ մասին են վկայում նաև դիտարկվող երկրներում ընթացիկ բնույթի ծախսերի կառուցվածքային վերլուծության արդյունքները (տե՛ս գծապատկեր 1.3.5), ըստ որոնց զարգացման բարձր աստիճան ունեցող երկրներում դրանց մեծ մասն ուղղվում է պետական հատվածի աշխատողների վարձատրությանը, սոցիալական նպաստների ու կենսաթոշակների վճարմանը, մինչդեռ զարգացող երկրներում նշված ոլորտների ֆինանսավորման ծավալներն անհամեմատ ավելի փոքր են:

Գծապատկեր 1.3.5. Ընթացիկ ծախսերի կառուցվածքը ըստ երկրների խմբերի 2015 թվականի դրությամբ (ՀՆԱ-ի նկատմամբ տոկոսով) ⁷⁴

Որոշակի տարբերություններ կան նաև պարտքային միջոցների սպասարկմանն ուղղվող տոկոսավճարների գումարների միջև, որոնք բարձր են հատկապես Մեծ յոթնյակի, Եվրամիության, ՏՀԶԿ-ի, կենտրոնական և հարավ-արևելյան Եվրոպայի երկրներում, մինչդեռ ԱՊՀ, Բալթյան և Սկանդինավյան երկրներում այս ուղղությամբ կատարվող ծախսերը բավական փոքր են և չեն գերազանցում ՀՆԱ-ի մեկ տոկոսը: Ինչ վերաբերում է ընթացիկ բնույթի ծախսերի մյուս հոդվածների, այդ թվում՝ հարկաբյուջետային միջոցառումների իրականացման տեսանկյունից կարևորագույն լծակ հանդիսացող պետական գնումների ծավալների տարբերություններին, դրանք աննշան են կամ ընդհանրապես բացակայում են: Այդ ամենը կրկին վերահաստատում է այն մոտեցումը, որ պետությունների գործառույթների և դրանց ֆինանսավորման ծավալների տարբերությունները պայմանավորող հիմնական գործոնները նրանց վերաբաշխման գործառույթների ընդգրկման սահմաններն են և հասարակության շրջանում սոցիալական արդարության ապահովման վերաբերյալ որդեգրված տարբեր մոտեցումները:

⁷⁴ Տե՛ս հղում 72:

ԳԼՈՒԽ 2. ՀՀ ՊԵՏԱԿԱՆ ԾԱԽՍԵՐԻ ԳԵՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ

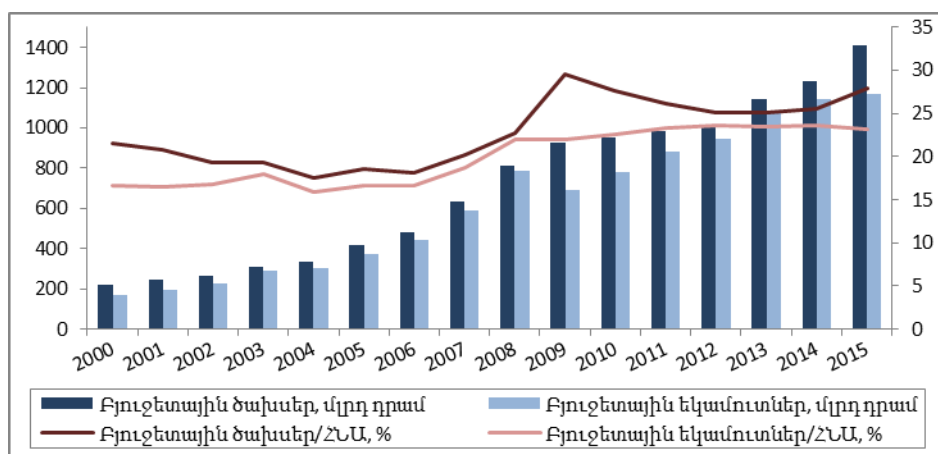
2.1. Պետական ծախսերի ընդհանուր բնութագիրը և կառուցվածքային առանձնահատկությունները

Ժամանակակից աշխարհում փոքր թիվ են կազմում այն պետությունները, որոնք օրենսդրորեն ամրագրում են պետական բյուջեի եկամտային և ծախսային մասերի հաշվեկշռվածության սկզբունքը: Հակառակը, երկրների ճնշող մեծամասնությունն իրենց տնտեսական քաղաքականությունը կառուցում է այն մոտեցումների հիման վրա, որոնցում կարևորում է բյուջետային դեֆիցիտի առկայությունը՝ մի կողմից որպես ազգային խնայողություններն օգտագործելու ճանապարհով տնտեսական աճի խթանման միջոց, մյուս կողմից՝ որպես տնտեսության պարբերաշրջանների ազդեցությունը հարթող կարևորագույն գործոն: Բացի այդ, տնտեսագիտական և քաղաքագիտական շրջանակներում կա ընդունված տեսակետ, ըստ որի դեֆիցիտի առկայությունը ստեղծում է լրացուցիչ խթաններ տնտեսական քաղաքականությունն իրականացնողների համար և շահագրգռում նրանց աշխատելու ավելի բարձր պատասխանատվությամբ և ջանասիրությամբ:

Այնուամենայնիվ, անկախ այն փաստից՝ տվյալ երկրում ընդունվում է դեֆիցիտի անհրաժեշտությունը, թե ոչ, գործնականում բյուջետային եկամուտների և ծախսերի հաշվեկշռվածության ապահովումն այնքան էլ իրատեսական չէ, եթե ոչ անհնար, քանի որ բյուջետային ցուցանիշների ծրագրումը, որպես կանոն, հիմնված է բազմաթիվ ենթադրությունների և մակրոտնտեսական կանխատեսումների վրա, որոնց չնչին շեղումներն անգամ բյուջեն դարձնում են պակասուրդային կամ հավելուրդային: Այդ ամենը նշանակում է, որ անհրաժեշտ է ունենալ պետական պարտքի և դեֆիցիտի կառավարման արդյունավետ ռազմավարություն՝ համոզված լինելու, որ փոխառության քաղաքականությունը ծառայում է տնտեսական աճի ապահովմանը, այլ ոչ թե բյուջեի ֆինանսավորման ծախսերը հասցնում մինչև անընդունելի մակարդակի՝ վտանգի տակ դնելով հարկաբյուջետային կայունությունը և երկիրը խոցելի դարձնելով արտաքին աշխարհի ցնցումների նկատմամբ: Խնդիրն առանձնակի կարևորություն է ստանում փոքր բաց տնտեսությամբ երկրների համար, որոնք ունենալով ներքին ռեսուրսային սահմանափակումներ, պարտադրված են ներգրավելու պարտքային միջոցներ իրենց

առջև ծառացած խնդիրների լուծման և տնտեսական աճին նպաստող ընդլայնողական ծախսային քաղաքականության իրականացման համար:

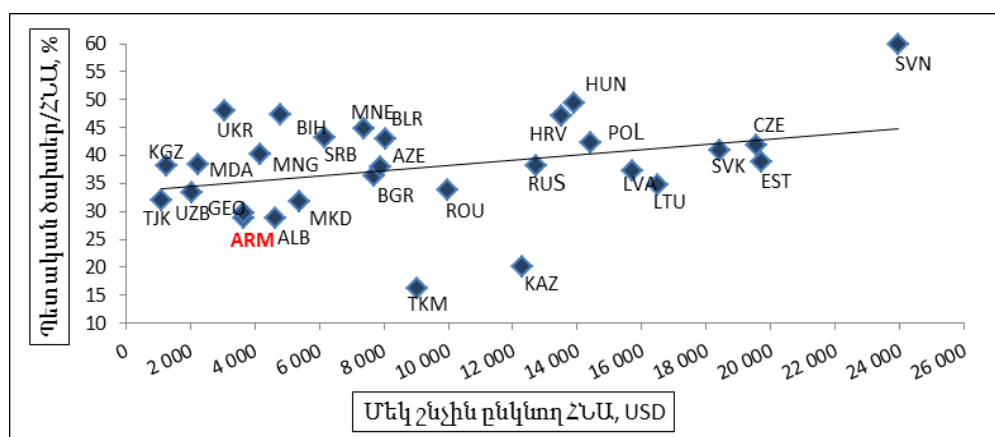
Ուսումնասիրելով ՀՀ բյուջետային ցուցանիշների դինամիկան վերջին տասնհինգ տարիների կտրվածքով (տե՛ս գծապատկեր 2.1.1)⁷⁵՝ ակնհայտ է դառնում, որ պետական բյուջեի և՛ եկամտային, և՛ ծախսային մասերը բացարձակ մեծությամբ շարունակաբար աճել են, ինչի արդյունքում 2015 թվականին բյուջետային եկամուտների փաստացի մակարդակը կազմել է 1.16 տրլն դրամ 2000 թվականի 0.17 տրլն դրամի փոխարեն, իսկ բյուջետային ծախսերինը՝ 1.40 տրլն դրամ 2000 թվականի 0.22 տրլն դրամի փոխարեն: Սակայն պետական բյուջեի բացարձակ մեծությամբ աճը չի ուղեկցվել տնտեսության կարգավորման գործում հարկաբյուջետային քաղաքականության ներուժի նշանակալի ավելացմամբ, քանի որ բյուջեի եկամուտների տեսակարար կշիռը ՀՆԱ-ի մեջ 2000 թվականի դրությամբ աճել է ընդամենը 6.7 տոկոսային կետով՝ 2015 թվականին կազմելով մոտ 23.2 տոկոս, իսկ ծախսերինը՝ ընդամենը 7 տոկոսային կետով՝ 2015 թվականին կազմելով ընդամենը 28.0 տոկոս: Ընդ որում, դիտարկվող ժամանակահատվածի ողջ ընթացքում, բացառությամբ 2008 թվականի ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի տարիների, բյուջետային եկամուտների և ծախսերի աճի համամասնություններն ամբողջությամբ պահպանվել են, ինչը նշանակում է, որ պետության մասնակցությունը տնտեսությանը ծախսերի տեսքով ավելացել է այնքանով, որքանով թույլ է տվել տնտեսական աճը հավաքագրվող եկամուտների տեսքով:

Գծապատկեր 2.1.1. ՀՀ բյուջետային ցուցանիշների դինամիկան 2000-2015 թվականների ընթացքում⁷⁵

⁷⁵ Գծապատկերը կառուցվել է ՀՀ Ազգային վիճակագրական ծառայության 2000-2016 թվականների տարեգրքերի տվյալների հիման վրա:

ՀՆԱ-ի մեջ պետական ծախսերի տեսակարար կշռի նման մակարդակը խոսում է տնտեսությանը բյուջետային լծակների միջոցով պետության միջամտության ցածր աստիճանի մասին, թեև փորձը վկայում է, որ անցումային փուլում հատկապես պետք է կարևորվեր պետության՝ որպես սոցիալական հավասարության երաշխավորի ու տնտեսության զարգացման լոկոմոտիվի դերակատարության բարձրացումը: Սակայն հակառակ բոլոր կանխատեսումներին՝ ներկայումս ՀՀ-ը պետական ծախսեր/ՀՆԱ հարաբերակցությամբ զգալիորեն ետ է մնում համաշխարհային միջին ցուցանիշներից և անգամ եկամտի համադրելի մակարդակով երկրների շարքում շարունակում է դիտվել որպես փոքր ծախսերով երկիր: Համեմատության համար ընդգծենք, որ նախկին համայնավարական 29 երկրների շարքում մեր երկիրը Թուրքմենստանից և Ղազախստանից հետո 2015 թվականին ունեցել է ՀՆԱ-ի նկատմամբ ընդհանուր կառավարության ծախսերի ամենափոքր մասնաբաժինը, որը ԱՊՀ երկրների միջին ցուցանիշից ետ է մնում շուրջ 6 տոկոսով, իսկ առավել զարգացած կենտրոնական և հարավարևելյան Եվրոպայի ու բալթյան երկրների նույնանուն ցուցանիշին զիջում է համապատասխանաբար 14 և 9 տոկոսով (տե՛ս գծապատկեր 2.1.2): Ավելին, եթե հաշվի առնենք պաշտոնական վիճակագրության մեջ չարտացոլվող տնտեսության ստվերային մասը, որը տարբեր գնահատականներով կազմում է 30-50 տոկոս⁷⁶, շատ հնարավոր է, որ պետության կողմից վերաբաշխվող ՀՆԱ-ի մասնաբաժինը լինի ավելի փոքր, քան արտացոլում են վերոնշյալ թվերը:

Գծապատկեր 2.1.2. Պետական ծախսերի տեսակարար կշիռը ՀՆԱ-ի նկատմամբ նախկին համայնավարական երկրներում 2015 թվականի դրությամբ⁷⁷

⁷⁶ Տե՛ս Սահակյան Մ., Սահակյան Հ. և Հուսիկյան Յ., «Ստվերային տնտեսության գնահատման արդյունքները Հայաստանում», «Հայաստան. Ֆինանսներ և էկոնոմիկա» ամսագիր, Եր., #1-2 (173-174), 2015, էջ 42:

⁷⁷ Տվյալները վերցվել են Համաշխարհային բանկի տվյալների բազայից, <http://data.worldbank.org>:

Չնայած այն ամենին, որ պետական ծախսեր/ՀՆԱ հարաբերակցությունը վերջին երկու տասնամյակների ընթացքում էապես չի ավելացել, այնուամենայնիվ առանձին տարիների կտրվածքով դրա դինամիկայի ուսումնասիրության արդյունքները վկայում են, որ կառավարության իրականացրած հարկաբյուջետային քաղաքականությունը դիտարկվող ժամանակահատվածի ընթացքում անընդհատ կրել է տատանողական բնույթ՝ ճգնաժամային շրջանում արտահայտվելով ամբողջական պահանջարկը և տնտեսական աճը խթանելուն միտված պետական ծախսերի շեշտակի ավելացմամբ, իսկ տնտեսական վերելքի փուլում՝ հարկաբյուջետային դիրքը և մակրոտնտեսական կայունությունը չվտանգելու նկատառումներով իրականացված հարկաբյուջետային համախմբման միջոցառումներով: Մասնավորապես, գծապատկեր 2.1.1-ից հետևում է, որ պետական ծախսերի մասնաբաժինը ՀՆԱ-ի մեջ նկատելիորեն ավելացել է միայն 2008 թվականի ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի տարիներին՝ մի կողմից պայմանավորված իրական ՀՆԱ-ի ավելի քան 14 տոկոսով անկմամբ, մյուս կողմից՝ դրանց անվանական մեծության շուրջ 27 տոկոսով ավելացմամբ: Մինչև տնտեսական ճգնաժամի սկիզբը և դրան հաջորդող տարիներին, հակառակը, կառավարությունն իրականացրել է հարկաբյուջետային համախմբման քաղաքականություն, ինչն այդ տարիներին գրանցված տնտեսական աճի հետ մեկտեղ պայմանավորել է պետական ծախսեր/ՀՆԱ ցուցանիշի ցածր մակարդակը:

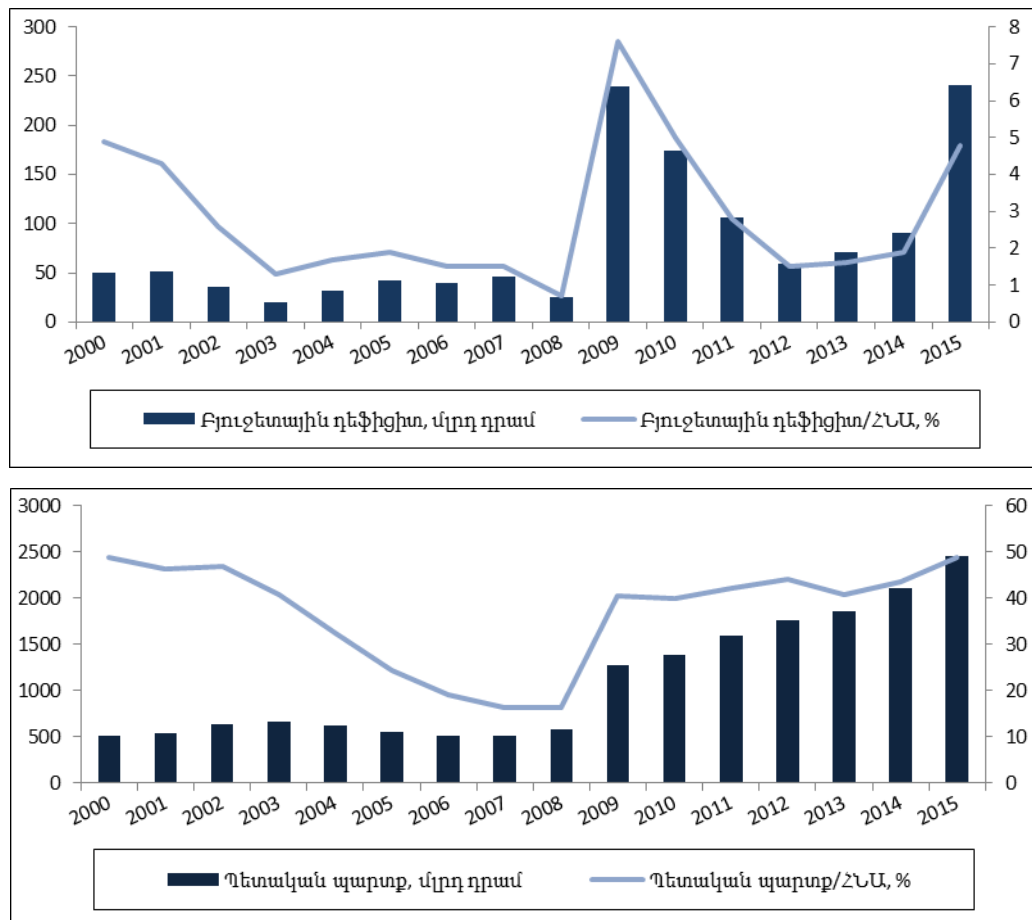
Տնտեսական զարգացման օրինաչափությունները և դրանց համապատասխան իրականացված հարկաբյուջետային քաղաքականությունն իրենց արտացոլումն են գտել նաև բյուջետային դեֆիցիտի և պետական պարտքի մեծությունների վրա, որոնց վարքագծային փոփոխությունները պայմանականորեն կարելի է տարանջատել երեք ժամանակաշրջանների (տե՛ս գծապատկեր 2.1.3): Առաջին փուլն ընդգրկում է 2000-2008 թվականները, երբ տնտեսական աճի բարձր ցուցանիշների, ինչպես նաև դեֆիցիտի և պետական պարտքի բացարձակ մեծությունների հարաբերական կայունության պայմաններում դրանց մասնաբաժինը ՀՆԱ-ում անընդհատ նվազել է՝ 2008 թվականին գրանցելով դիտարկվող ժամանակահատվածի նվազագույն ցուցանիշները և կազմելով համապատասխանաբար 0.7 ու 16.3 տոկոս: Երկրորդ փուլը ներառում է համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի տարիները, երբ հավաքագրվող հարկային եկամուտների նվազման, բնակչության սոցիալապես

անապահով շերտերին պաշտպանելու և տնտեսական ակտիվությունը թույլատրելի սահմաններում պահելու նպատակներով իրականացված ընդգծված ընդլայնողական հարկաբյուջետային քաղաքականության արդյունքում բյուջետային դեֆիցիտ/ՀՆԱ հարաբերակցությունն արձանագրել է կտրուկ աճ՝ 2009 թվականին գրանցելով վերջին տարիների առավելագույն ցուցանիշը՝ շուրջ 7.6 տոկոս, իսկ պետական պարտքը նույն շրջանում կրկնապատկվել է՝ հատելով ՀՆԱ-ի 40 տոկոսը: Երրորդ փուլն ընդգրկում է հետճգնաժամային ժամանակահատվածը, երբ տնտեսության աստիճանական վերականգման և հարկաբյուջետային համախմբման արդյունքում բյուջետային դեֆիցիտը և՛ բացարձակ տեսքով, և՛ ՀՆԱ-ի համեմատ հարաբերական արտահայտությամբ աստիճանաբար նվազել է՝ 2012 թվականին կազմելով 60 մլրդ դրամ կամ ՀՆԱ-ի մոտ 1.5 տոկոսը: Սակայն հաջորդող տարիներին արձանագրված զարգացման դանդաղ միտումները և համաշխարհային տնտեսության մեջ տեղ գտած մակրոտնտեսական անորոշությունների բացասական հետևանքները հաղթահարելու պահանջը կրկին պարտադրել են կառավարությանն ընդլայնելու հարկաբյուջետային քաղաքականությունը, ինչի արդյունքում բյուջետային դեֆիցիտը 2015 թվականին բացարձակ մեծությամբ կազմել է շուրջ 241 մլրդ դրամ կամ գրեթե այնքան, որքան ճգնաժամային ժամանակահատվածում, իսկ հարաբերական արտահայտությամբ գերազանցել է ՀՆԱ-ի 4.7 տոկոսը՝ իր մեծությամբ զիջելով միայն ճգնաժամային տարիներին արձանագրված վատթարագույն ցուցանիշին:

Ինչ վերաբերում է պետական պարտքին, այն և՛ բացարձակ մեծությամբ, և՛ ՀՆԱ-ի նկատմամբ հարաբերական արտահայտությամբ 2008 թվականից սկսած անընդհատ աճում է՝ 2015 թվականի դրությամբ կազմելով ավելի քան 2456 մլրդ դրամ կամ էլ ՀՆԱ-ի ավելի քան 48.8 տոկոսը: Արդյունքում պարտքի կառավարման հիմնախնդիրը, որը մեր երկրի համար նախկինում ուներ ընդամենը տեսական նշանակություն, այսօր վերաճել է առաջնային կարևորության խնդրի⁷⁸: Պետական պարտք/ՀՆԱ ցուցանիշի նման մակարդակը տնտեսական զարգացման ներկա միտումների պայմաններում որոշակի մտահոգություն է առաջացնում հատկապես պարտքի բեռի մարման և դրա սպասարկման կարողությունների առնչությամբ՝ օբյեկտիվորեն պահանջելով նոր համալիր միջոցառումների մշակում և ներդրում՝ մի կողմից ուղղված տնտեսական

⁷⁸ Համաշխարհային բանկի հետազոտական խումբ, «ՀՀ պետական ֆինանսների կառավարման բարեփոխումների առաջնահերթությունները», Եր., 2010, էջ 8:

ակտիվությունը խթանելու ճանապարհով բյուջեի եկամտային ներուժի ընդլայնմանը, մյուս կողմից՝ հավաքագրվող միջոցների արդյունավետ տեղաբաշխմանը և դրանց ռացիոնալ օգտագործմանը:

Գծապատկեր 2.1.3. Բյուջետային դեֆիցիտի և պետական պարտքի դինամիկան 2000-2015 թվականների ընթացքում⁷⁹

Հայտնի է, որ բյուջետային դեֆիցիտը, կախված ֆինանսավորման եղանակից, կարող է առաջ բերել գնաճային երևույթներ, հանգեցնել ֆինանսական շուկայում տոկոսադրույքների բարձրացմանը, դուրսմղման էֆեկտների առաջացմանը կամ լրացուցիչ պետական պարտքի ներգրավմանը⁸⁰: Դա նշանակում է, որ դեֆիցիտի արդյունավետ կառավարման կարևորագույն նախապայմաններից մեկը պետք է լինի դրա ֆինանսավորման աղբյուրների այնպիսի կառուցվածքի ընտրությունը, որը թույլ կտա նվազագույնի հասցնել վերոնշյալ գործոնների բացասական ներգործությունը տնտեսական զարգացման գործընթացների վրա: Այս առումով տնտեսագետների մի

⁷⁹ Տե՛ս հղում 75:

⁸⁰ Feltenstein A. and Iwata S., “Why is So Hard to Finance Budget Deficits? Problems of a Developing Country”, IMF, Working Paper No.02(95), Washington, 2002, p. 3-4.

մասի պնդմամբ դեֆիցիտի ֆինանսավորման տարբեր աղբյուրների կառուցվածքում առավել մեծ նշանակություն պետք է հատկացվի ներքին պարտքին, քանի որ, ըստ նրանց, պետությունը միշտ հնարավորություն ունի ֆինանսավորելու այն հարկային ռեժիմի վերանայման, էմիսիոն ճանապարհով կամ պարտքի բեռի վերակառուցման միջոցով: Տնտեսագետների մեկ այլ խմբի համոզմամբ ներքին պարտքի ավելացումը կարող է բացասական հետևանքներ ունենալ եկամուտների և խնայողությունների ցածր մակարդակով բնութագրվող պետությունների համար, քանի որ պետական պարտատոմսերը, հանդիսանալով տնտեսության մեջ առկա ազատ ֆինանսական ռեսուրսների ներդրման այլընտրանքային գործիքներ, հանգեցնում են շուկայական տոկոսադրույքների աճին ու մասնավոր ներդրումների, սպառողական ծախսերի և արտահանման ծավալների նվազմանը: Մյուս կողմից, սակայն, արտաքին միջոցների հաշվին բյուջետային դեֆիցիտի ֆինանսավորումը կարող է ունենալ էլ ավելի ծանր հետևանքներ տնտեսության համար, քանի որ դրանց ավելացումը, որպես կանոն, առաջ է բերում արժույթային լրացուցիչ ռիսկեր և մեծացնում անվճարունակության հավանականությունը⁸¹: Բացի այդ, փորձը ցույց է տալիս, որ այս դեպքում պարտքի մարման և սպասարկման հետ կապված պարտավորությունները պատշաճ կերպով կատարելու համար պետությունները շատ հաճախ պարտադրված են լինում գնալու քաղաքական և տնտեսական լրջագույն զիջումների՝ սահմանափակելով սեփական շահերից բխող ինքնուրույն հարկաբյուջետային միջոցառումների նախաձեռնման և իրականացման հնարավորությունները:

Այս համատեքստում վերլուծելով ՀՀ բյուջետային դեֆիցիտի ֆինանսավորման աղբյուրների կառուցվածքային առանձնահատկությունները և դրանց զարգացման դինամիկան 2005-2015 թվականների ընթացքում (տե՛ս աղյուսակ 2.1.1)⁸²՝ կարելի է նկատել, որ գրեթե բոլոր տարիների բյուջետային դեֆիցիտների ֆինանսավորման գերակշիռ մասը բաժին է ընկել արտաքին աղբյուրներից ներգրավված միջոցներին, ինչի արդյունքում բյուջեի կատարումն ու պետական գործառույթների արդյունավետ իրագործումը կախվածության մեջ են դրվում արտաքին գործոններից: Այդ մասին են վկայում նաև ՀՀ պետական պարտքի կառուցվածքային վերլուծության արդյունքները (տե՛ս գծապատկեր 2.1.4), ըստ որոնց դրա հիմնական մասը՝ շուրջ 2088 մլրդ դրամը

⁸¹ Տե՛ս Բայադյան Ա. և Մարկոսյան Հ., «Պետական պարտքի կառավարման հիմնախնդիրները և դրանց լուծման ուղիները ՀՀ-ում», Եր.: ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2015, էջ 67-68:

կամ որ նույնն է՝ մոտ 85 տոկոսը կազմում է արտաքին, իսկ 368 մլրդ դրամը կամ ընդամենը 15 տոկոսը՝ ներքին պարտքը: Ընդ որում, թեև վերջին տարիներին ներքին պարտքի մասնաբաժինը ՀՆԱ-ում որոշակիորեն աճել է՝ 2015 թվականին կազմելով շուրջ 7.3 տոկոս, սակայն դրա հետ մեկտեղ աճել է նաև արտաքին պարտք/ՀՆԱ հարաբերակցությունը՝ 2015 թվականին կազմելով 41.5 տոկոս կամ մոտ երեք անգամ ավելի, քան մինչև ֆինանսատնտեսական ճգնաժամն արձանագրված ցուցանիշը: Սա նշանակում է, որ երկարաժամկետ հատվածում պետական պարտքի և դեֆիցիտի կառավարման գլխավոր նպատակներից մեկը պետք է լինի դրանց կառուցվածքում ներքին ֆինանսական միջոցների տեսակարար կշռի աստիճանաբար ավելացումը, քանի որ ակնկալվում է, որ նման մոտեցումը թույլ կտա շոշափելիորեն նվազեցնել փոխարժեքի տատանումներով պայմանավորված ռիսկերը և անվճարունակության հավանականությունը, ինչպես նաև նախադրյալներ ստեղծել ֆինանսական շուկայի զարգացման, ազգային խնայողությունների ավելացման և ըստ անհրաժեշտության դրանց օգտագործման համար⁸²:

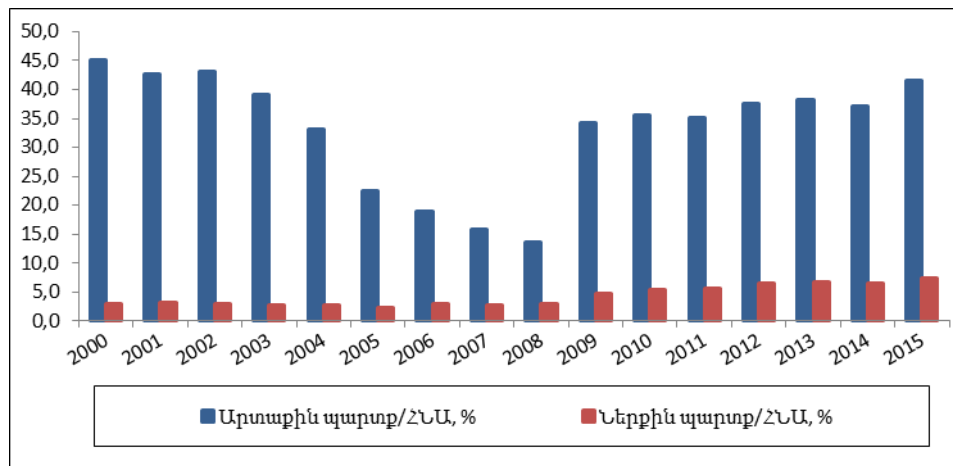
Աղյուսակ 2.1.1.

«Հ բյուջետային դեֆիցիտի ֆինանսավորման կառուցվածքը 2005-2015 թվականների ընթացքում»⁸³

	Արտաքին աղբյուրներ, մլն դրամ	%-ը դեֆիցիտի նկատմամբ	Ներքին աղբյուրներ, մլն դրամ	%-ը դեֆիցիտի նկատմամբ
2005	13.2	30.9	29.6	69.1
2006	26.4	66.5	13.3	33.5
2007	56.4	120.7	-9.7	-20.7
2008	17.4	69.0	7.8	31.0
2009	354.2	148.1	-115.1	-48.1
2010	66.5	38.2	107.4	61.8
2011	39.7	37.6	65.9	62.4
2012	54.0	90.2	5.8	9.8
2013	82.5	115.2	-10.9	-15.2
2014	20.3	22.5	69.9	77.5
2015	230.0	95.3	11.2	4.7

⁸² Տե՛ս «ՀՀ կառավարության պարտքի կառավարման 2017-2019 թվականների ռազմավարական ծրագիր», ՀՀ Կառավարության 07.07.2016թ. N 723-Ն որոշման հավելված, Եր., ընդ. 07.07.2016թ., էջ 6:

⁸³ Տե՛ս ՀՀ 2005-2015 թվականների պետական բյուջեների կատարման տարեկան հաշվետվություններ:

Գծապատկեր 2.1.4. ՀՀ արտաքին և ներքին պետական պարտքի դինամիկան 2000-2015 թվականների ընթացքում ⁸⁴

Պետության գործառույթների և դրանց ֆինանսավորման ծավալների ընդլայնման հետ մեկտեղ աճում է նաև բյուջետային ռեսուրսների արդյունավետ տեղաբաշխման ու դրանց ռացիոնալ օգտագործման անհրաժեշտությունը: Այս առումով հարկ է նշել, որ 2003 թվականից սկսած՝ ՀՀ-ում յուրաքանչյուր տարվա համար նախատեսվող ծախսերի մեծությունները ձևավորվում են բյուջետային գործընթացի բաղկացուցիչ մասը կազմող պետական միջնաժամկետ ծախսերի ծրագրերով (ՄԺԾԾ) սահմանվող առաջնահերթությունների հիման վրա, որոնք էլ իրենց հերթին բխում են «ՀՀ 2014-2025 թվականների հեռանկարային զարգացման ռազմավարական ծրագրից», կառավարության գործունեության տարեկան ծրագրերից, տարբեր բնագավառների զարգացման ռազմավարություններից և այլ փաստաթղթերից:

Ծախսային գերակայությունների նախապես սահմանումը և միջնաժամկետ ծրագրումը թույլ են տալիս կառավարությանն ուրվագծելու առաջիկա տարիների մակրոտնտեսական դաշտը և ապահովելու իր տրամադրության ներքո գտնվող ռեսուրսների կառավարումն առաջադրված հարկաբյուջետային խնդիրներին և պետական քաղաքականության նպատակներին համապատասխան: Բացի այդ, նման մոտեցումը նպաստում է մակրոտնտեսական հաշվեկշռվածության բարելավմանը՝ ի շնորհիվ բյուջետային միջոցների իրատեսական և հիմնավորված փաթեթների ձևավորման, ապահովում է սահմանափակ ֆինանսական ռեսուրսների ինչպես միջոլորտային, այնպես էլ ներոլորտային արդյունավետ բաշխումը, հնարավորինս նվազեցնում է իրականացվող ծրագրերի և դրանց ֆինանսավորման միջև առկա

⁸⁴ Գծապատկերը կառուցվել է ՀՀ պետական պարտքի մասին հաշվետվությունների հիման վրա, goo.gl/NxTnGU:

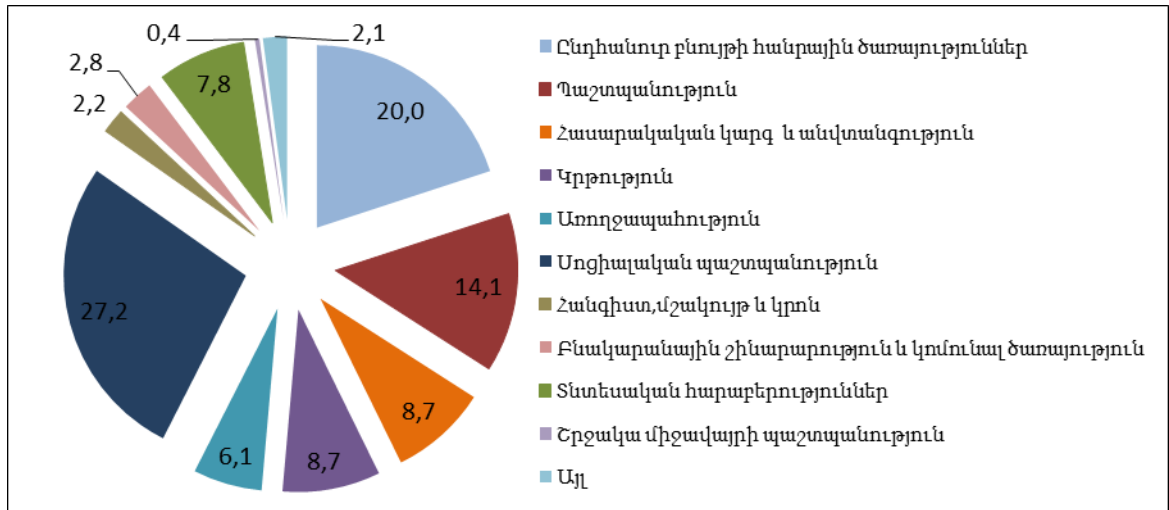
անորոշությունները, բարձրացնում է պետական ֆինանսական միջոցների ծախսման թափանցիկության աստիճանը և այլն: Սակայն, ուսումնասիրելով առանձին տարիների կտրվածքով ՀՀ պետական ՄԺԾԾ-երով սահմանված ծախսային գերակայությունները՝ պարզ է դառնում, որ դրանք էական փոփոխությունների չեն ենթարկվել, և գրեթե բոլոր տարիների պետական բյուջեների մշակման հիմքում դրվել են միևնույն ծախսային առաջնահերթությունները⁸⁵.

- սոցիալական պաշտպանության, կրթության, առողջապահություն և պետական կառավարման բնագավառներում պաշտոնական մարմինների գործունեության բարելավման և նրանց կողմից տրամադրվող հանրային ծառայությունների մատչելիության ապահովման նպատակով իրականացվող բարեփոխումների ֆինանսավորում,
- հանրապետության արտաքին և ներքին անվտանգությունն ապահովող ուժային կառույցների գործունեության ֆինանսավորում,
- գյուղատնտեսության, ջրային տնտեսության, ճանապարհային տնտեսության, էներգետիկայի և տնտեսական աճի տեսանկյունից մեծ ներուժ ունեցող այլ ճյուղերում անհրաժեշտ ենթակառուցվածքների ստեղծման և զարգացման ծրագրերի ֆինանսավորում:

Արդյունքում, 2015 թվականի դրությամբ ՀՀ պետական ծախսերի գործառական դասակարգմամբ հոդվածների կառուցվածքում (տե՛ս գծապատկեր 2.1.5) ամենամեծ մասնաբաժինն ունեցել են սոցիալական պաշտպանության, ընդհանուր նշանակության հանրային ծառայությունների և պաշտպանության բնագավառների ծախսերը, որոնք միասին կազմել են ընդհանուր ծախսերի 61 տոկոսից ավելին, ապա կրթության, տնտեսական հարաբերությունների, հասարակական կարգի ու անվտանգության, առողջապահության ոլորտների ծախսերը՝ 31 տոկոսից փոքր-ինչ ավելի գումարային ցուցանիշով, իսկ ամենափոքր մասնաբաժինն ունեցել են հանգստի, մշակույթի, կրոնի, կոմունալ ծառայությունների և բնակարանային շինարարության ծախսերը, որոնք մնացած ծախսատեսակների հետ միասին կազմել են բյուջեից հատկացվող

⁸⁵ Տե՛ս «ՀՀ 2014-2025 թվականների հեռանկարային զարգացման ռազմավարական ծրագիրը հաստատելու և ՀՀ Կառավարության 2008 թվականի հոկտեմբերի 30-ի N 1207-Ն որոշումն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին» ՀՀ Կառավարության որոշում, N 442-Ն, Եր., ընդունված 27.03.2014թ., էջ 16-17:
Տե՛ս «ՀՀ 2017-2019 թվականների պետական միջնաժամկետ ծախսերի ծրագիրը հաստատելու մասին» ՀՀ Կառավարության որոշում, N 723-Ն, Եր., ընդունված 07.07.2016թ., էջ 82:

ընդհանուր ծախսերի ընդամենը 8 տոկոսը:

Գծապատկեր 2.1.5. Պետական ծախսերի գործառական դասակարգման կառուցվածքը 2015 թվականին (ընդհանուր պետական ծախսերի նկատմամբ տոկոսով) ⁸⁶

Սոցիալական պաշտպանություն: Այս ոլորտը պատմականորեն եղել և այսօր էլ հանդիսանում է կառավարության կողմից վարվող պետական քաղաքականության առաջնային ուղղություններից մեկը: Այդպիսի մոտեցումը նախ և առաջ բխում է նրանից, որ սոցիալական անվտանգության համակարգը հանդիսանում է ազգային անվտանգության համակարգի անքակտելի և առանցքային բաղադրիչներից մեկը, քանի որ բազմաբնույթ սոցիալական ռիսկերի արդյունավետ կառավարման դեպքում միայն կարելի է մտածել ինչպես երկրի առջև կանգնած ներքին, այնպես էլ արտաքին սպառնալիքներին դիմակայելու հնարավորության մասին: Բացի այդ, անկախ այն հանգամանքից, թե ինչ գործոններով է պայմանավորված անկայունությունը երկրի ներսում, այն վերջին հաշվով ստանում է սոցիալական երանգավորում, ուստի ազգային անվտանգության մյուս բաղադրիչների հետ կապված խնդիրները ևս չեն կարող լուծվել, եթե հաշվի չառնվի դրանց սոցիալական բովանդակությունը:

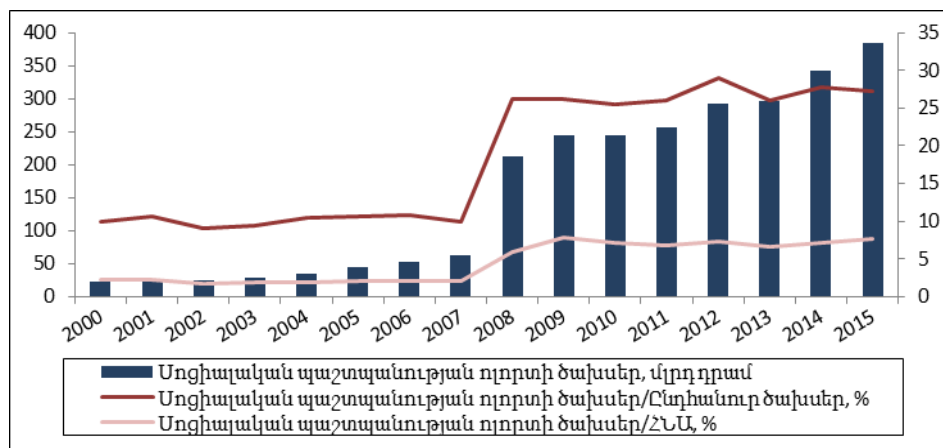
Սոցիալական պաշտպանության բնագավառում պետական քաղաքականության գլխավոր խնդիրը հասարակության անդամների՝ սահմանադրությամբ նախատեսված իրավունքների պատշաճ իրացման համար անհրաժեշտ տնտեսական, սոցիալական և քաղաքական երաշխիքների ստեղծումն է և դրանց պաշտպանությունը⁸⁷: Այդ ամենը, բնականաբար, պահանջում է պետության կողմից համապատասխան միջամտության

⁸⁶ Գծապատկերը կառուցվել է ՀՀ 2015 թվականի պետական բյուջեի կատարման հաշվետվության հիման վրա:

⁸⁷ Տե՛ս «Աղքատության հաղթահարման ռազմավարական ծրագիրը հաստատելու մասին» ՀՀ Կառավարության որոշում, N 994-Ն, Եր., ընդունված 08.08.2003թ., էջ 75:

իրականացում՝ ուղղված երկրում սոցիալական անհավասարության հաղթահարմանը, աղքատության մակարդակի կրճատմանը, արժանավայել ծերության ապահովմանը, ժողովրդագրական իրավիճակի բարելավմանը, հասարակության խոցելի անդամների համար լրացուցիչ հնարավորությունների ստեղծմանը և այլ նմանատիպ ռիսկերի կառավարմանը:

Վերոնշյալ խնդիրների լուծման նպատակով ՀՀ պետական բյուջեից այս ոլորտին 2015 թվականին հատկացվել է մոտ 384 մլրդ դրամ, որն ավելի քան տասնհինգ անգամ գերազանցում է 2000 թվականի համանուն ցուցանիշը, թեև հարկ է ընդգծել, որ այդ աճը ըստ դիտարկվող ժամանակաշրջանի տարիների եղել է բավական անհամաչափ, և գծապատկեր 2.1.6-ից կարելի է նկատել, որ դրա հիմնական մասը բաժին է ընկել 2008 թվականին:

Գծապատկեր 2.1.6. Սոցիալական պաշտպանության ոլորտի ծախսերի դինամիկան 2000-2015 թվականների ընթացքում⁸⁸

Դա մի կողմից պայմանավորված է համաշխարհային ճգնաժամի հետևանքների վերացման նպատակով սոցիալական պաշտպանության բնագավառին հատկացվող միջոցների նշանակալի ավելացմամբ, մյուս կողմից նրանով, որ 2008 թվականին այս ոլորտի ծախսերի գերակշիռ մասը ֆինանսավորող սոցիալական ապահովագրության պետական հիմնադրամը փոխարինվել է Սոցիալական ապահովության պետական ծառայությամբ (ՍԱՊԾ), ինչի արդյունքում սոցիալական բնույթի բոլոր ծրագրերը սկսել են ֆինանսավորվել անմիջապես պետական բյուջեից: Արդյունքում, եթե մինչև 2008 թվականը սոցիալական ոլորտի ֆինանսավորման ծավալների տեսակարար կշիռն ընդհանուր ծախսերի և ՀՆԱ-ի մեջ տատանվում էր համապատասխանաբար

⁸⁸ Գծապատկերը կառուցվել է ՀՀ Ազգային վիճակագրական ծառայության 2000-2016 թվականների տարեգրքերի տվյալների հիման վրա:

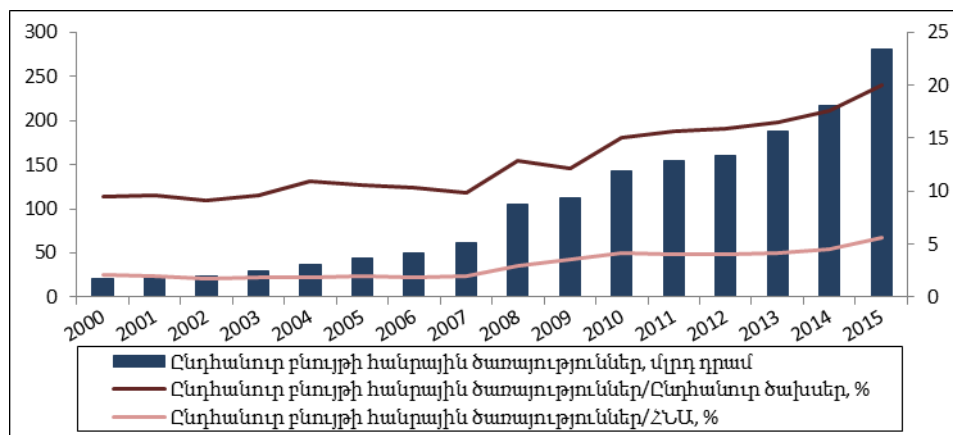
9-11 տոկոսի և 1.5-2 տոկոսի սահմաններում, ապա 2015 թվականին առաջինը հասել է մոտ 27 տոկոսի, իսկ երկրորդը գերազանցել է 7.6 տոկոսը:

Համեմատության համար ընդգծենք, որ այս ոլորտի պետական ֆինանսավորման ծավալների տեսակարար կշիռն ընդհանուր կառավարության ծախսերի մեջ նույն ժամանակաշրջանում Վրաստանում կազմել է 27.4 տոկոս, Ադրբեջանում՝ 17.7 տոկոս, Ռուսաստանում՝ 29.9 տոկոս, բալթյան երկրներում՝ 31 տոկոս, առավել զարգացած եվրոպական երկրներում (Ֆրանսիա, Գերմանիա, Ավստրիա, Իտալիա) 40-42 տոկոս, իսկ ընդգծված սոցիալական կողմնորոշում ունեցող սկանդինավյան երկրներում՝ ավելի քան 42 տոկոս⁸⁹: Այստեղից կարելի է եզրահանգել, որ ՀՀ-ում սոցիալական պաշտպանության բնագավառին հատկացվող ծախսերի մեծությունն ամբողջովին համահունչ է տնտեսական զարգացման ներկա իրողությունների հետ, և չնայած ժամանակի մարտահրավեր համարվող մի շարք սոցիալական խնդիրների լուծման անհրաժեշտությանը՝ այլ հավասար պայմաններում այս ոլորտի ծախսերի ընդլայնումը կարող է ունենալ խիստ բացասական հետևանքներ ինչպես երկրի տնտեսական ներուժն ավելի արտադրողական եղանակով օգտագործելու հնարավորությունների, այնպես էլ հարկաբյուջետային դիրքի վրա:

Ընդհանուր նշանակության հանրային ծառայություններ: Պետական ծախսերի գործառական դասակարգմամբ հոդվածների կառուցվածքում սոցիալական բնույթի ծախսերից հետո երկրորդ ամենամեծ կշիռն ունեն ընդհանուր նշանակության հանրային ծառայությունների բնագավառի ֆինանսավորման ծավալները, որոնք, ըստ էության, թույլ են տալիս ապահովելու կառավարման մարմինների բնականոն գործունեությունը, ինչպես նաև դրանց արդյունավետության, հաշվետվողականության և վերահսկելիության շարունակական բարձրացումը: 2015 թվականին այս ոլորտին հատկացված ծախսերի փաստացի մակարդակը կազմել է շուրջ 281 մլրդ դրամ, որի գերակշիռ մասը՝ մոտ 46.7 տոկոսը, ուղղվել է օրենսդիր ու գործադիր մարմինների պահպանմանը, պետական կառավարմանը, ֆինանսական, հարկաբյուջետային և արտաքին հարաբերությունների կարգավորմանը, 26.3 տոկոսը՝ պետական պարտքի սպասարկմանը, 16.8 տոկոսը՝ կառավարման համակարգի տարբեր օղակների միջև տրանսֆերտների իրականացմանը, իսկ մնացած մասը՝ ընդհանուր նշանակության

⁸⁹ Հաշվարկները կատարվել են SՀԶԿ-ի (<https://data.oecd.org>) և ԱՄՀ-ի (<http://data.imf.org>) շտեմարանների հիման վրա:

այլ ծառայությունների մատուցմանը: Ընդ որում, գծապատկեր 2.1.7-ից կարելի է նկատել, որ այս ոլորտի ծախսերի մասնաբաժինն ընդհանուր բյուջետային ծախսերի և ՀՆԱ-ի նկատմամբ մինչև 2008 թվականը եղել է հարաբերականորեն կայուն, սակայն ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի շրջանում և դրան հաջորդող տարիներին ընդհանուր նշանակության բյուջետային ծախսերը թե՛ ընդհանուր ծախսերի և թե՛ ՀՆԱ-ի նկատմամբ հարաբերական արտահայտությամբ անընդհատ աճել են՝ 2015 թվականին կազմելով համապատասխանաբար 20.0 տոկոս և 5.6 տոկոս: Մինչդեռ, օրինակ, Եվրամիության երկրներում այս բնագավառի ֆինանսավորման ծավալների մասնաբաժինն ընդհանուր ծախսերի մեջ կազմում է 14.3 տոկոս, սկանդինավյան երկրներում՝ 13.1 տոկոս, բալթյան երկրներում՝ շուրջ 11.7 տոկոս, ԱՊՀ երկրներում՝ ընդամենը 12.4 տոկոս, ինչը խոսում է ՀՀ կառավարման համակարգի բավական մեծ չափերի և գործող տնտեսական համակարգի հետ դրա անհամադրելիության մասին:

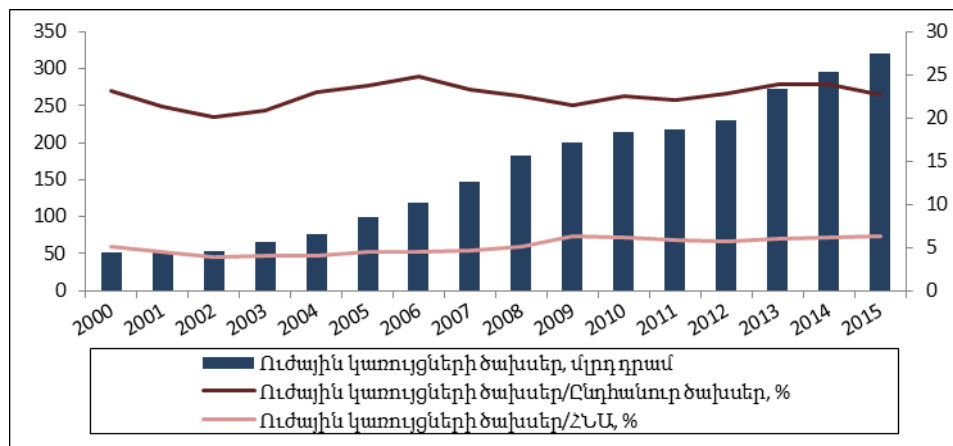

Գծապատկեր 2.1.7. Ընդհանուր բնույթի հանրային ծառայությունների ծախսերի դինամիկան 2000-2015 թվականների ընթացքում⁹⁰

Ուժային կառույցներ: Պետական ծախսերի հիմնական ուղղություններից մեկը ուժային կառույցների գործունեության ֆինանսավորումն է, ինչը հնարավորություն է տալիս ապահովելու երկրի ներքին և արտաքին անվտանգությունը, հասարակական հարաբերությունների կարգավորումը և, ընդհանրապես, պետական հարկադրանքի միջոցառումների կիրառումը այլ բոլոր բնագավառներում, որոնք դուրս են գտնվում շուկայական տնտեսության հասանելիության սահմաններից: Վերոնշյալ խնդիրների հաղթահարման նպատակով 2015 թվականին պետական բյուջեից տրամադրվել է

⁹⁰ Գծապատկերը կառուցվել է ՀՀ Ազգային վիճակագրական ծառայության 2000-2016 թվականների տարեգրքերի տվյալների հիման վրա:

320.5 մլրդ դրամ, որի գերակշիռ մասը՝ շուրջ 62 տոկոսը, օբյեկտիվ պատճառներով բաժին է ընկել պաշտպանության ոլորտին, ավելի քան 25 տոկոսը՝ անվտանգության և հասարակական կարգի ապահովմանը, 3.5 տոկոսը՝ դատական գործունեությանը և իրավական պաշտպանությանը, իսկ մնացած փոքր մասը՝ փրկարար ծառայության համակարգին, քրեակատարողական հիմնարկներին և այլ նմանատիպ կառույցների պահպանությանը: Ընդ որում, գծապատկեր 2.1.8-ից կարելի է նկատել, որ չնայած այս բնագավառի ծախսերի՝ դիտարկվող ժամանակահատվածի ընթացքում արձանագրած բացարձակ մեծությամբ աճին, դրանց տեսակարար կշիռը և՛ ընդհանուր ծախսերի, և՛ ՀՆԱ-ի մեջ չի փոխվել՝ 2015 թվականին կազմելով համապատասխանաբար 22.8 և 6.4 տոկոս:

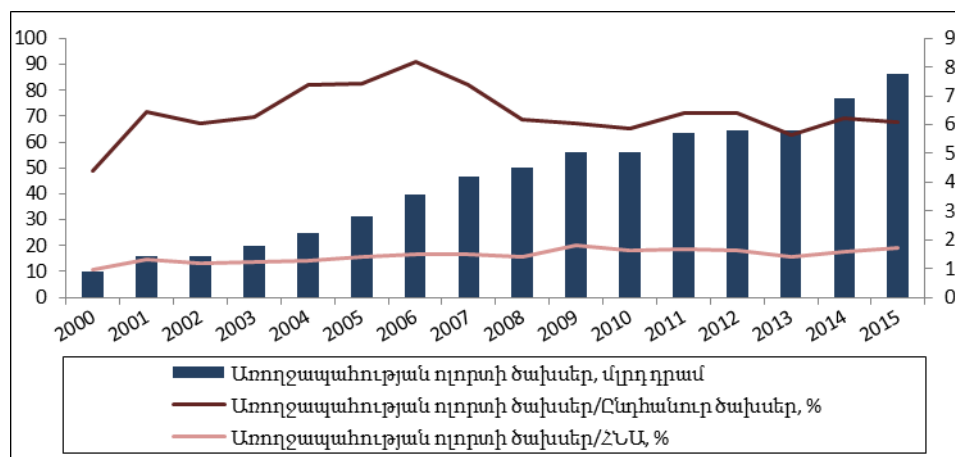
Գծապատկեր 2.1.8. Ուժային կառույցների ծախսերի դինամիկան 2000-2015 թվականների ընթացքում⁹¹

Այնուամենայնիվ, հարկ է նշել, որ ուժային կառույցների ֆինանսավորման նման ծավալները, նույնիսկ առանց պաշտպանության ոլորտին տրվող ծախսերը հաշվի առնելու, մեր երկրում անհամեմատ ավելի մեծ են, քան բազմաթիվ այլ երկրներում: Համեմատության համար ընդգծենք, որ սկանդինավյան երկրներում հասարակական կարգի ու անվտանգությանն ապահովմանն ուղղվում է ընդհանուր կառավարության ծախսերի ընդամենը 2.4 տոկոսը, ԱՄՆ-ում՝ 5.4 տոկոսը, Գերմանիայում՝ 3.5 տոկոսը, Ավստրիայում՝ 2.7 տոկոսը, Իտալիայում՝ 3.7 տոկոսը, Նախկին համայնավարական երկրներից Սլովակիայում՝ 5.4 տոկոսը, Լեհաստանում՝ 5.3 տոկոսը, Հունգարիայում՝ 3.9 տոկոսը, Ժողովրդավարական հատկանիշներով աչքի չընկնող Թուրքիայում և Ադրբեջանում՝ համապատասխանաբար 5.8 և 5.5 տոկոսը, մինչդեռ Հայաստանում՝

⁹¹ Գծապատկերը կառուցվել է ՀՀ Ազգային վիճակագրական ծառայության 2000-2016 թվականների տարեգրքերի տվյալների հիման վրա:

ավելի քան 8.6 տոկոսը:

Առողջապահություն: Աշխարհի շատ երկրների նման ՀՀ-ում առողջապահական ծառայությունները ֆինանսավորվում են ինչպես պետական, այնպես էլ մասնավոր կազմակերպություններից, տնային տնտեսություններից, մարդասիրական օգնության տեսքով ստացված միջոցներից, արտաքին դոնորներից և այլ աղբյուրներից: Այսպես, 2015 թվականին նշված սուբյեկտների կողմից ՀՀ առողջապահական համակարգին տրամադրված ֆինանսական միջոցների ընդհանուր ծավալը կազմել է շուրջ 191 մլրդ դրամ, որից պետական ֆինանսավորման մասնաբաժինը եղել է ընդամենը 39.3 տոկոս, և սա այն պարագայում, երբ դեռևս չի գործում պարտադիր բժշկական ապահովագրության համակարգը, իսկ կամավոր ապահովագրության համակարգի տեսակարար կշիռը մասնավոր ծախսերի մեջ կազմում ոչ ավելի, քան 1-1.5 տոկոս⁹²: Այս ոլորտի պետական ֆինանսավորման մասնաբաժինն ընդհանուր ծախսերի մեջ նույն ժամանակաշրջանում կազմել է մոտ 6.2 տոկոս, իսկ ՀՆԱ-ի մեջ՝ ընդամենը 1.6 տոկոս (տե՛ս գծապատկեր 2.1.9), ինչը նույնպես խոսում է առողջապահության համակարգի թերֆինանսավորման և դրա մատչելիության ոչ բավարար մակարդակի մասին:

Գծապատկեր 2.1.9. Առողջապահության ոլորտի ծախսերի դինամիկան 2000-2015 թվականների ընթացքում⁹³

Վերոնշյալ ցուցանիշների վերաբերյալ ամբողջական պատկերացում կազմելու համար նշենք, որ 2015 թվականին համաշխարհային առողջապահական ծախսերի ֆինանսավորման կառուցվածքում պետական միջոցների մասնաբաժինը կազմել է

⁹² Տե՛ս ՀՀ Առողջապահության ազգային հաշիվներ, Եր., 2015, էջ 25:

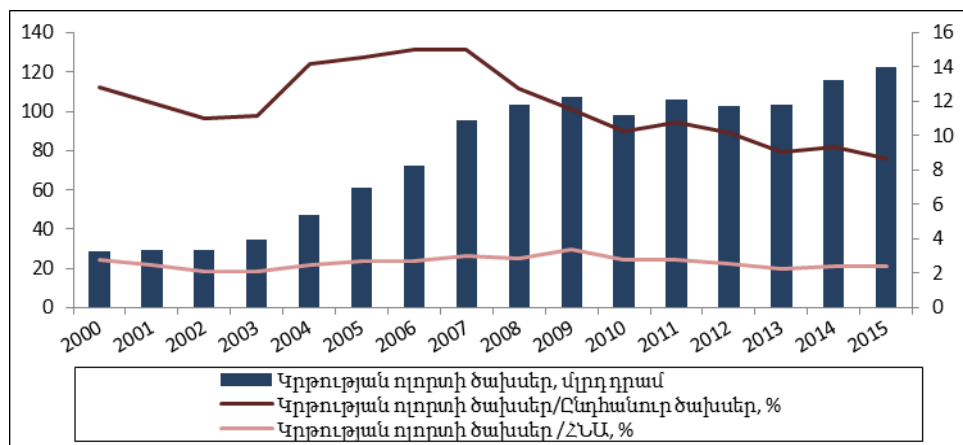
⁹³ Գծապատկերը կառուցվել է ՀՀ Ազգային վիճակագրական ծառայության 2000-2016 թվականների տարեգրքերի տվյալների հիման վրա:

ավելի քան 59 տոկոս կամ 1.5 անգամ ավելի, քան ՀՀ համանուն ցուցանիշը, իսկ առողջապահական պետական ծախսերի տեսակարար կշիռը համաշխարհային ՀՆԱ-ի և համաշխարհային պետական ծախսերի մեջ՝ համապատասխանաբար 4 և 15.6 տոկոս՝ 3.6 և 2.5 անգամ գերազանցելով մեր երկրի համանուն ցուցանիշները⁹⁴։ Այսինքն՝ չնայած ՀՀ կառավարությունն իր ՄԺԾԾ-երով շարունակում է ամրագրել այն փաստը, որ առողջապահությունը հանդիսանում է ՀՀ պետական քաղաքականության գլխավոր գերակայություններից մեկը, այնուամենայնիվ գծապատկեր 2.1.9-ից դժվար չէ նկատել, որ այս ոլորտի ֆինանսավորման ծավալներն ընդհանուր ծախսերի և ՀՆԱ-ի նկատմամբ հարաբերական արտահայտությամբ վերջին տարիներին էապես չեն ավելացել և զգալիորեն ետ են մնում համաշխարհային միջին ցուցանիշներից։ Ավելին, առողջապահության ոլորտը դեռևս հանդես է գալիս որպես մնացորդային ֆինանսավորման եղանակով պետական բյուջետային միջոցների բաշխման ոլորտ, ինչը նշանակում է, որ պետական ֆինանսական ռեսուրսների շրջանակի կրճատման երևույթներն առաջիններից մեկն անդրադառնում են հենց հանրությանը մատուցվող առողջապահական ծառայությունների ֆինանսավորման ծավալների վրա։ Այդ մասին են վկայում նաև այս բնագավառի պետական ծախսերի դինամիկայի վերլուծության արդյունքները, ըստ որոնց համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամին հաջորդած հարկաբյուջետային համախմբման քաղաքականության իրականացման ընթացքում կառավարությունն ընդհանուր բյուջետային ծախսերի կառուցվածքում զգալիորեն կրճատել է հենց առողջապահության ոլորտի ծախսերի տեսակարար կշիռը՝ էլ ավելի խորացնելով իր կողմից սահմանված ծախսային առաջնահերթությունների և դրանց ֆինանսավորման ծավալների միջև գոյություն ունեցող առանց այն էլ շոշափելի հակասությունները։

Կրթություն։ Պետական քաղաքականության առաջնահերթությունների շարքում կրթության ոլորտը մշտապես դիտվել է որպես առաջնային արժեք և երկրում սոցիալ-տնտեսական առաջընթացն ապահովող կարևոր գործոն, ինչն ամրագրված է և՛ «ՀՀ 2014-2025 թվականների հեռանկարային զարգացման ռազմավարական ծրագրով», և՛ ՄԺԾԾ-երով, և՛ կառավարության գործունեության տարեկան ծրագրերով։ Սակայն կրթական համակարգը տնտեսության զարգացման գերակա ուղղություն հռչակելու

⁹⁴Առողջապահական ծախսերի ցուցանիշները վերցվել են Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպության տվյալների շտեմարանից, <http://www.who.int/gho/en/>։

հայեցակարգը նույնպես ոչ մի ձևով չի համապատասխանում պետական բյուջեից այս ոլորտին տրվող ծախսերի փաստացի մեծությանը, որը 2015 թվականին կազմել է ընդամենը 122 մլրդ դրամ կամ ընդհանուր ծախսերի 8.7 և ՀՆԱ-ի 2.4 տոկոսը: Ավելին, գծապատկեր 2.1.10-ից ակնհայտ է դառնում, որ կրթական ծառայությունների պետական ֆինանսավորման ծավալները վերջին տարիներին ոչ միայն շոշափելի աճ չեն արձանագրել, այլև հարաբերական ցուցանիշներով նվազել են, ինչի արդյունքում կրթական համակարգը նույնպես կարելի է դասել թերֆինանսավորված ոլորտների շարքին:

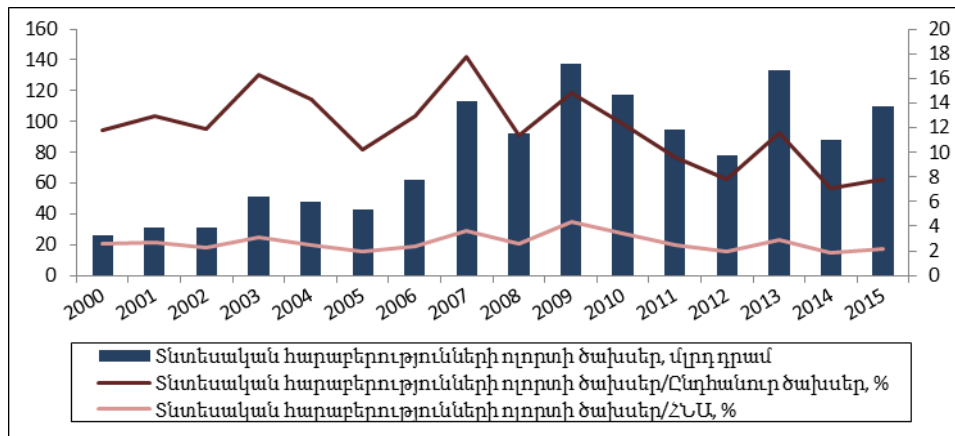
Գծապատկեր 2.1.10. Կրթության ոլորտի ծախսերի դինամիկան 2000-2015 թվականների ընթացքում⁹⁵

Ասվածը հիմնավորվում է նաև այլ երկրների հետ կատարված համեմատական ուսումնասիրության արդյունքներով, ըստ որոնց մեր երկիրը կրթության բնագավառի ֆինանսավորման ծավալներով զգալիորեն զիջում է ինչպես զարգացած, այնպես էլ մեր երկրի հետ եկամտի և զարգացման համադրելի մակարդակ ունեցող երկրների համանուն ցուցանիշներին: Բավական է նշել, որ այս ոլորտի պետական ծախսերի մասնաբաժինն ընդհանուր ծախսերի մեջ ԱՊՀ երկրներում միջինում կազմում է 14.3 տոկոս, բալթյան երկրներում՝ 15.2 տոկոս, նախկին համայնավարական երկրներից Հունգարիայում՝ 10.2 տոկոս, Լեհաստանում՝ 12.5 տոկոս, Սլովենիայում՝ 11.8 տոկոս, առավել զարգացած երկրներից ԱՄՆ-ում՝ 16 տոկոս, Իսրայելում՝ 15.5 տոկոս, Չինաստանում՝ 17.5 տոկոս, իսկ «տնտեսական հրաշքի» խորհրդանիշ համարվող Սինգապուրում՝ ավելի քան 20 տոկոս: Կրթության ոլորտի ֆինանսավորման նման ծավալները, բնականաբար, թույլ չեն տալիս լուծելու ոլորտի հիմնախնդիրները՝

⁹⁵ Գծապատկերը կառուցվել է ՀՀ Ազգային վիճակագրական ծառայության 2000-2016 թվականների տարեգրքերի տվյալների հիման վրա:

պայմանավորելով մատուցվող կրթական ծառայությունների որակական ցուցանիշների ցածր մակարդակը, թեև բազմաթիվ երկրների հաջողված փորձը ցույց է տալիս, որ ժամանակակից տնտեսվարման պայմաններում և, հատկապես, բնական ռեսուրսների պաշարներով աչքի չընկնող երկրներում տնտեսական աճի քաղաքականությունը նախ և առաջ պետք է հիմնվի որակյալ կրթության ապահովման և տնտեսության գիտելիքահենք ճյուղերի առաջանցիկ զարգացման վրա:

Տնտեսական հարաբերություններ: Տնտեսական հարաբերությունների ոլորտում պետության կողմից կատարվող միջամտության առաջնային նպատակը տնտեսական գործունեության կազմակերպման համար անհրաժեշտ ենթակառուցվածքների և այլ նախադրյալների ստեղծման ճանապարհով տնտեսության առանձին ճյուղերի աճի և մրցունակությանն ապահովումն է: Այս բնագավառի պետական ֆինանսավորման ծավալները 2015 թվականին կազմել են շուրջ 110 մլրդ դրամ, որի գերակշիռ մասը՝ ավելի քան 58 տոկոսը, ուղղվել է տրանսպորտի և կապի ոլորտին, 18 տոկոսը՝ գյուղատնտեսության զարգացմանը, 6 տոկոսը՝ վառելիքաէներգետիկ համակարգին, իսկ մնացած մասը արդյունաբերության, շինարարության, զբոսաշրջության և այլ ոլորտների խնդիրների հաղթահարմանը: Ընդ որում, այս ոլորտի ծախսերը ՀՆԱ-ի նկատմամբ հարաբերական արտահայտությամբ դիտարկվող ժամանակահատվածի ընթացքում գրեթե չեն փոխվել՝ 2015 թվականին կազմելով գրեթե 2.2 տոկոս, իսկ ընդհանուր ծախսերի նկատմամբ դրանց տեսակարար կշիռը վերջին տարիներին ցուցաբերել է նվազման միտում՝ 2015 թվականին կազմելով մոտ 7.8 տոկոս (տե՛ս գծապատկեր 2.1.11): Այնուամենայնիվ, միջազգային փորձի հետ համադրությունը թույլ է տալիս եզրակացնելու, որ այդ ցուցանիշների մեծություններն ամբողջությամբ համահունչ են զարգացող տնտեսություններին բնորոշ առանձնահատկություններին և տնտեսական զարգացման ներկայիս օրինաչափություններին: Դա նշանակում է, որ այս ոլորտի ֆինանսավորման ծավալների հետագա ընդլայնումը պետք է տեղի ունենա բավական զգուշավոր և հասցեագրված կերպով՝ մի կողմից սահմանափակ բյուջետային միջոցներն ուղղելով դեպի այնպիսի ոլորտներ, որոնք ապահովում են արդյունավետության առավելագույն ցուցանիշներ, մյուս կողմից էլ՝ չխախտելով ազատական տնտեսական գործունեության հիմնարար սկզբունքները և չվտանգելով դրանց հիմքում ընկած տնտեսական խթանները:

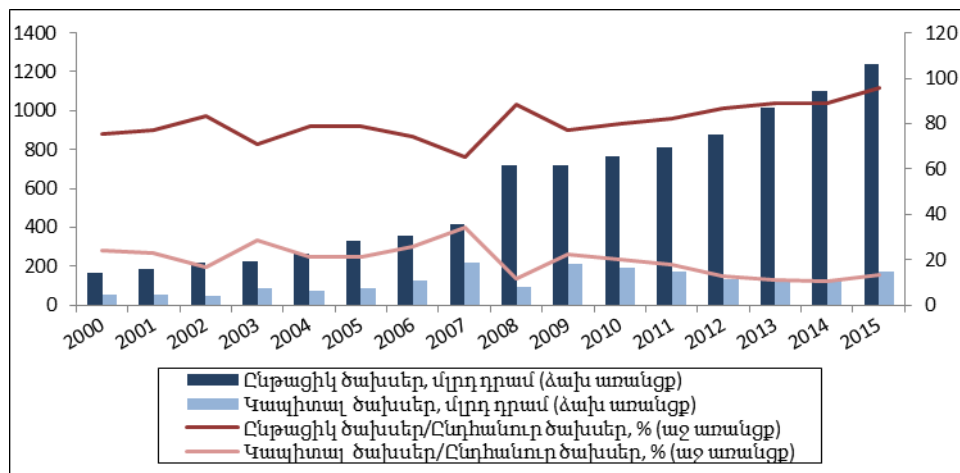
Գծապատկեր 2.1.11. Տնտեսական հարաբերությունների ոլորտի ծախսերի դինամիկան 2000-2015 թվականների ընթացքում⁹⁶

Գործառնական դասակարգումից բացի խիստ կարևոր է նաև տնտեսագիտական դասակարգմամբ ներկայացված ծախսային հոդվածների ուսումնասիրությունը և դրանց կառուցվածքային առանձնահատկությունների բացահայտումը, քանի որ եթե առաջինը պատկերացում է տալիս պետական քաղաքականության նպատակների մասին, ապա երկրորդն էապես նպաստում է ընթացիկ խնդիրների հաղթահարման և կապիտալ ներդրումային ծրագրերի պահանջ ունեցող ոլորտների բացահայտմանը և դրանց գծով բյուջետային ծախսերի օպտիմալ համամասնությունների ձևավորմանը: Նմանատիպ վերլուծության արդյունքները կարևոր են նաև այն տեսանկյունից, որ դրանք օգնում են հիմնավորելու այս կամ այն ոլորտում պետության միջամտության անհրաժեշտությունը, դերակատարությունը և մասնակցության ձևը (ֆինանսական ռեսուրսների բաշխում հասարակությանը տրանսֆերտային վճարումների տեսքով, հանրային ծառայությունների տրամադրում անմիջապես պետական մարմինների կողմից կամ միջնորդավորված եղանակով)՝ ստեղծելով անհրաժեշտ նախադրյալներ զարգացման ծրագրերի վրա հիմնված ծախսային քաղաքականության մշակման և իրականացման համար:

Ուսումնասիրելով տնտեսագիտական դասակարգմամբ ներկայացված ծախսային հոդվածների կառուցվածքային առանձնահատկությունները (տե՛ս գծապատկեր 2.1.12)՝ կարելի է նկատել, որ ինչպես աշխարհի շատ երկրներում, այնպես էլ ՀՀ-ում, դրանց գերակշիռ մասն ուղղվում է ընթացիկ բնույթի խնդիրների լուծմանը, իսկ մնացած փոքր մասը՝ հանրային նշանակության ներդրումային ծրագրերի ֆինանսավորմանը: Ընդ

⁹⁶ Գծապատկերը կառուցվել է ՀՀ Ազգային վիճակագրական ծառայության 2000-2016 թվականների տարեգրքերի տվյալների հիման վրա:

որում, եթե մինչև ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի սկիզբը պետական կապիտալ ծախսերն արձանագրում էին շարունակական աճ՝ տնտեսական վերելքի տարիներին գերազանցելով ընդհանուր ծախսերի մոտ 30 տոկոսը, ապա 2008 թվականից հետո դրանք զգալի անկում են ապրել՝ 2015 թվականին կազմելով ընդհանուր ծախսերի ընդամենը 12 տոկոսը: Դա մի կողմից կարելի է պայմանավորել հետճգնաժամային ժամանակահատվածում կառավարության կողմից իրականացված հարկաբյուջետային համախմբման քաղաքականությամբ, մյուս կողմից՝ բյուջետային ծախսերի կազմում սոցիալական ծախսերի շեշտակի ավելացման անհրաժեշտությամբ, որոնց շնորհիվ հնարավոր է եղել ապահովել հարկաբյուջետային կայունությունը և հասարակության խոցելի խմբերի սոցիալական պաշտպանվածությունը: Սակայն անհրաժեշտ է ընդգծել, որ երկարաժամկետ հորիզոնում այդ միտումների պահպանումը խիստ վտանգավոր է, քանի որ այն ոչ միայն կարող է հետաձգել տնտեսության տեխնիկական վերազինման գործընթացները և լուրջ հարված հասցնել տնտեսական աճի հիմքերին, այլև ծնել նոր և շատ ավելի բարդ լուծումներ պահանջող սոցիալ-տնտեսական խնդիրներ:

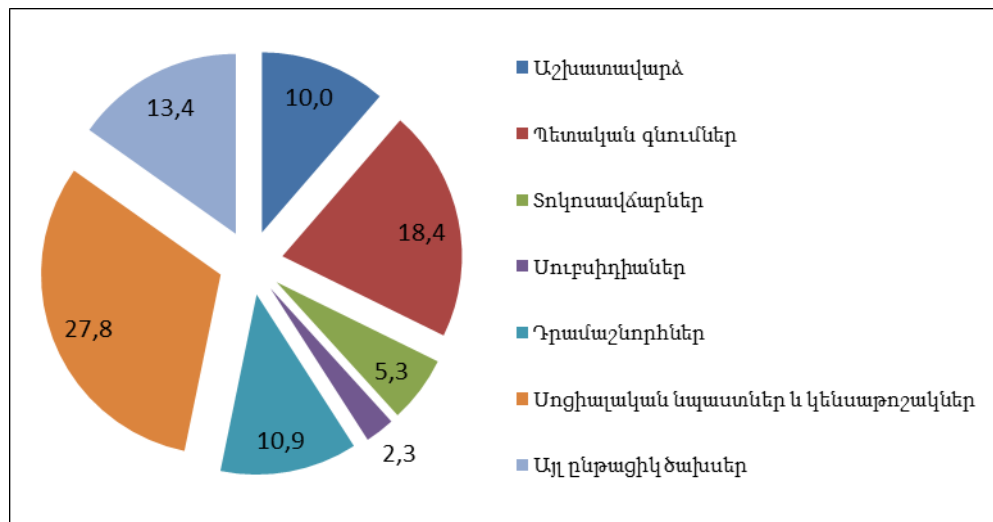

Գծապատկեր 2.1.12. Պետական ծախսերի տնտեսագիտական դասակարգմամբ հոդվածների դինամիկան 2000-2015 թվականների ընթացքում⁹⁷

Ընթացիկ ծախսերի կառուցվածքային վերլուծության արդյունքներն իրենց հերթին (տե՛ս գծապատկեր 2.1.13) ցույց են տալիս, որ դրանց հիմնական մասը՝ ավելի քան 37 տոկոսը, ծառայում է սոցիալական նպաստների, կենսաթոշակների և պետական հատվածի աշխատողների վարձատրությանը, գրեթե 13 տոկոսը՝ դրամաշնորհների և սուբսիդիաների տրամադրմանը, 18.4 տոկոսը՝ պետական կարիքների բավարարման

⁹⁷ Գծապատկերը կառուցվել է ՀՀ Ազգային վիճակագրական ծառայության 2000-2016 թվականների տարեգրքերի տվյալների հիման վրա:

նպատակով համապատասխան ապրանքների և ծառայությունների ձեռքբերմանը, 5.3 տոկոսը՝ պետական պարտքի սպասարկմանը, իսկ մնացած 13.4 տոկոսը՝ այլ ընթացիկ ծախսերի իրականացմանը:

Գծապատկեր 2.1.13. Ընթացիկ ծախսերի կառուցվածքը 2015 թվականին (ընդհանուր պետական ծախսերի նկատմամբ տոկոսով) ⁹⁸

Համադրելով այդ արդյունքներն այլ երկրների համանուն ցուցանիշների հետ, ակնհայտ է դառնում, որ մեր երկրում ընթացիկ ծախսերի կառուցվածքում շարունակում են բավական ցածր մնալ պետական հատվածի աշխատողների աշխատավարձի և սոցիալական ծախսերի մասնաբաժինները, որոնք, օրինակ, ԱՊՀ երկրներում կազմում են 51 տոկոս, Բալթյան երկրներում՝ 58 տոկոս, իսկ առավել զարգացած Եվրամիության երկրներում՝ 64 տոկոս: Փոխարենը ՀՀ-ում բավական մեծ են տոկոսավճարների և դրամաշնորհների ֆինանսավորման ծավալները, որոնք գերազանցում են ոչ միայն զարգացած, այլև մեր երկրի հետ միևնույն եկամտային խմբում ընդգրկված մի շարք երկրների համանուն ցուցանիշները: Այդ ամենը ևս մեկ անգամ վկայում է պետական ծախսերի ոչ օպտիմալ կառուցվածքի և սահմանված գերակայությունների հետ դրա անհամապատասխանության մասին, քանի որ տնտեսական աճի տեսանկյունից մեծ կարևորություն ներկայացնող ոլորտների մեծ մասը թերֆինանսավորվում է, մինչդեռ գերակա չհամարվող մի շարք ոլորտներ էլ, որտեղ կան ծախսերի կրճատման և խնայողությունների կատարման իրատեսական հնարավորություններ, շարունակում են ստանալ բյուջետային միջոցների բավական մեծ չափաբաժիններ:

⁹⁸ Գծապատկերը կառուցվել է ՀՀ Ազգային վիճակագրական ծառայության 2000-2016 թվականների տարեգրքերի տվյալների հիման վրա:

2.2. Հայեցողական և ոչ հայեցողական հարկաբյուջետային փոփոխությունների տարանջատումը և դրանց արդյունավետության վերլուծությունը

Կառավարության կողմից իրականացվող հարկաբյուջետային քաղաքականության վերաբերյալ առավել ամբողջական պատկերացում կազմելու և այդ քաղաքականության սոցիալ-տնտեսական հետևանքների գնահատման նպատակով խիստ անհրաժեշտ է տարանջատել հարկաբյուջետային քաղաքականության՝ հայեցողական որոշումներով պայմանավորված փոփոխություններն այն ազդեցություններից, որոնք առաջանում են ոչ հայեցողական որոշումների կամ ինչպես ընդունված է անվանել ավտոմատ կայունարարների ներգործությամբ: Այդպիսի տարանջատման անհրաժեշտությունը բխում է նրանից, որ թեև հիմնական բյուջետային ցուցանիշների՝ տարածության և ժամանակի մեջ կատարվող վերլուծությունը թույլ է տալիս որոշակի չափով պարզելու հարկաբյուջետային քաղաքականության բնույթը, դրա ընդգրկման սահմանները և ծավալները, այնուամենայնիվ, քանի որ բյուջեն ենթարկվում է նաև տնտեսության ցիկլային տատանումների ազդեցությանը, այդ ցուցանիշների համակարգն ինքնին բավարար չէ հարկաբյուջետային քաղաքականությունն ամբողջությամբ նկարագրելու և ուսումնասիրելու համար: Ավելին, միայն բյուջետային դեֆիցիտի կամ ավելցուկի մեծություններով առաջնորդվելը կարող է հանգեցնել առկա փաստացի իրավիճակի խեղաթյուրված ներկայացմանը և սխալ եզրահանգումների կատարմանը, ինչը խիստ վտանգավոր է ոչ միայն համընդհանուր հարկաբյուջետային դիրքը վտանգելու, այլև անարդյունավետ հակաճգնաժամային միջոցառումների մշակման և իրականացման տեսանկյունից:

Վերոնշյալ փաստերն առավել պատկերավոր դարձնելու նպատակով ենթադրենք՝ ուսումնասիրվող տարվա արդյունքում ձեռք է բերվել բյուջետային եկամուտների և ծախսերի այնպիսի մակարդակ, որոնց պայմաններում գրանցվել է բյուջեի զգալի դեֆիցիտ: Առաջին հայացքից թվում է, թե հարկաբյուջետային քաղաքականությունը տվյալ ժամանակահատվածի կտրվածքով կրել է ընդլայնողական բնույթ, քանի որ տնտեսությունից ավելի քիչ եկամուտ է հավաքագրվել, քան ծախսվել ամբողջական պահանջարկը խթանելու համար, սակայն պատկերը կարող է բոլորովին այլ լինել, եթե ուսումնասիրենք բյուջետային եկամուտների փոփոխությունը փաստացի ՀՆԱ-ի

և ծախսերի փոփոխությունը պոտենցիալ ՀՆԱ-ի փոփոխությունների նկատմամբ: Մասնավորապես, եթե եկամուտների և փաստացի ՀՆԱ-ի աճերի հարաբերությունը համապատասխանում է դիտարկվող ժամանակաշրջանում բյուջետային եկամուտների և ՀՆԱ-ի հարաբերությանը, նշանակում է, որ տնտեսությունից հավաքագրվել է այնքան եկամուտ, որքան թույլ է տվել տնտեսական աճը: Միևնույն ժամանակ, եթե ծախսային քաղաքականության արդյունքում փաստացի ՀՆԱ-ը ավելի ցածր լինի, քան պոտենցիալը, կնշանակի, որ վերջինի համապատասխան մակարդակի ձեռքբերման համար անհրաժեշտ ծավալով ծախսեր չեն կատարվել չնայած այն հանգամանքին, որ տվյալ տարում արձանագրվել է դեֆիցիտային բյուջե: Համանման ձևով հնարավոր է նաև ուսումնասիրվող տարվա կտրվածքով ունենալ բյուջեի եկամտային մասի գերակշռություն ծախսային մասի նկատմամբ, սակայն տնտեսությունից հավաքագրված եկամուտների մակարդակը չհամապատասխանի արձանագրված տնտեսական աճին: Արդյունքում, եթե դատենք միայն բյուջետային ավելցուկով, ապա կստացվի, որ հարկաբյուջետային քաղաքականությունն ունեցել է զսպողական ազդեցություն տնտեսության վրա, սակայն իրականում ամբողջական պահանջարկը խթանվել է, քանի որ ծախսերի համապատասխան մակարդակի ապահովման պայմաններում եկամուտների անհրաժեշտ մակարդակը տնտեսությունից չի հավաքագրվել⁹⁹:

Ելնելով դրանից՝ նպատակահարմար է բյուջեի հաշվեկշիռը տարանջատել երկու բաղադրիչների, որոնցից մեկը կարտացոլի հարկաբյուջետային միջոցառումների վերաբերյալ կառավարության կողմից ընդունվող հայեցողական որոշումների, իսկ մյուսը՝ ավտոմատ կայունարարների ազդեցությունը¹⁰⁰.

$$OB_t = CAB_t + CB_t$$

որտեղ՝

OB_t -ը բյուջեի ընդհանուր հաշվեկշիռն է t -րդ տարում,

CAB_t -ը՝ ցիկլից ճշգրտված հաշվեկշիռը t -րդ տարում կամ ընդհանուր հաշվեկշիռի այն մասը, որ կրում է հարկաբյուջետային միջոցառումների վերաբերյալ ընդունվող հայեցողական որոշումների ազդեցությունը,

⁹⁹ Alberola E., Hernandez P. and Marques J, “How Cyclical Do Cyclically-Adjusted Balances Remain? A EU Study”, Instituto de Estudios Fiscales, No. 3(166), 2003, p. 151-152.

¹⁰⁰ Fedelino A., Ivanova A. and Horton M., “Computing Cyclically Adjusted Balances and Automatic Stabilizers”, IMF Fiscal Affairs Department, Washington, 2009, p. 2.

ՕԵ-ը՝ ցիկլային հաշվեկշիռը t-րդ տարում կամ ընդհանուր հաշվեկշռի այն մասը, որն առաջանում է ավտոմատ կայունարարների ներգործությամբ:

Հայեցողական հարկաբյուջետային քաղաքականությունը, ըստ էության, բյուջեի ծախսային մասի և/կամ հարկային մուտքերի գիտակցված փոփոխությունն է՝ ուղղված երկրում տնտեսական աճի, զբաղվածության և գնաճի նպատակային ցուցանիշների ապահովմանը: Տնտեսական վերելքի փուլում, մասնավորապես, պետությունները վարում են հավելյալ պահանջարկի զսպմանը և գների կայունության պահպանմանը միտված զսպողական հարկաբյուջետային քաղաքականություն, ինչն արտահայտվում է ծախսերի կրճատման և/կամ հարկային մուտքերի ավելացման միջոցառումների իրականացմամբ: Տնտեսական անկման փուլում, հակառակը, պետությունների կողմից վարվող հարկաբյուջետային քաղաքականությունը կրում է ընդլայնողական բնույթ՝ ուղղվելով ծախսերի ավելացման և/կամ հարկային մուտքերի կրճատման միջոցով ամբողջական պահանջարկի խթանմանը և տնտեսական աճի ապահովմանը: Ընդ որում, այս քաղաքականության գործիքակազմը բավական լայն է և ընդգրկում է այնպիսի լծակներ, ինչպիսիք են հիմնական հարկատեսակների դրույքաչափերի փոփոխությունները, հարկային արտոնությունների համակարգում տեղի ունեցող վերանայումները, պետական գնումների, պետական աջակցության ծրագրերի և պետական պատվերներով իրականացվող ծրագրերի ծավալային փոփոխությունները և այլն:

Ոչ հայեցողական հարկաբյուջետային քաղաքականությունը, ի տարբերություն հայեցողականի, հիմնված է պետության տնտեսական քաղաքականությունից անկախ գործող այնպիսի շուկայական մեխանիզմների վրա (օրինակ, պրոգրեսիվ հարկային համակարգ, գործազրկության նպաստներ, սոցիալական վճարներ և այլն), որոնք, ինքնակարգավորվող ռեժիմով արձագանքելով մակրոտնտեսական իրավիճակի փոփոխությանը, նպաստում են տնտեսության ցիկլային տատանումների մեղմմանը: Մասնավորապես, տնտեսական վերելքի փուլում պրոգրեսիվ հարկատեսակների հարկման բազաների աճը, գործազրկության համար տրամադրվող նպաստների և տարաբնույթ սոցիալական ծախսերի նվազումն ավտոմատ կերպով հանգեցնում են բյուջետային դեֆիցիտի կրճատմանն ու գնաճային ճնշումների զսպմանը, իսկ տնտեսական անկման փուլում, հակառակը, բյուջետային դեֆիցիտի ավելացմանն ու

տնտեսական աճի խթանմանը: Ընդ որում, եթե հայեցողական հարկաբյուջետային միջոցառումների ազդեցությունը հնարավոր է նկատել միայն որոշակի ժամանակային լագից հետո, իսկ դրանց արդյունավետությունը մեծապես կախված է տնտեսական իրավիճակներին ժամանակին արձագանքելու կարողություններից, ապա ավտոմատ կայունարարները գործում են անմիջապես, և այստեղ գրեթե բացակայում է ընդունվող որոշումների և ակնկալվող արդյունքների միջև ընկած ժամանակային լագը:

Ցիկլից ճշգրտված հաշվեկշիռների տարբերությունը ($\Delta CAB = CAB_{t-1} - CAB_t$), որն ընդունված է անվանել հարկաբյուջետային ազդակի ցուցանիշ, բնութագրում է կառավարության հայեցողական հարկաբյուջետային միջոցառումների ազդեցությունը տնտեսության ցիկլային տատանումների վրա: Եթե նշված ցուցանիշը զրո է կամ ձգտում է զրոյի, նշանակում է, որ պետությունը տնտեսությունից հավաքագրել է այնքան հարկային մուտքեր, որքան հնարավոր է եղել փաստացի ՀՆԱ-ի տվյալ աճի պայմաններում և միաժամանակ կատարել այնքան ծախս, որքան անհրաժեշտ է եղել պոտենցիալ ՀՆԱ-ի աճի տվյալ մակարդակի ապահովման համար: Մյուս կողմից, եթե հարկաբյուջետային ազդակի ցուցանիշն ընդունում է դրական արժեքներ, նշանակում է, որ պետությունը դիտարկվող ժամանակաշրջանում իր ծախսային և/կամ եկամտային քաղաքականությամբ խթանել է ամբողջական պահանջարկը, իսկ հակառակ դեպքում՝ զսպել այն ՀՆԱ-ի փաստացի և պոտենցիալ մակարդակների շեղումը նվազեցնելու և ավելցուկային պահանջարկի հետևանքով տնտեսությունում առաջացած գնաճային ճնշումները չեզոքացնելու համար:

Ցիկլային հաշվեկշիռների տարբերությունը ($\Delta CB = CB_{t-1} - CB_t$), որը ցույց է տալիս տնտեսության մեջ ներկառուցված ավտոմատ կայունարարների մեծությունը, իր հերթին բնութագրում է ոչ հայեցողական հարկաբյուջետային միջոցառումների ազդեցությունը տնտեսության ցիկլային տատանումների վրա: Ընդ որում, նշված ցուցանիշի դրական մեծությունը խոսում է ոչ հայեցողական հարկաբյուջետային քաղաքականության ընդլայնողական, իսկ բացասական մեծությունը՝ զսպողական բնույթի մասին, ինչը պայմանավորված է վերելքի փուլում գործարար ակտիվության բնույթով որոշվող բյուջետային եկամուտների ինքնաբերաբար ավելացմամբ և առանձին ծախսային հոդվածների կրճատմամբ, իսկ անկման փուլում, հակառակը, բյուջեի եկամտային մասի կրճատմամբ և ծախսային մասի ավելացմամբ:

Մասնագիտական գրականության մեջ և միջազգային պրակտիկայում կիրառվում են հարկաբյուջետային ազդակի և ավտոմատ կայունարարների մեծությունների հաշվարկման տարբեր մեթոդաբանություններ, որոնցից բավական լայն տարածում ունեն Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպության (ՏՀՀԿ) և Արժույթի միջազգային հիմնադրամի (ԱՄՀ) կողմից առաջ քաշված հետևյալ երկու մոտեցումները:

ՏՀՀԿ մեթոդաբանության անկյունաքարում դրված է բյուջետային եկամուտների և ծախսերի՝ ցիկլային փոփոխություններից ճշգրտման գաղափարը՝ հիմք ընդունելով վերջինների զգայունությունը գործարար ակտիվության տատանումների նկատմամբ: Արդյունքում, ճշգրտված եկամուտներով և ծախսերով ձևավորվող բյուջեի հաշվեկշիռն ընդունվում է որպես հայեցողական որոշումների, իսկ ընդհանուր հաշվեկշռի մնացած մասը՝ ոչ հայեցողական որոշումների ազդեցությունը բնութագրող ցուցանիշ, որոնք էլ հիմք են հանդիսանում հարկաբյուջետային ազդակի ու ավտոմատ կայունարարների հաշվարկման և հարկաբյուջետային քաղաքականության հիմնահարցերի վերաբերյալ առավել խորքային վերլուծությունների համար:

Վերոնշյալ մեթոդաբանության շրջանակներում բյուջետային եկամուտների և ծախսերի ցիկլային ճշգրտումը կատարվում է հետևյալ բանաձևով¹⁰¹.

$$CAB_t = R_t \left(\frac{Y_t^p}{Y_t} \right)^{\varepsilon_{R,gap}} - G_t \left(\frac{Y_t^p}{Y_t} \right)^{\varepsilon_{G,gap}}$$

որտեղ՝

R_t -ը և G_t -ը համապատասխանաբար բյուջետային եկամուտների և ծախսերի փաստացի մեծություններն են t -րդ տարում,

Y_t^p -ը՝ ՀՆԱ-ի փաստացի մակարդակը t -րդ տարում,

Y_t^p -ը՝ ՀՆԱ-ի պոտենցիալ մակարդակը t -րդ տարում կամ այլ կերպ ասած ՀՆԱ-ի այն ծավալը, որ կարելի էր արտադրել ռեսուրսների լրիվ զբաղվածության և կայուն գնաճի ապահովման պայմաններում,

$\varepsilon_{R,gap}$ -ը և $\varepsilon_{G,gap}$ -ը՝ բյուջեի եկամուտների և ծախսերի առաձգականությունները ՀՆԱ-ի ճեղքվածքի նկատմամբ:

¹⁰¹ Girouard N. and Andre C., “Measuring Cyclically Adjusted Budget Balances for OECD Countries”, OECD Economics Department, Working Paper No. 434, 2005, p. 6-7.

Ըստ այդմ էլ, հարկաբյուջետային ազդակի և ավտոմատ կայունարարների գնահատման գործընթացը նախ և առաջ ենթադրում է պոտենցիալ ՀՆԱ-ի և դրա ճեղքվածքի գնահատում, որն առանցքային նշանակություն ունի ինչպես գնաճային ճնշումներ չառաջացնող տնտեսական աճի որոշման, այնպես էլ արդյունավետ հարկաբյուջետային միջոցառումների նախաձեռնման և իրականացման համար: Փաստացի ՀՆԱ-ի գերազանցումը պոտենցիալի նկատմամբ, որի արդյունքում ձևավորվում է ՀՆԱ-ի դրական ճեղքվածք, ավելցուկային պահանջարկի հետևանք է և ազդանշան գնաճային ճնշումների ուժեղացման, որին հակազդելու համար պահանջվում է վարել զսպողական հարկաբյուջետային քաղաքականություն: Մյուս կողմից, երբ ՀՆԱ-ի փաստացի մակարդակն ավելի ցածր է, քան արտադրական հնարավորությունների սահմանը, առաջանում է ՀՆԱ-ի բացասական ճեղքվածք, որը վերացնելու համար անհրաժեշտ է վարել ընդլայնողական հարկաբյուջետային քաղաքականություն¹⁰²:

Մասնագիտական գրականության մեջ գոյություն ունեն պոտենցիալ ՀՆԱ-ի և դրա ճեղքվածքի գնահատման տարբեր մոտեցումներ, որոնք պայմանականորեն կարելի է բաժանել երեք խմբի¹⁰³.

- *ուղղակի գնահատման մեթոդներ*, որոնց դեպքում ՀՆԱ-ի պոտենցիալ մակարդակը որոշելու համար օգտագործվում են ձեռնարկություններում հիմնական կապիտալի օգտագործման վերաբերյալ կատարվող հարցումների արդյունքները՝ համեմատելով դրանք նախապես սահմանված որոշակի ուղենշային ցուցանիշների հետ,
- *ոչ կառուցվածքային մեթոդներ*, որոնց հիմքում ընկած է վիճակագրական չափորոշիչների միջոցով ՀՆԱ-ի տրենդային և ցիկլային բաղադրիչների տարանջատման գաղափարը (օրինակ՝ պարզ գծային տրենդի, Հոդրիկ-Պրեսկոտի ֆիլտրի (HP), միջակայքերի փոփոխման ֆիլտրի (BK) և միաչափ չդիտարկվող փոփոխականների (UC) մեթոդները),
- *կառուցվածքային մեթոդներ*, որոնք հիմնված են տարբեր տնտեսագիտական

¹⁰² Տե՛ս Մկրտչյան Ա. և Մնացականյան Ռ., «Իրական ՀՆԱ-ի ճեղքվածքի գնահատումը ՀՀ տնտեսության համար», ՀՀ Կենտրոնական բանկի «Բանբեր» ամսագիր, թիվ 1, Եր., 2007, էջ 95-96:

¹⁰³ Տե՛ս Այվազյան Բ., «ՀՆԱ-ի ճեղքվածքի գնահատման կառուցվածքային և ոչ կառուցվածքային մոտեցումները ՀՀ տնտեսության համար», ՀՀ Կենտրոնական բանկի դրամավարկային քաղաքականության վարչության աշխատանքային փաստաթուղթ, թիվ 08/10-02, Եր., 2010, էջ 6-7:

տեսությունների և դրանցից բխող օրինաչափությունների վրա (օրինակ՝ բազմաչափ չդիտարկվող փոփոխականի ֆիլտրերը (MVUC), արտադրական ֆունկցիայի եղանակը (PF), կառուցվածքային վեկտոր ավտոռեգրեսիվ մեթոդը (SVAR) և այլն):

Մեր կողմից ՀՆԱ-ի պոտենցիալ մակարդակը գնահատվել է Հոդրիկ-Պրեսկոտի ֆիլտրի և արտադրական ֆունկցիայի եղանակներով, որոնց մեթոդաբանությունները մանրամասնորեն ներկայացված են համապատասխանաբար հավելված 1-ում և 2-ում: Երկու դեպքում էլ պոտենցիալ ՀՆԱ-ը գնահատվել է և՛ անվանական, և՛ իրական մեծություններով (արտահայտված 2005 թվականի միջին տարեկան գներով), թեև կառուցվածքային դեֆիցիտի հաշվարկման բանաձևից կարելի է նկատել, որ մեզ հետաքրքրող ցուցանիշների հաշվարկման համար պահանջվում է միայն փաստացի և պոտենցիալ ՀՆԱ-երի հարաբերությունը, ուստի էական նշանակություն չունի, թե պոտենցիալ ՀՆԱ-ի որ շարքն է օգտագործվում դրանց գնահատականները կառուցելու համար:

HP ֆիլտրի դեպքում վերլուծությունը կատարվել է շուկայական և հիմնական գներով ՀՆԱ-ի 2000-2015 թվականների եռամսյակային տվյալների հիման վրա¹⁰⁴, որոնք նախապես սեզոնայնորեն հարթեցվել են Eviews վիճակագրական փաթեթի CensusX-12 ծրագրով՝ սեզոնային բաղադրիչն ընդունելով բազմապատկային: Մյուս կողմից, արտադրական ֆունկցիայի եղանակով պոտենցիալ ՀՆԱ-ը գնահատվել է զբաղվածության, կապիտալի պաշարի և արտադրողականության սեզոնայնորեն հարթեցված և HP ֆիլտրման արդյունքում ստացված պոտենցիալ ցուցանիշների հիման վրա¹⁰⁵՝ տնտեսությունը նկարագրող Կոբբ-Դուգլասի արտադրական ֆունկցիայի մեջ աշխատուժի առաձգականության գործակիցն ընդունելով 0.43, իսկ կապիտալի առաձգականության գործակիցը՝ 0.57¹⁰⁶: Ընդ որում, անվանական պոտենցիալ ՀՆԱ-ի

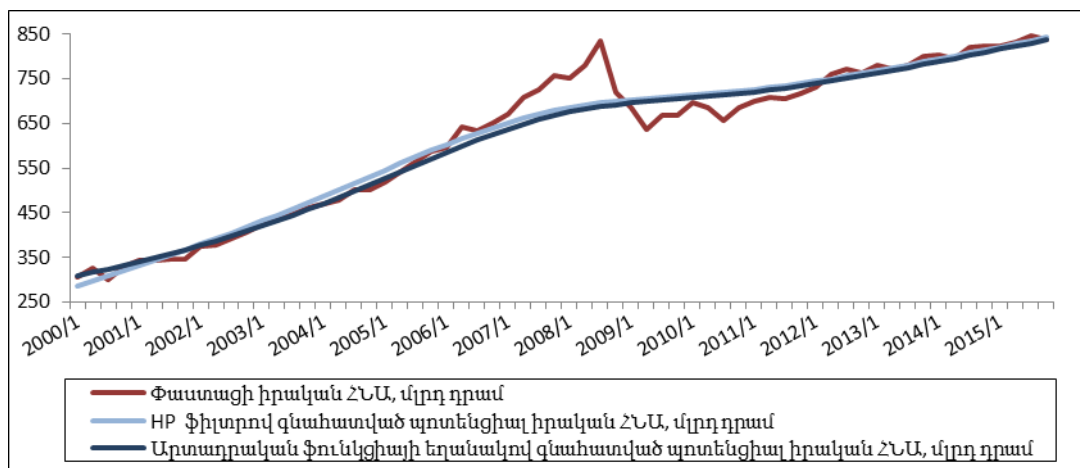
¹⁰⁴ Շուկայական գներով ՀՆԱ-ի եռամսյակային տվյալները վերցվել են ՀՀ Ազգային վիճակագրական ծառայության տվյալների շտեմարանից, իսկ հիմնական գներով ՀՆԱ-ն հաշվարկվել է իրական ծավալի ինդեքսների հիման վրա:

¹⁰⁵ Զբաղվածության և կապիտալի եռամսյակային տվյալները վերցվել են ՀՀ Կենտրոնական բանկի տվյալների բանկից, իսկ արտադրողականության ցուցանիշների հաշվարկման մեթոդաբանությունը ներկայացված է հավելված 2-ում:

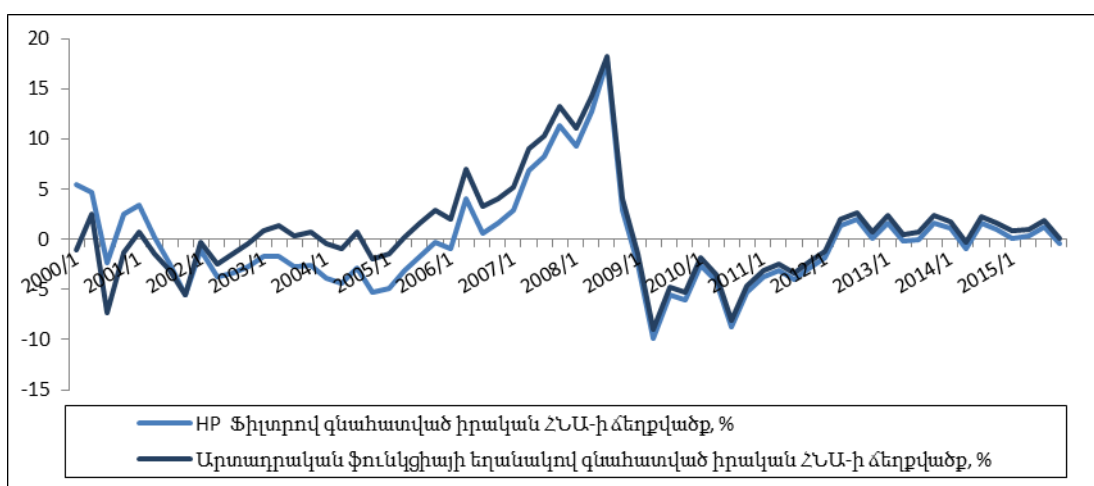
¹⁰⁶ Թողարկման նկատմամբ աշխատուժի առաձգականության գործակիցը հաշվարկվել է Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության կողմից հրապարակվող վարձու աշխատողների աշխատանքի վարձատրության և ՀՆԱ-ի հարաբերակցության ցուցանիշների միջինացման միջոցով, իսկ կապիտալի առաձգականության գործակիցը՝ մասշտաբի հաստատուն հատույցի ենթադրության հիման վրա, goo.gl/H04wNo:

շարքը ստացվել է փաստացի շուկայական գներով ՀՆԱ-ի եռամսյակային տվյալներով, իսկ իրական արտահայտությամբ պոտենցիալ ՀՆԱ-ի շարքը՝ հիմնական գներով փաստացի ՀՆԱ-ի եռամսյակային տվյալներով գնահատված արտադրողականության ցուցանիշների հիման վրա:

Երկու մեթոդաբանություններով պոտենցիալ իրական ՀՆԱ-ի և դրա ճեղքվածքի գնահատման արդյունքները¹⁰⁷, որոնք ամփոփված են գծապատկեր 2.2.1-ում և 2.2.2-ում ցույց են տալիս, որ թեև կան որոշակի տարբերություններ նշված ցուցանիշների բացարձակ մեծությունների միջև, այնուամենայնիվ դրանց դինամիկան ունեցել է օրինաչափ վարքագիծ և ընդհանուր առմամբ համահունչ է եղել ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանի տնտեսական զարգացումներին:

Գծապատկեր 2.2.1. Փաստացի և պոտենցիալ իրական ՀՆԱ-երի դինամիկան 2000-2015 թվականների ընթացքում

Գծապատկեր 2.2.2. Իրական ՀՆԱ-ի ճեղքվածքի դինամիկան 2000-2015 թվականների ընթացքում

¹⁰⁷ Անվանական պոտենցիալ ՀՆԱ-ի և դրա ճեղքվածքի գնահատման արդյունքներն ամփոփված են հավելված 3-ում:

Մասնավորապես, մինչև 2006 թվականը իրական ՀՆԱ-ի ճեղքվածքը պոտենցիալ ՀՆԱ-ի նկատմամբ հարաբերական արտահայտությամբ առավելապես տատանվել է 5 տոկոսի միջակայքում, ինչը նշանակում է, որ նշված ժամանակահատվածում ՀՆԱ-ի փաստացի մակարդակի շեղումը պոտենցիալից եղել է աննշան, և տնտեսությունն առավելապես գործել է իր ներուժային հնարավորությունների սահմաններում: 2006 թվականից մինչև 2008 թվականի վերջերը իրական ՀՆԱ-ի ճեղքվածքն արձանագրել է աճի միտում՝ 2008 թվականի երրորդ եռամսյակի ընթացքում հասնելով դիտարկվող ժամանակաշրջանի առավելագույն ցուցանիշին և տարվա կտրվածքով կազմելով մոտ 11 տոկոս, ինչը պայմանավորված է նշված ժամանակահատվածում բնակչության եկամուտների կտրուկ աճով, մասնավոր և պետական տրանսֆերտների, գործոնային եկամուտների և օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների մեծածավալ ներհոսքով, ինչպես նաև համաշխարհային շուկայում մետաղների գների բարձրացմամբ և մի շարք այլ գործոններով: 2008 թվականի վերջերից սկսած, երբ համաշխարհային ճգնաժամի հետևանքները նկատելի դարձան նաև մեր երկրում, իրական ՀՆԱ-ի ճեղքվածքն արձանագրեց բացասական ցուցանիշներ՝ 2009 թվականի ընթացքում կազմելով մոտ -6 տոկոս, սակայն կառավարության իրականացրած մի շարք հակաճգնաժամային միջոցառումների և համաշխարհային տնտեսության աստիճանական վերականգնման արդյունքում այն կրկին նվազեց և վերադարձավ նախաճգնաժամային տարիների մակարդակին:

Հարկաբյուջետային ազդակի և ավտոմատ կայունարարների գնահատման գործընթացի հաջորդ կարևորագույն փուլը բյուջետային եկամուտների և ծախսերի առաձգականության գնահատումն է ՀՆԱ-ի ճեղքվածքի նկատմամբ: Փորձը ցույց է տալիս, որ ավտոմատ կայունարարների՝ բյուջետային ծախսերի մասով գործելու հիմնական լծակը գործազրկության նպաստների համակարգն է, սակայն հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ 2014 թվականի հունվարի մեկից սկսած՝ մեր երկրում գործազրկության դեպքում այլևս համապատասխան սոցիալական երաշխիքներ չեն տրամադրվում, իսկ մինչ այդ էլ դրանց տեսակարար կշիռն ընդհանուր բյուջետային ծախսերի կառուցվածքում եղել է աննշան, կենթադրենք, որ բյուջետային ծախսերի առաձգականության գործակիցը ՀՆԱ-ի ճեղքվածքի նկատմամբ հավասար է զրոյի: Ինչ վերաբերում է գործարար ակտիվության տատանումների նկատմամբ բյուջետային

եկամուտների առաձգականության գործակցին, այն կգնահատենք Ֆ. Բոռնհորսթի և Գ. Դոբրեսքյուի համանման աշխատության¹⁰⁸ մեթոդաբանությամբ՝ հիմք ընդունելով հետևյալ տնտեսաչափական հավասարումը.

$$\Delta \ln(R) = a_0 + \varepsilon_{R,gap} \Delta \ln Y/Y_p + a_1 D + a_2 Controls + u$$

որտեղ՝

Y/Y_p -ը ՀՆԱ-ի ճեղքվածքի ցուցանիշն է՝ արտահայտված որպես ՀՆԱ-ի փաստացի և պոտենցիալ մակարդակների հարաբերություն,

D -ն կեղծ փոփոխականների վեկտոր է, որը ներմուծվել է հավասարման մեջ՝ հաշվի առնելու տեղի ունեցած օրենսդրական փոփոխությունների ազդեցությունը բյուջետային եկամուտների մեծության վրա¹⁰⁹,

$Controls$ -ը մոդելի կառավարող փոփոխականների վեկտորն է, որը ներառում է սպառողական գների ինդեքսը և առևտուր/ՀՆԱ հարաբերակցությունը՝ հաշվի առնելու ԿԲ-ի կողմից վարվող դրամավարկային քաղաքականության և արտաքին տնտեսական գործոնների ազդեցությունը բյուջետային եկամուտների մեծության վրա:

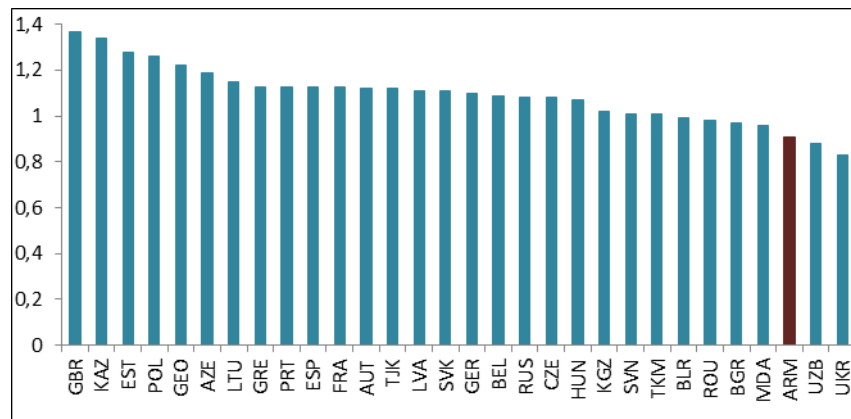
Հավասարումը գնահատվել է բյուջետային եկամուտների (revenue), ՀՆԱ-ի ճեղքվածքի (gap), սպառողական գների ինդեքսի (cpi) և առևտուր/ՀՆԱ ցուցանիշների (trade) 2000-2015 թվականների եռամսյակային տվյալների հիման վրա: Ընդ որում, ժամանակային շարքերի սեզոնային վարքագիծը չեզոքացնելու, դրանք ստացիոնար տեսքի բերելու և հավասարման մեջ մեզ հետաքրքրող գործակիցն առաձգականության իմաստով մեկնաբանելու նպատակով դիտարկվել են այդ շարքերի չորրորդ կարգի լոգարիթմական տարբերությունները:

Մոդելի գնահատման արդյունքները, որոնք ներկայացված են հավելված 4-ում, ցույց են տալիս, որ ՀՀ-ում ՀՆԱ-ի ճեղքվածքի նկատմամբ բյուջետային եկամուտների առաձգականության գործակիցը հավասար է 0.91-ի, ինչը համահունչ է Հ. Դավուդիի

¹⁰⁸ Bornhorst F. and Dobrescu G., “When and How to Adjust Beyond the Business Cycle? A Guide to Structural Fiscal Balances”, IMF Fiscal Affairs Department, Washington, 2011, p. 7.

¹⁰⁹ Մոդելում ներմուծվել է երկու կեղծ փոփոխական, որոնցից մեկը թույլ է տալիս հաշվի առնելու 2008 թվականին հանրապետությունում գործող Սոցիալական ապահովագրության հիմնադրամի՝ Սոցիալական ապահովության պետական ծառայության (ՍԱՊԾ) վերակազմավորմամբ, իսկ մյուսը՝ 2013 թվականին կենսաթոշակային բարեփոխումների իրականացմամբ և «եկամտային հարկի մասին» ՀՀ օրենքի ընդունմամբ պայմանավորված բյուջետային եկամուտների փոփոխությունները:

և Դ. Գրիգորյանի (2007) աշխատության արդյունքների հետ, որում այդ ցուցանիշը գնահատվել էր 0.93¹¹⁰: Միևնույն ժամանակ համադրելով ստացված գնահատականն այլ երկրների ցուցանիշների հետ (տե՛ս գծապատկեր 2.2.3), ակնհայտ է դառնում, որ ՀՀ-ը հարկային եկամուտների առաձգականության գործակցով բավական ետ է մնում համաշխարհային միջին ցուցանիշներից, ինչը վկայում է հարկային համակարգի ոչ բավարար պրոգրեսիվության, հարկային եկամուտների թերհավաքագրման և ստվերային շրջանառության մեծ ծավալների մասին:

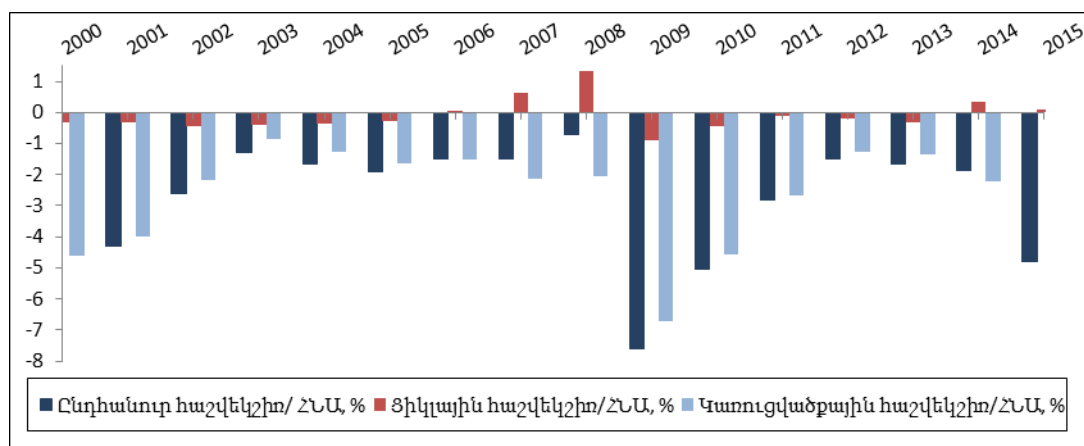
Գծապատկեր 2.2.3. Հարկային եկամուտների առաձգականության գործակիցները ՀՀ-ում և այլ երկրներում¹¹¹

ՀՆԱ-ի ճեղքվածքի, բյուջետային եկամուտների և ծախսերի առաձգականության գործակիցների հիման վրա հաշվարկված ցիկլային և կառուցվածքային դեֆիցիտների մեծությունները, որոնք ներկայացված են գծապատկեր 2.2.4-ում, ցույց են տալիս, որ ՀՀ-ում բյուջետային դեֆիցիտի ցիկլային բաղադրիչը կազմում է ընդհանուր դեֆիցիտի աննշան մասը, ինչը նշանակում է, որ ավտոմատ կայունարարների համակարգը լիարժեքորեն չի գործում, և հարկաբյուջետային քաղաքականությունն առավելապես կրում է հայեցողական բնույթ: Ցիկլային դեֆիցիտի մեծությունը որոշակիորեն նկատելի է դարձել 2007-2009 թվականների ընթացքում, երբ ՀՆԱ-ի փաստացի մակարդակի շեղումը պոտենցիալից գտնվում էր առավելագույնի սահմաններում, սակայն մնացած տարիների ընթացքում այն եղել է անհամեմատ ավելի փոքր և չի գերազանցել ՀՆԱ-ի 1 տոկոսը: Այնուամենայնիվ, ավտոմատ կայունարարների նման վարքագիծը կարելի է

¹¹⁰ Davoodi H. and Grigorian D., “Tax Potential vs. Tax Effort: A Cross-Country Analysis of Armenia’s Stubbornly Low Tax Collection”, Middle East and Central Asia Department of IMF, Washington, 2007, p. 16.

¹¹¹ Այլ երկրների տվյալների աղբյուրը՝ Price R., Dang T. and Guillemette Y., “New Tax and Expenditure Elasticity Estimates for EU Budget Surveillance”, OECD Economics Department, Working Paper No. 1174, 2014, p. 22:

համարել միանգամայն օրինաչափ, եթե հաշվի առնենք այն փաստը, որ հարկային համակարգի պրոգրեսիվությունը դրսևորվում է միայն եկամտային հարկի մասով, իսկ բյուջետային ծախսերի մասով ավտոմատ կայունարարների գործելու հիմնական լծակը՝ գործազրկության նպաստների համակարգը, բացակայում է: Այդ վարքագիծն առավել տրամաբանական է դառնում տնտեսության ստվերային հատվածի զգալի չափերի և հարկային եկամուտների արտահոսքի բավական բարձր մակարդակի պայմաններում, որոնք, իրենց հերթին նվազեցնելով գործող ավտոմատ կայունարարների մեծությունը, պայմանավորում են դրանց աննկատ դերակատարությունը տնտեսության ցիկլային տատանումների ազդեցությունները մեղմելու գործում:

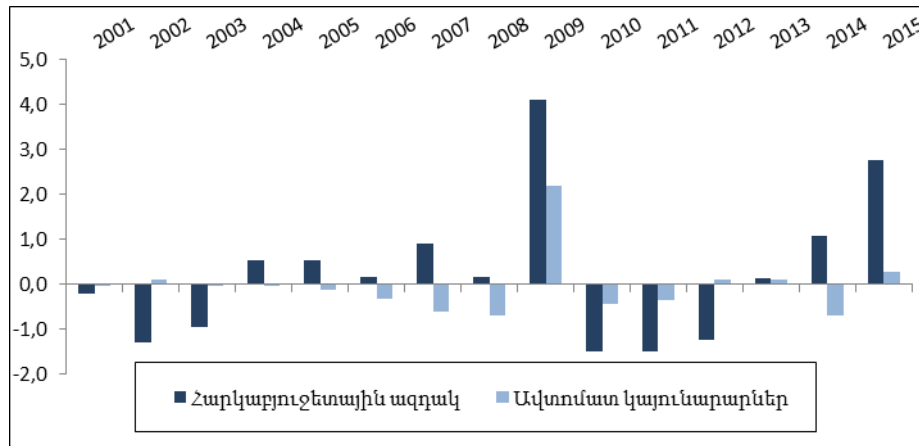
Գծապատկեր 2.2.4. Բյուջեի ընդհանուր, կառուցվածքային և ցիկլային դեֆիցիտների դինամիկան 2000-2015 թվականների ընթացքում¹¹²

Հարկաբյուջետային ազդակի և ավտոմատ կայունարարների գնահատականների կառուցման և ուսումնասիրության արդյունքում (տե՛ս գծապատկեր 2.2.5) ակնհայտ է դառնում, որ կառավարության հայեցողական հարկաբյուջետային միջոցառումները դիտարկվող ժամանակահատվածի ընթացքում եղել են բավական տատանողական՝ մերթընդմերթ կրելով ցիկլային և հակացիկլային բնույթ: Մասնավորապես, 2001-2003 թվականների ընթացքում իրականացված հարկաբյուջետային քաղաքականությունը կրել է հիմնականում զսպողական բնույթ, ինչի մասին են վկայում այդ տարիներին արձանագրված հարկաբյուջետային ազդակի բացասական ցուցանիշները, ինչպես նաև բյուջեի ընդհանուր և կառուցվածքային դեֆիցիտների մեծությունները, որոնք, ցուցաբերելով շարունակական նվազման միտում, 2013 թվականին ՀՆԱ-ի նկատմամբ հարաբերական արտահայտությամբ կազմել են ընդամենը -1.3 և -0.9 տոկոս: 2004-

¹¹² Գծապատկերը կառուցվել է հեղինակային հաշվարկների հիման վրա:

2006 թվականների ընթացքում, երբ տնտեսությունն առավելապես գործում էր իր ներուժային հնարավորությունների սահմաններում, և ՀՆԱ-ի փաստացի մակարդակի շեղումը պոտենցիալից աննշան էր, ընդհանուր և կառուցվածքային դեֆիցիտների մեծությունները շարունակել են մնալ ցածր մակարդակի վրա՝ պայմանավորելով հարկաբյուջետային քաղաքականության չեզոք բնույթը, այսինքն՝ չուղղելով այն ո՛չ տնտեսական աճի խթանմանը, ո՛չ էլ դրա զսպմանը: 2007 թվականից հետո, սակայն, երբ տնտեսությունը մտել է գերտաքացման փուլ և ՀՆԱ-ի փաստացի մակարդակը սկսել է գերազանցել իր պոտենցիալ մակարդակը, կառուցվածքային բյուջետային դեֆիցիտի մեծությունն աստիճանաբար աճել է՝ կառավարության հայեցողական հարկաբյուջետային միջոցառումներին հաղորդելով ընդլայնողական բնույթ և դրանով ավելի նպաստելով ֆինանսական մեծ ներհոսքով պայմանավորված ամբողջական պահանջարկի առանց այն էլ աննախադեպ մեծ աճին: Արդյունքում, տնտեսության գերտաքացումը տեղի է ունեցել ավելի մեծ արագությամբ և ավելի մեծ ուժգնությամբ, իսկ տնտեսական անկումը եղել է շատ ավելի կտրուկ և ավելի խորը: Մինչդեռ, տրամաբանությունը հուշում է, որ կառավարությունը նշված ժամանակահատվածում բյուջետային լծակները պետք է ուղղեր ամբողջական պահանջարկի և տնտեսական աճի զսպմանը՝ մի կողմից նպատակ ունենալով մեղմել տնտեսության ցիկլային տատանումները, մյուս կողմից՝ ձևավորել անհրաժեշտ հակացիկլային բուֆերներ ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի սոցիալ-տնտեսական հետևանքները նվազագույն կորուստներով հաղթահարելու համար: 2009 թվականին կառավարության կողմից վարվող հարկաբյուջետային քաղաքականությունը, բնականաբար, ձեռք է բերել ավելի ընդլայնողական բնույթ, ինչն արձանագրված 14.1 տոկոս տնտեսական անկման հետ մեկտեղ բերել է դեֆիցիտ/ՀՆԱ և կառուցվածքային դեֆիցիտ/ՀՆԱ ցուցանիշների կտրուկ աճին, իսկ հարկաբյուջետային ազդակի ցուցանիշը գրանցել է դիտարկվող ժամանակաշրջանի առավելագույն արժեքը՝ հասնելով 4.1-ի: Սակայն 2010 թվականից հետո կառավարությունը, պետական պարտքի և մակրոտնտեսական կայունությունը չվտանգելու նկատառումներից ելնելով, հարկաբյուջետային քաղաքականությանը կրկին հաղորդել է զսպողական բնույթ, թեև գծապատկեր 2.2.1-ից կարելի է նկատել, որ նշված ժամանակահատվածում ՀՆԱ-ի փաստացի մակարդակը շարունակում էր ցածր մնալ իր պոտենցիալ մակարդակից, ինչը նշանակում է, որ կառավարությունը

կարող էր փոքր-ինչ հետաձգել հարկաբյուջետային համախմբման իրականացումը և շարունակել ընդլայնել ծախսային քաղաքականությունը տնտեսական վերականգնման գործընթացին նպաստելու համար:

Գծապատկեր 2.2.5. Հարկաբյուջետային ազդակի և ավտոմատ կայունարարների դինամիկան 2000-2015 թվականների ընթացքում¹¹³

Հարկաբյուջետային ազդակի գնահատման **ԱՄՀ-ի մեթոդաբանության** հիմքում ընկած է «ցիկլայնորեն չեզոք» կամ այլ կերպ ասած այնպիսի բյուջեի հաշվարկման գաղափարը, որի դեպքում բյուջետային ծախսերի աճի տեմպը համապատասխանում է անվանական պոտենցիալ ՀՆԱ-ի, իսկ բյուջետային եկամուտներին՝ անվանական փաստացի ՀՆԱ-ի աճի տեմպերին: Նշված մեթոդաբանության առավելությունն այն է, որ այն թույլ է տալիս տարանջատելու կառավարության կողմից վարվող եկամտային և ծախսային քաղաքականությունների դերակատարությունը տնտեսության ցիկլային տատանումների ազդեցությունների մեղմման գործում, ինչը հնարավոր է դառնում շնորհիվ այն փաստի, որ հարկաբյուջետային ազդակը ներկայացվում է երկու առանձին ցուցանիշների հանրագումարի տեսքով¹¹⁴.

$$FI_t = FI_t^R + FI_t^G = \left(\frac{R_0}{Y_0} - \frac{\Delta R_t}{\Delta Y_t} \right) \Delta Y_t + \left(\frac{\Delta G_t}{\Delta Y_t^p} - \frac{G_0}{Y_0} \right) \Delta Y_t^p$$

որտեղ՝

$FI_t^G = \left(\frac{\Delta G_t}{\Delta Y_t^p} - \frac{G_0}{Y_0} \right) \Delta Y_t^p$ -ը ծախսային ազդակի ցուցանիշն է t -րդ տարում,

$FI_t^R = \left(\frac{R_0}{Y_0} - \frac{\Delta R_t}{\Delta Y_t} \right) \Delta Y_t$ -ը՝ եկամտային ազդակի ցուցանիշը t -րդ տարում,

¹¹³ Գծապատկերը կառուցվել է հեղինակային հաշվարկների հիման վրա:

¹¹⁴ Heller P., Haas R. and Mansur A., “A Review of the Fiscal Impulse Measure”, IMF, Washington, No. 44, 1986, p. 3-5.

Y_t -ը՝ անվանական ՀՆԱ-ի փաստացի մակարդակը t -րդ տարում,

Y_t^p -ը՝ անվանական ՀՆԱ-ի պոտենցիալ մակարդակը t -րդ տարում,

$\frac{R_0}{Y_0}$ -ը և $\frac{G_0}{Y_0}$ -ը՝ բյուջետային եկամուտներ/ՀՆԱ և բյուջետային ծախսեր/ՀՆԱ

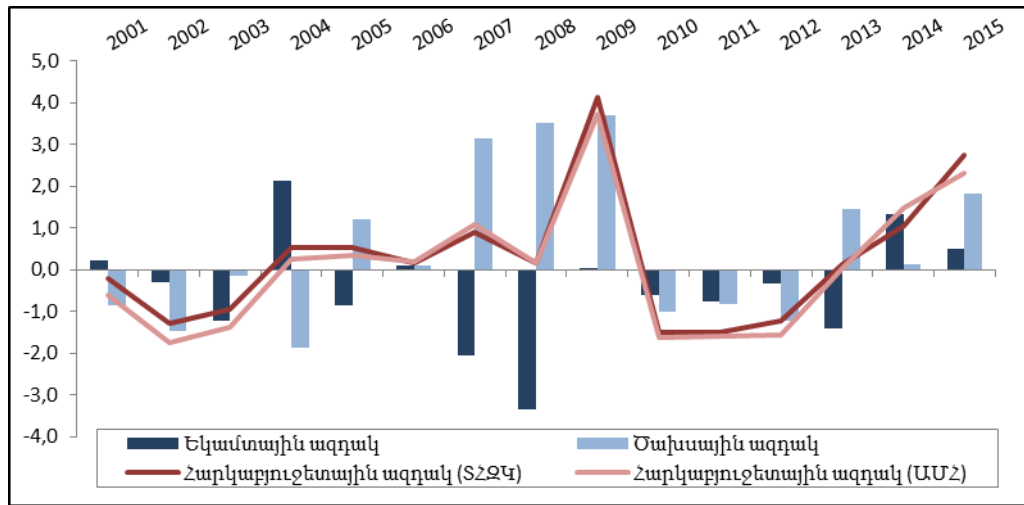
հարաբերակցությունները բազիսային ժամանակաշրջանում:

Եկամտային ազդակի ցուցանիշը բնութագրում է կառավարության եկամտային միջոցառումների ազդեցությունը տնտեսության ցիկլային տատանումների վրա: Այն համարվում է չեզոք, եթե բյուջետային եկամուտների և փաստացի ՀՆԱ-ի բացարձակ մեծությամբ աճերի հարաբերությունը հավասար է բազիսային տարվա բյուջետային եկամուտներ/ՀՆԱ հարաբերակցությանը, այսինքն՝ պետությունը հավաքագրում է այնքան եկամուտ, որքան հնարավոր է հավաքագրել փաստացի ՀՆԱ-ի տվյալ աճի պայմաններում: Եթե եկամուտների և փաստացի ՀՆԱ-ի աճերի հարաբերությունը գերազանցում է բազիսային տարվա բյուջետային եկամուտներ/ՀՆԱ ցուցանիշը, ապա եկամտային քաղաքականությունը կրել է զսպողական, իսկ հակառակ դեպքում՝ ընդլայնողական բնույթ:

Ծախսային ազդակի ցուցանիշը բնութագրում է կառավարության ծախսային միջոցառումների ազդեցությունը տնտեսության ցիկլային տատանումների վրա: Այն համարվում է չեզոք, եթե բյուջետային ծախսերն աճում են պոտենցիալ ՀՆԱ-ի աճին համապատասխան, այսինքն՝ ամբողջական պահանջարկը խթանվում է այն չափով, որքանով անհրաժեշտ է պոտենցիալ ՀՆԱ-ի աճի ցանկալի մակարդակն ապահովելու համար: Եթե բյուջետային ծախսերի և պոտենցիալ ՀՆԱ-ի աճերի հարաբերությունը գերազանցում է բազիսային ժամանակաշրջանի բյուջետային ծախսեր/ՀՆԱ ցուցանիշը, ապա ծախսային քաղաքականության ազդեցությունը տնտեսության վրա եղել է ընդլայնողական, իսկ հակառակ դեպքում զսպողական բնույթի:

Կատարված վերլուծության արդյունքները, որոնք ներկայացված են գծապատկեր 2.2.6-ում, ցույց են տալիս, որ հարկաբյուջետային ազդակի ցուցանիշը և՛ ՏՀԶԿ, և՛ ԱՄՀ մեթոդաբանություններով գնահատման դեպքում ցուցաբերում է միևնույն միտումները, ինչը վկայում է ստացված արդյունքների արժանահավատության և վստահելիության մասին: Ընդ որում, չնայած այն հանգամանքին, որ բացարձակ արժեքներում նկատելի են որոշակի շեղումներ, այնուամենայնիվ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ ՏՀԶԿ մեթոդաբանության դեպքում կիրառվող առաձգականության գործակիցները չեն կարող

լիարժեք կերպով բնութագրել բյուջետային եկամուտների և ծախսերի զգայունությունը ՀՆԱ-ի ճեղքվածքի նկատմամբ, նման շեղումների առկայությունը կարելի է համարել միանգամայն օրինաչափ:

Գծապատկեր 2.2.6. Եկամտային, ծախսային և հարկաբյուջետային ազդակների դինամիկան 2000-2015 թվականների ընթացքում¹¹⁵

Ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում եկամտային ազդակի ցուցանիշն աչքի է ընկել բավական մեծ անկայունությամբ՝ մի կողմից պայմանավորված տնտեսական զարգացման օրինաչափություններով, մյուս կողմից՝ հարկային օրենսդրության մեջ տեղի ունեցած փոփոխություններով, որոնք իրենց անմիջական ազդեցությունն են ունեցել հավաքագրվող եկամուտների մեծության վրա: Սակայն գծապատկեր 2.2.6-ից հետևում է, որ եկամտային ազդակի ցուցանիշը դրական արժեքներ է ընդունել միայն 2004, 2014 և 2015 թվականների ընթացքում, ինչը նշանակում է, որ կառավարությունը հազվադեպ է օգտագործել բյուջեի եկամտային լծակները տնտեսության ցիկլային տատանումների ազդեցությունները մեղմելու համար: Առանձին տարիների ընթացքում, և, հատկապես, նախաճգնաժամային ժամանակահատվածում, երբ իրական ՀՆԱ-ի փաստացի մակարդակը զգալիորեն գերազանցում էր իր պոտենցիալ մակարդակը, իսկ կառավարությունն իրականացնում էր ընդլայնողական ծախսային միջոցառումներ, եկամտային քաղաքականությունը ձեռք է բերել ընդգծված զսպողական բնույթ՝ թույլ տալով որոշակի չափով մեղմել ամբողջական պահանջարկի և տնտեսության հավելյալ աճը: Այնուամենայնիվ, դիտարկվող ժամանակաշրջանի մեծ մասում կառավարության կողմից վարվող եկամտային քաղաքականությունը հիմնականում եղել է չեզոք բնույթի,

¹¹⁵ Գծապատկերը կառուցվել է հեղինակային հաշվարկների հիման վրա:

ինչի մասին են վկայում այդ տարիներին արձանագրված եկամտային ազդակի գրեթե զրոյական արժեքները:

Ծախսային քաղաքականությունը, կապված բյուջետային եկամուտների անկանոն հոսքերի և ֆինանսավորման աղբյուրների սահմանափակության հետ, նույնպես կրել է անկայուն բնույթ: Մասնավորապես, 2000-2004 թվականների ծախսային ազդակի բացասական ցուցանիշները թույլ են տալիս եզրակացնելու, այդ ժամանակաշրջանում կառավարության ծախսային միջոցառումները հիմնականում եղել են զսպողական բնույթի՝ նպատակ ունենալով զսպել ամբողջական պահանջարկի հավելյալ աճը և ամրապնդել ընդհանուր հարկաբյուջետային կայունությունը: 2005 թվականից սկսած՝ ծախսային քաղաքականությունն աստիճանաբար սկսել է ձեռք բերել ընդլայնողական բնույթ, և չնայած այն հանգամանքին, որ նշված ժամանակահատվածում եկամտային քաղաքականության ազդեցությունը եղել է զսպողական բնույթի, հարկաբյուջետային քաղաքականությունը ևս ամբողջությամբ վերցրած կրել է ընդլայնողական բնույթ՝ ՀՆԱ-ի դրական ճեղքվածքի աճը զսպելու փոխարեն էլ ավելի նպաստելով դրա խթանմանը: Ֆինանսատնտեսական ճգնաժամին հաջորդող տարիներին ծախսային քաղաքականությանն անմիջապես հաղորդվել է զսպողական բնույթ, ինչի արդյունքում ծախսային ազդակի ցուցանիշը գրանցել է բացասական արժեքներ, սակայն 2013 թվականից սկսած՝ այն կրկին ձեռք է բերել խիստ ընդլայնողական բնույթ՝ կապված առկա մակրոտնտեսական անորոշությունները հաղթահարելու, արտաքին գործոնների բացասական ազդեցությունները չեզոքացնելու և տնտեսության վերականգնման դանդաղ տեմպերը խթանելու անհրաժեշտության հետ:

Հավելենք, որ հայրենական մասնագիտական գրականության մեջ նմանատիպ վերլուծության կատարվել է միայն Ա. Մաթևոսյանի, Վ. Զանվելյանի և Շ. Ալեքսանյանի (2014) կողմից¹¹⁶, և մեր աշխատանքը ինչ-որ չափով կոչված է լրացնելու նրանց կողմից ստացված արդյունքները բյուջեի կառուցվածքային և ցիկլային դեֆիցիտների վերջին տարիների գնահատականներով, ինչպես նաև որոշ մեթոդական բարելավումներով, որոնք հետագայում կարող են օգտագործվել հարկաբյուջետային քաղաքականության հիմնահարցերի վերաբերյալ այլ վերլուծությունների իրականացման համար:

¹¹⁶ Տե՛ս Մաթևոսյան Ա. Վ., Զանվելյան Վ. Ս. և Ալեքսանյան Շ. Ս., «Հարկաբյուջետային քաղաքականությունը և ՀՀ կառուցվածքային բյուջեի գնահատականը», «Ամբեր» հետազոտական կենտրոն, Եր.: «Տնտեսագետ» հրատ., 2014, էջ 31-34:

- ի տարբերություն վերոնշյալ հետազոտության՝ մեր կողմից ՀՆԱ-ի պոտենցիալ մակարդակը և՛ ՀՊ ֆիլտրի, և՛ արտադրական ֆունկցիայի մեթոդաբանությունների դեպքում գնահատվել է եռամսյակային տվյալների հիման, ինչը թույլ է տվել որոշակի չափով մեղմել ՀՊ ֆիլտրի դեպքում՝ ժամանակային շարքերի ծայրակետերին բնորոշ անորոշության, իսկ արտադրական ֆունկցիայի եղանակի դեպքում՝ փոքրաթիվ դիտարկումների հետ կապված խնդիրները: Ընդ որում, արտադրական ֆունկցիայի մեթոդաբանության կիրառման ժամանակ թողարկման նկատմամբ կապիտալի և աշխատուժի առաձգականության գործակիցները ոչ թե ստացվել են Կոբբ-Դուգլասի ֆունկցիայի գնահատման արդյունքում, այլ դուրս են բերվել վիճակագրական տվյալներից՝ առավել իրատեսական դարձնելով պոտենցիալ ՀՆԱ-ի և դրա ճեղքվածքի գնահատականները:

- բյուջետային եկամուտների առաձգականության գործակիցը ՀՆԱ-ի ճեղքվածքի նկատմամբ գնահատվել է տնտեսաչափական հավասարման հիման վրա, որը, հաշվի առնելով մի շարք մակրոտնտեսական ցուցանիշների և հանրապետությունում տեղի ունեցած օրենսդրական փոփոխությունների ազդեցությունը բյուջետային եկամուտների վրա, զգալիորեն բարելավել է գնահատված գործակցի որակական բնութագրիչները, իսկ ՀՆԱ-ի ճեղքվածքի նկատմամբ բյուջետային ծախսերի առաձգականության գործակիցն ընդունվել է Օ՝ հիմք ընդունելով այն փաստը, որ պետական ծախսերի ցիկլայնությունը պայմանավորող հիմնական ծախսային բաղադրիչը՝ գործազրկության նպաստների համակարգը, ՀՀ-ում չի գործում:

- ի լրումն վերոնշյալ առանձնահատկությունների՝ մեր կողմից հարկաբյուջետային ազդակի և ավտոմատ կայունարարների մեծությունները գնահատվել են սկզբունքորեն տարբեր, սակայն միջազգային պրակտիկայում լայն կիրառություն ստացած մեկ այլ մեթոդաբանությամբ ստացված արդյունքների ճշգրտությունը ստուգելու և դրանց հիման վրա հարկաբյուջետային քաղաքականության վերաբերյալ համապատասխան դատողություններ կատարելու համար:

2.3. Պետական ծախսերի և տնտեսական աճի փոխազդեցության գնահատումը SVAR մեթոդաբանությամբ

Պետական ծախսերի և տնտեսական աճի փոխազդեցության բացահայտումը և ծախսային բազմարկչի մեծությունների գնահատումն առանցքային նշանակություն ունեն ինչպես ճշգրիտ բյուջետային պլանավորման, այնպես էլ թիրախավորված հարկաբյուջետային քաղաքականության մշակման և իրականացման համար: Սակայն տնտեսաչափական մոդելավորման տեսակետից այդ փոխազդեցության գնահատումը բավական բարդ խնդիր է, քանի որ այնքան էլ ակնհայտ չէ, թե բյուջետային ծախսերի և տնտեսական աճի միջև առկա պատճառահետևանքային կապն ինչ ուղղություն ունի. մի կողմից «Վազների օրենքի» համաձայն ազգային եկամտի աճը պարտադրում է պետություններին ավելի շատ ծախսելու, մյուս կողմից՝ տնտեսության պետական կարգավորման քայնային հայեցակարգում պետական ծախսերն ինքնին հանդես են գալիս որպես ամբողջական պահանջարկի և տնտեսական աճի խթանման կարևոր գործոններ: Ելնելով դրանից՝ տնտեսական կյանքում ծախսային քաղաքականության ներուժը քանակապես չափելու համար վերջին տարիներին լայն կիրառություն են ստացել այսպես կոչված կառուցվածքային վեկտոր ավտոռեգրեսիվ (SVAR) մոդելները, որոնք ոչ միայն թույլ են տալիս լուծելու վերոնշյալ էնդոգենության խնդիրը, այլև հաշվի առնելու հարկաբյուջետային քաղաքականության միջոցով տնտեսության պետական կարգավորման վերաբերյալ գոյություն ունեցող տեսական մոտեցումները քանակական վերլուծությունների ժամանակ: Դա հնարավոր է դառնում շնորհիվ այն հանգամանքի, որ կառուցվածքային VAR մոդելները հանդիսանում են որոշակի տնտեսագիտական տեսությունների վրա հիմնված և դրանց կառուցվածքային առանձնահատկությունները բնութագրող հավասարումների համակարգեր, մինչդեռ սովորական VAR մոդելները բաղկացած են ընտրված փոփոխականների լազային ազդեցությունները նկարագրող հավասարումներից, որոնց հիմքում ընկած չեն համապատասխան տնտեսագիտական հիմնավորումներ:

ՀՀ պետական ծախսերի ծավալի և կառուցվածքի օպտիմալության հարցերը քննարկելու և տնտեսական աճի հետ դրանց փոխազդեցությունը գնահատելու նպատակով դիտարկենք հետևյալ SVAR մոդելը, որը հիմնված է Մասաչուսեթսի տեխնոլոգիական ինստիտուտի պրոֆեսորներ Օ. Բլանչարդի և Ռ. Պերոտտիի (2002)

աշխատության¹¹⁷ վրա, սակայն ենթարկվել է համապատասխան ձևափոխությունների և տեղայնացվել՝ հաշվի առնելու ՀՀ տնտեսական միջավայրի և կառավարության կողմից հարկաբյուջետային քաղաքականության առանձնահատկություններն ու դրանց բնորոշ գծերը.

$$AX_t = B_0 + \sum_{i=1}^p B_i X_{t-i} + \sum_{j=0}^s C_j Y_{t-j} + DZ_t + Bu_t \quad (1)$$

որտեղ՝

$X_{t-i} = [exp_{t-i}, rev_{t-i}, gdp_{t-i}]'$ -ը մոդելի էնդոգեն փոփոխականների վեկտորն է՝ կազմված բյուջետային ծախսերի (*exp*), բյուջետային եկամուտների (*rev*) և ՀՆԱ-ի (*gdp*) համապատասխան լագային արտահայտություններից,

$Y_{t-j} = [money_{t-j}, ca_{t-j}]'$ -ը մոդելի էկզոգեն փոփոխականների վեկտորն է, որը ներառում է դրամական զանգված/ՀՆԱ (*money*) և ընթացիկ հաշիվ/ՀՆԱ (*ca*) ցուցանիշները՝ կառավարելու դրամավարկային քաղաքականության և արտաքին տնտեսական գործոնների հնարավոր ազդեցությունը բյուջետային ցուցանիշների և տնտեսական աճի վրա,

Z_t -ը կեղծ փոփոխական է, որը ներմուծվել է հաշվի առնելու 2008 թվականին ՀՀ-ում բյուջետային դասակարգչի փոփոխության¹¹⁸ հնարավոր ազդեցությունը մոդելի գնահատման արդյունքների վրա,

$u_t = [u_t^{exp}, u_t^{rev}, u_t^{gdp}]'$ -ը մոդելի կառուցվածքային մնացորդների վեկտորն է, որտեղ յուրաքանչյուր փոփոխականի սեփական ստոխաստիկ ցնցումը կորելացված չէ մյուս փոփոխականների ստոխաստիկ ցնցումների հետ և ենթարկվում է «սպիրակ աղմուկ» գործընթացի:

Վերոնշյալ հավասարումների համակարգի կառուցվածքային բնույթը խոսում է այն մասին, որ էնդոգեն փոփոխականներից յուրաքանչյուրը կորելացված է մյուսների մնացորդների հետ, ինչը նշանակում է, որ մոդելի պարամետրերի գնահատումը սովորական փոքրագույն քառակուսիների մեթոդով (ՓՔՄ) կտա շեղված արդյունքներ

¹¹⁷ Blanchard O. and Perotti R., “An Empirical Characterization of the Dynamic Effects of Changes in Government Spending and Taxes on Output”, National Bureau of Economic Research, Working Paper No. 7269, 1999, p. 4.

¹¹⁸ Մինչև 2008 թվականը ՀՀ-ում բյուջետային դասակարգումն իրականացվում էր ԱՄՀ-ի «GFSM-2001» ուղեցույցի դրույթներից տարբերվող սկզբունքներով, սակայն 2008 թվականին բյուջետային դասակարգման համակարգն ամբողջությամբ վերնալվել է և համապատասխանեցվել «GFSM-2001» ձեռնարկի պահանջներին:

և կհանգեցնի սխալ եզրահանգումների: Այդ իսկ պատճառով մասնագիտական գրականության մեջ ընդունված է (1) համակարգի երկու կողմերը բազմապատկել A մատրիցի հակադարձով և մոդելը ներկայացնել այսպես կոչված կրճատված վեկտոր ավտոռեգրեսիվ տեսքով.

$$X_t = \Phi_0 + \sum_{i=1}^p \Phi_i X_{t-i} + \sum_{j=0}^s \Pi_j Y_{t-j} + \Delta Z_t + e_t \quad (2)$$

որտեղ՝

$$\Phi_0 = A^{-1}B_0, \Delta = A^{-1}D, e_t = A^{-1}Bu_t$$

$$\Phi_i = A^{-1}B_i, i = 1, 2, \dots, p \text{ և } \Pi_j = A^{-1}C_j, j = 0, 1, \dots, s:$$

Վերոնշյալ հավասարումների համակարգի անհայտ պարամետրերի գնահատումը սովորական ՓԲՄ-ով այլևս էնդոգենության խնդիր չի առաջացնում, քանի որ մեզ համար հետաքրքրություն ներկայացնող փոփոխականներն այժմ կախված են միայն իրենց լագային արժեքներից, որոնք կորելացված չեն e_t մնացորդների հետ: Միևնույն ժամանակ, սակայն, հարկ է ընդգծել, որ (2) համակարգի գնահատման արդյունքում ստացվելիք գործակիցները բավարար չեն կառուցվածքային տեսքով ներկայացված (1) մոդելի A և B մատրիցների տարրերը միարժեքորեն վերականգնելու համար, քանի որ մեր ունեցած անկախ հավասարումների թիվը $n(n+1)/2$ է, իսկ A և B մատրիցների տարրերի թիվը՝ $2n^2$: Սա, բնականաբար, առաջ է բերում մոդելի իդենտիֆիկացիայի խնդիր՝ պահանջելով կիրառել լրացուցիչ $2n^2 - n(n+1)/2$ հատ սահմանափակումներ $e_t = A^{-1}Bu_t$ հավասարումների համակարգի գործակիցների նկատմամբ այնպես, որ (1) մոդելի մնացորդների վարիացիոն-կովարիացիոն մատրիցն ունենա անկյունագծային տեսք:

Կախված այն հանգամանքից, թե ինչ սահմանափակումներ են կիրառվում, և թե տեսքով է ներկայացվում կառուցվածքային մնացորդների և կրճատված VAR մոդելի մնացորդների ֆունկցիոնալ կախվածությունը, ընդունված է առանձնացնել SVAR մոդելի երեք հիմնական տարատեսակ¹¹⁹.

1. A մոդել, որի դեպքում սահմանափակումները դրվում են միայն A մատրիցի տարրերի վրա, իսկ B -ն ընդունվում է որպես միավոր մատրից,

¹¹⁹ Amisano G. and Giannini C., “Topics in Structural VAR Econometrics”, Springer, 1997, p. 17-23.

2. B մոդել, որի դեպքում սահմանափակումները դրվում են միայն B մատրիցի տարրերի վրա, իսկ A-ն ընդունվում է որպես միավոր մատրից,

3. AB մոդել, որի դեպքում սահմանափակումները կիրառվում են u^A , u^B մատրիցների տարրերի նկատմամբ:

Հետևելով Բլանշարդի և Պերոտտիի կողմից առաջ քաշված մեթոդաբանությանը՝ մենք կենթադրենք, որ կառուցվածքային մնացորդների և կրճատված VAR մոդելի մնացորդների միջև առկա է AB տիպի ֆունկցիոնալ կախվածություն.

$$\begin{bmatrix} 1 & -a_{12} & -a_{13} \\ -a_{21} & 1 & -a_{23} \\ -a_{31} & -a_{32} & 1 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} e_t^{\text{exp}} \\ e_t^{\text{rev}} \\ e_t^{\text{gdp}} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} b_{11} & b_{12} & 0 \\ b_{21} & b_{22} & 0 \\ 0 & 0 & b_{33} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} u_t^{\text{exp}} \\ u_t^{\text{rev}} \\ u_t^{\text{gdp}} \end{bmatrix} \quad (3)$$

Վերոնշյալ համակարգի առաջին երկու հավասարումները ցույց են տալիս, որ t-րդ եռամսյակում բյուջետային ծախսերի և բյուջետային եկամուտների անսպասելի փոփոխությունները կարող են պայմանավորված լինել կամ ա) կառավարության կողմից վարվող հայեցողական հարկաբյուջետային փոփոխությամբ կամ բ) ավտոմատ կայունարարների գործունեությամբ կամ գ) այլ տնտեսական գործոններով: Նույն տրամաբանությամբ երրորդ հավասարման տնտեսագիտական մեկնաբանությունը կայանում է նրանում, որ t-րդ եռամսյակում ՀՆԱ-ի անսպասելի փոփոխությունը կարող է լինել բյուջետային եկամուտների, բյուջետային ծախսերի կամ էլ այլ գործոնների փոփոխության հետևանք:

a_{12} և a_{21} գործակիցները, որոնք բնութագրում են կառավարության հայեցողական հարկաբյուջետային քաղաքականության ազդեցությունը բյուջետային ցուցանիշների վրա, կենթադրենք, որ հավասար են 0-ի՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ վերլուծության համար կիրառվում են եռամսյակային կտրվածքով տվյալներ, իսկ ՀՆԱ-ի հնարավոր ցնցումների դեպքում պահանջվում է առնվազն մեկ եռամսյակ հայեցողական հարկաբյուջետային քաղաքականության մեջ համապատասխան փոփոխություններ մտցնելու համար: Մյուս կողմից, a_{13} և a_{23} գործակիցները, որոնք արտացոլում են ավտոմատ կայունարարների դերակատարությունը բյուջետային ծախսերի և եկամուտների ձևավորման գործում, կենթադրենք, որ հավասար են համապատասխանաբար 0-ի և 0.91-ի՝ հիմք ընդունելով նախորդ ենթադրություն

ՀՆԱ-ի ճեղքվածքի նկատմամբ գնահատված բյուջետային ծախսերի և եկամուտների առաձգականության գործակիցների մեծությունները:

a_{31} և a_{32} գործակիցների գնահատականները ստանալու համար անհրաժեշտ է գնահատել (3) համակարգի երրորդ հավասարումը, սակայն ՓԲՄ-ը դարձյալ կիրառելի չէ, քանի որ որպես բացատրող փոփոխականներ հանդես եկող կրճատված VAR մոդելի e_t^{exp} և e_t^{rev} մնացորդները կորելացված են SVAR մոդելի u_t^{gdp} մնացորդների հետ: Հաշվի առնելով այս հանգամանքը՝ առաջարկվում է նախորդ քայլում ստացված a_{13} և a_{23} գործակիցների հիման վրա հաշվարկել բյուջետային ծախսերի և եկամուտների ցիկլից ճշգրտված մնացորդները՝ $E_t^{exp} = e_t^{exp} - a_{13}e_t^{gdp}$ -ը և $E_t^{rev} = e_t^{rev} - a_{23}e_t^{gdp}$ -ը, և օգտագործել դրանք որպես գործիքային փոփոխականներ a_{31} և a_{32} գործակիցների անշեղ գնահատականները ստանալու համար:

Ինչ վերաբերում է B մատրիցի վրա դրվող սահմանափակումներին, կենթադրենք, որ պետական ծախսերի չափի և կառուցվածքի վերաբերյալ որոշումներն ընդունվում են բյուջեի եկամտային մասի վերաբերյալ կայացվող որոշումներից առաջ, ինչը տնտեսաչափական մոդելավորման տեսանկյունից կնշանակի, որ $b_{12}=0$ ¹²⁰: B մատրիցի մյուս երեք անհայտ տարրերի որոնումը կիրականացնենք թվային օպտիմիզացման մեթոդների օգնությամբ՝ փորձելով գտնել այնպիսի գնահատականներ, որոնց դեպքում կառուցվածքային մոդելի առավելագույն ճշմարտանմանության ֆունկցիան կընդունի իր առավելագույն արժեքը.

$$\ln L(A, B) = -\frac{nT}{2} \ln(2\pi) + \frac{T}{2} \ln|A|^2 - \frac{T}{2} \ln|B|^2 - \frac{T}{2} \text{trace}[A^T (B^{-1})^T B^{-1} \hat{\Sigma}_e] \rightarrow \max$$

որտեղ՝

n -ը մոդելի էնդոգեն փոփոխականների թիվն է,

T -ը՝ դիտարկումների թիվը,

$\hat{\Sigma}_e$ -ը՝ կրճատված VAR մոդելի գնահատված վարիացիոն-կովարիացիոն մատրիցը:

A և B մատրիցների գործակիցների մեծությունները ստանալուց հետո անհրաժեշտ է կառուցվածքային SVAR մոդելը ներկայացնել սահող միջինների միջոցով (structural

¹²⁰ Պետական բյուջեի եկամտային և ծախսային մասերի վերաբերյալ ընդունվող բյուջետային որոշումների հակառակ հաջորդականությունը կնշանակեր, որ $b_{21}=0$, սակայն ինչպես ցույց է տրվում Օ. Բլանչարդի և Ռ. Պերոտտիի (2002) կողմից, այդ հաջորդականությունն էական ազդեցություն չի ունենում մոդելի գնահատման արդյունքների վրա:

moving average (SMA)) և հաշվարկել բյուջետային ծախսերի և ՀՆԱ-ի իմպուլսային արձագանքի ֆունկցիաները, որոնք թույլ կտան բացահայտելու դրանց միջև գոյություն ունեցող պատճառահետևանքային կապերը և գնահատելու ծախսային բազմարկիչների մեծությունները տարբեր ժամանակահատվածների և հոդվածների կտրվածքով:

Կառուցվածքային մոդելի SMA տեսքը ստանալու համար դիտարկենք կրճատված տեսքով VAR մոդելը բնութագրող հավասարումների համակարգը (առանց էկզոգեն փոփոխականների)¹²¹ արտահայտված լագային օպերատորների միջոցով.

$$A(L)X_t = \Phi_0 + e_t \quad (4)$$

որտեղ՝

$$A(L) = I_n - \Phi_1 L - \Phi_2 L^2 - \dots - \Phi_p L^p \text{ և } L^i X_t = X_{t-i}, i = 1, 2, \dots, p:$$

Բազմապատկելով (4) հավասարումների համակարգի երկու կողմերը $A(L)^{-1}$ -ով և նշանակելով $\mu \equiv A(L)^{-1}\Phi_0$, $\Gamma(L) \equiv A(L)^{-1}$, կունենանք.

$$X_t = \mu + \Gamma(L)e_t \quad (5)$$

Եթե (4) համակարգը ստացիոնար է, ապա կարելի է հեշտությամբ ապացուցել, որ $\Gamma(L) = (I_n + \Gamma_1 L + \Gamma_2 L^2 + \dots)^{121}$, որտեղ Γ_k ($k=1, 2, \dots$) մատրիցները ստացվում են $(I_n - \Phi_1 L - \Phi_2 L^2 - \dots - \Phi_p L^p)(I_n + \Gamma_1 L + \Gamma_2 L^2 + \dots) = I_n$ հավասարման լուծմամբ.

$$\Gamma_0 = I_n$$

$$\Gamma_1 = \Phi_1$$

$$\Gamma_2 = \Phi_1 \Gamma_1 + \Phi_2$$

...

$$\Gamma_q = \Phi_1 \Gamma_{q-1} + \Phi_2 \Gamma_{q-2} + \dots + \Phi_p \Gamma_{q-p}$$

Կիրառելով Γ_k ($k=1, 2, \dots$) մատրիցները և հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ $e_t = A^{-1}Bu_t$, կառուցվածքային մոդելի SMA տեսքը կարելի է ներկայացնել հետևյալ կերպ.

$$X_t = \mu + \Theta(L)u_t = \mu + u_t + \Theta_1 u_{t-1} + \Theta_2 u_{t-2} + \dots \quad (6)$$

որտեղ՝

$$\Theta_q = \frac{\partial X_{i,t+q}}{\partial u_{jt}} \text{-ը, որն ընդունված է անվանել իմպուլսային արձագանքի ֆունկցիա,}$$

¹²¹ Hamilton J., "Time Series Analysis", P.: Princeton University Press, 1994, p. 260.

ցույց է տալիս t -րդ պահին j -րդ փոփոխականի կառուցվածքային մնացորդի մեկ պայմանական միավորով շեղման ազդեցությունը i -րդ փոփոխականի $(t+q)$ -րդ պահի արժեքի վրա:

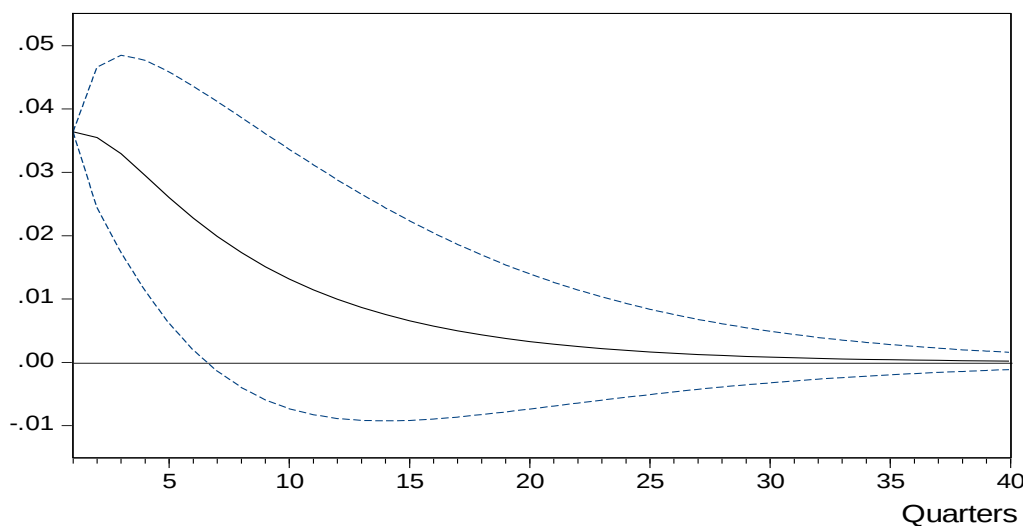
Մոդելի գնահատումն իրականացվել է բյուջետային ծախսերի (առանց պետական պարտքի տոկոսավճարների), բյուջետային եկամուտների (առանց պաշտոնական դրամաշնորհների), ՀՆԱ-ի, դրամական զանգված/ՀՆԱ և ընթացիկ հաշիվ/ՀՆԱ ցուցանիշների 2000-2015 թվականների եռամսյակային տվյալների հիման վրա¹²²: Ընդ որում, առաջին երեք ցուցանիշներն արտահայտվել են 2005 թվականի միջին տարեկան գներով՝ օգտագործելով դրանց անվանական մեծությունների և ՀՆԱ-ի դեֆլատորի եռամսյակային տվյալները, լոգարիթմվել և սեզոնայնորեն հարթեցվել Eviews վիճակագրական փաթեթի Census X-12 ծրագրով, իսկ մյուս ցուցանիշների դեպքում կատարվել է միայն սեզոնային հարթեցում՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ դրանք կառուցվածքային մոդելի մեջ են մտնում հարաբերական արտահայտությամբ:

Ժամանակային շարքերի ստացիոնարության ստուգման արդյունքում ակնհայտ է դարձել, որ բոլոր շարքերը ոչ ստացիոնար են, այնուհանդերձ, ինչպես ընդունված է SVAR մոդելների գնահատման միջազգային պրակտիկայում¹²³, մենք նույնպես մոդելը գնահատել ենք դիտարկվող փոփոխականների մակարդակային ցուցանիշների հիման վրա (զծային թրենդի ներառմամբ) կոինտեգրվածության խնդիրներից խուսափելու և գնահատման արդյունքում ստացված համապատասխան իմպուլսային արձագանքի ֆունկցիաները առաձգականության իմաստով մեկնաբանելու համար: Ինչ վերաբերում է ավտոռեգրեսիայի կարգի ընտրությանը, այն կատարվել է LR թեստի և Ակաիկեի ինֆորմացիոն չափանիշների, ինչպես նաև տարբեր լագերով գնահատված մոդելների որակական ցուցանիշների համեմատական վերլուծության արդյունքների հիման վրա, ըստ որոնց այն ընդունվել է 4 (ավտոռեգրեսիայի կարգի ընտրության, ժամանակային շարքերի ստացիոնարության ստուգման և մոդելի գնահատման այլ արդյունքներն առավել մանրամասնորեն ներկայացված են հավելված 5-ում):

¹²² Տվյալները վերցվել են ՀՀ Ազգային վիճակագրական ծառայության ամսական զեկույցներից և ՀՀ Կենտրոնական բանկի տվյալների շտեմարանից:

¹²³ St' u Kamps C. and Caldara D. (2006), Heppke-Falk K., Tenhofen J. and Wolff G. (2006), de Castro F. and de Cos P. (2006), Grdovic A. (2014), Ravnik R. and Žilić I. (2011), Stock J. and Watson M. (2007) և այլն:

Պետական ծախսերի նկատմամբ ՀՆԱ-ի իմպուլսային արձագանքի ֆունկցիայի (տե՛ս գծապատկեր 2.3.1) վերլուծության արդյունքները ցույց են տալիս, որ ծախսերի մեկ տոկոսանոց շուրջ դրականորեն է անդրադառնում իրական ՀՆԱ-ի վրա՝ տվյալ տարվա ընթացքում հանգեցնելով վերջինի ավելի քան 0.13 տոկոսով աճին: Ընդ որում, ծախսերի դրական ազդեցությունը տնտեսական աճի վրա, պայմանավորված բազմարկչի էֆեկտով, պահպանվում է նաև հաջորդող երեք տարիների ընթացքում՝ գումարային արտահայտությամբ կազմելով համապատասխանաբար 0.22, 0.27 և 0.31 տոկոս, իսկ ավելի երկարաժամկետ հատվածում այդ ազդեցությունն աստիճանաբար մարում է և դառնում ոչ նշանակալի:

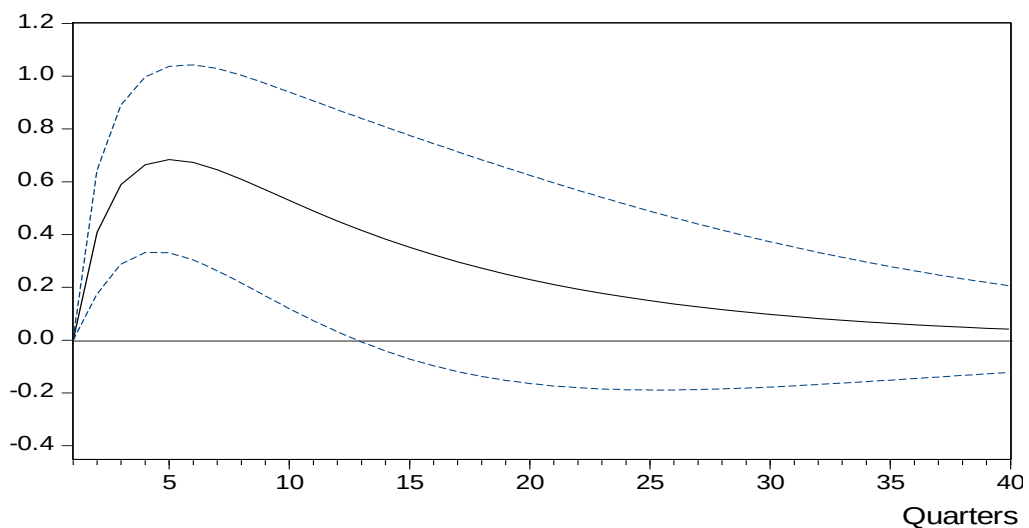
Գծապատկեր 2.3.1. ՀՆԱ-ի իմպուլս արձագանքը բյուջեպային ծախսերի մեկ տոկոսանոց շոկին ¹²⁴

Համադրելով ստացված գնահատականները բազմաթիվ այլ երկրների համար կատարված նմանատիպ վերլուծությունների արդյունքների հետ՝ ակնհայտ է դառնում, որ ի տարբերություն ՀՀ-ի, վերջիններում պետական ծախսերի և տնտեսական աճի ֆունկցիոնալ կախվածությունը հիմնականում կրում է ոչ գծային և գոգավոր բնույթ, ինչը նշանակում է, որ ծախսային քաղաքականության ազդեցությունը տնտեսական աճի վրա նկատելի է դառնում ոչ թե անմիջապես, այլ որոշակի ժամանակային լագից հետո: Սակայն, հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ ՀՀ-ում սպառման սահմանային հակումն ունի բավական բարձր մակարդակ, տրամաբանական է, որ

¹²⁴ Քանի որ Eviews վիճակագրական փաթեթում շուկերը տրվում են ստանդարտ շեղման միջոցով, գնահատման արդյունքում ստացված իմպուլսային փոփոխականների շուկերը նորմալիզացվել են մեկի և դրանց հիման վերահաշվարկվել համապատասխան արձագանքի գործակիցները, որպեսզի հնարավոր լինի ապահովել վերջինների մեկնաբանությունը տոկոսային փոփոխությունների տեսանկյունից:

տարբեր նպատակներով ծախսվող բյուջետային միջոցներն անմիջապես են ազդում տնտեսական աճի վրա, այլ ոչ թե մի քանի եռամսյակ անց, ինչպես տեղի է ունենում համեմատաբար զարգացած և խնայողությունների բարձր մակարդակով աչքի ընկնող երկրների դեպքում:

Մյուս կողմից, ՀՆԱ-ի նկատմամբ պետական ծախսերի իմպուլսային արձագանքի ֆունկցիայից (տե՛ս գծապատկեր 2.3.2) հետևում է, որ իրական ՀՆԱ-ի 1 տոկոսանոց շոկն իր հերթին հանգեցնում է տվյալ տարվա ընթացքում պետական ծախսերի շուրջ 1.6 տոկոսով աճին, ինչը հաստատում է Վագների կողմից առաջ քաշված հիպոթեզն այն մասին, որ ազգային եկամտի աճին զուգընթաց անխուսափելիորեն ավելանում է նաև պետության կողմից վերաբաշխվող ՀՆԱ-ի մեծությունը: Ընդ որում, բյուջետային ծախսերի վրա տնտեսական աճի ազդեցությունն իր առավելագույն արժեքին հասնում է երկրորդ տարվա սկզբին՝ ամբողջ տարվա կտրվածքով կազմելով ավելի քան 2.7 տոկոս, ինչը պայմանավորված է նրանով, որ բյուջետային որոշումներն ընդունվում են տարեկան կտրվածքով, իսկ տնտեսական աճը պետական ծախսերի ընդլայնման տեսքով առավել նկատելի է դառնում հինգ եռամսյակ հետո, քանի որ այն համընկնում է նոր բյուջետային տարվա հետ:

Գծապատկեր 2.3.2. Բյուջետային ծախսերի իմպուլս արձագանքը ՀՆԱ-ի մեկ տոկոսանոց շոկին

Կառուցվածքային VAR մոդելի գնահատման արդյունքում ստացված իմպուլսային արձագանքի գործակիցները, որոնք իրենցից ներկայացնում են ոչ այլ ինչ, քան երկու փոփոխականների առաձգականության գործակիցներ, կարող են հիմք հանդիսանալ տարբեր տարիների կտրվածքով ծախսային բազմարկչի մեծությունները հաշվարկելու

և պետական ծախսերի մեկ դրամով փոփոխության ազդեցությունը ՀՆԱ-ի բացարձակ մեծությամբ փոփոխության վրա քանակական տեսքի բերելու համար.

$$\frac{\sum_{i=1}^n \text{gdp}_{t+i}}{\sum_{i=1}^n \text{exp}_{t+i}} = \sum_{i=1}^n \text{IR}_{t+i} \frac{\overline{\text{gdp}}}{\overline{\text{exp}}}$$

որտեղ՝

$\frac{\sum_{i=1}^n \text{gdp}_{t+i}}{\sum_{i=1}^n \text{exp}_{t+i}}$ -ը իրենից ներկայացնում է պետական ծախսերի գումարային բազմարկչի

մեծությունը n եռամսյակի ընթացքում,

$\sum_{i=1}^n \text{IR}_{t+i}$ -ը՝ ՀՆԱ-ի կուտակային արձագանքը պետական ծախսերի 1 տոկոսանոց շոկին n եռամսյակի ընթացքում,

$\overline{\text{gdp}}$ -ը և $\overline{\text{exp}}$ -ը՝ ՀՆԱ-ի և պետական ծախսերի միջին մեծությունները դիտարկվող ժամանակահատվածի ընթացքում:

Գնահատման արդյունքները, որոնք ներկայացված են աղյուսակ 2.3.1-ում, ցույց են տալիս, որ ՀՀ-ում պետական ծախսերի գումարային բազմարկչի մեծությունը շատ ավելի փոքր է, քան այլ երկրների համանուն ցուցանիշը, ինչը վկայում է այն մասին, որ պետության ծախսային քաղաքականության դերակատարությունը տնտեսության ցիկլային տատանումների ազդեցությունների մեղմման և տնտեսական աճի խթանման գործում դեռևս բավական փոքր է: Այդ ամենը, իհարկե, հետևանք է բազմաթիվ օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ իրողությունների, սակայն ամենահիմնական գործոնները, որոնք պայմանավորում են պետական ծախսերի բազմարկչի նման մեծությունը, մեր կարծիքով, հետևյալն են.

- արտահանման նկատմամբ ներմուծման բավական մեծ ծավալները, ինչի արդյունքում ծախսվող բյուջետային միջոցների մեծ մասն ուղղակի կամ անուղղակի ձևով արտահոսում է երկրից,

- պետական պարտքի աճի բարձր տեմպը, որը, սահմանափակելով ծախսային քաղաքականության հետագա ընդլայնման միջոցով տնտեսական աճը խթանելու հնարավորությունները, պարտադրում է կառավարությանն առավել մեծ ուշադրություն դարձնելու հարկաբյուջետային կայունության խնդիրներին,

- Կենտրոնական բանկի կողմից իր հիմնական նպատակի՝ գների կայունության ապահովման համար որդեգրված գնաճի նպատակադրման ռազմավարությունը, որի

պատճառով հարկաբյուջետային քաղաքականության ընդլայնողական դրսևորումները երբեմն ուղեկցվում են դրամավարկային պայմանների պարտադրված խստացմամբ՝ առաջացնելով դուրսմղման էֆեկտներ և կրճատելով տնտեսական աճի վրա պետական ծախսերի ազդեցության չափը:

Աղյուսակ 2.3.1.

Բյուջետային ծախսերի բազմարկչի մեծությունները ՀՀ-ում և այլ երկրներում ¹²⁵

Երկիր (հետազոտություն)	1 տարի	2 տարի
Հայաստան (հեղինակային հաշվարկներ)	0.54	0.88
Գերմանիա (J. Tenhofen et al.(2006))	1.11	1.23
Ֆրանսիա (B. Monfort et al. (2009))	0.62	1.08
Իտալիա (R. Giordano et al. (2007))	1.50	1.70
Իսպանիա (F. de Castro and Hernandez de C. (2006))	1.31	1.33
ԱՄՆ (R. Perotti and O. Blanchard (1999))	1.07	1.32
Խորվաթիա (H. Šimović and M Deskar-Škrbić (2013))	0.82	1.60
Ուկրաինա (P. Mitra and T. Poghosyan (2015))	0.43	1.36
Մալթա (I. Borg (2014))	1.00	1.20
Սերբիա (B. Hinić and M. Miletić (2013))	0.77	1.17
ԵՄ (Burriel et al. (2010))	0.87	0.85
Բուլղարիա (D. Deyanov and Iliev V.)	0.41	0.87

Այն, որ վերոնշյալ բազմարկչի մեծությունը թույլ է տալիս պատկերացում կազմել տնտեսության պետական կարգավորման գործում ծախսային քաղաքականության ընդհանուր ներուժի վերաբերյալ, կասկածից վեր է, սակայն որպեսզի կարողանանք հետևություններ անել նաև պետական ծախսերի կառուցվածքի օպտիմալության վերաբերյալ, անհրաժեշտ է գնահատել տարբեր ծախսային հոդվածների բազմարկչի մեծությունները: Ըստ այդմ, կատարելով նույն վերլուծությունը պետական ծախսերի տնտեսագիտական դասակարգմամբ հոդվածների համար՝ կարելի է նկատել (տե՛ս աղյուսակ 2.3.2), որ ընթացիկ ծախսերի բազմարկչի մեծությունը շատ ավելի փոքր է,

¹²⁵ Հետազոտությունների անվանումները և հրապարակման տվյալները ներկայացված են գրականության ցանկում:

քան կապիտալ ծախսերինը, և սա այն դեպքում, երբ ընթացիկ բնույթի ծախսերի մասնաբաժինը ՀՆԱ-ի մեջ վերջին տասնհինգ տարիների կտրվածքով միջին հաշվով կազմել է 20 տոկոս, իսկ կապիտալ ծախսերինը՝ ընդամենը 4 տոկոս:

Աղյուսակ 2.3.2.

Պետական ծախսերի տնտեսագիտական դասակարգմամբ հոդվածների բազմարկչի մեծությունները¹²⁶

	1 տարի	2 տարի
Ընթացիկ ծախսեր	0.45	0.78
Կապիտալ ծախսեր	0.74	1.38

Այնուամենայնիվ, ստացված բազմարկչի մեծությունները միանգամայն օրինաչափ են, եթե հաշվի առնենք այն հանգամանքը, որ ընթացիկ ծախսերի մեծ մասն իրենից ներկայացնում է պետության կողմից հավաքագրվող եկամուտների վերադարձ հասարակությանը տարբեր տիպի դրամական վճարումների տեսքով (աշխատավարձ, նպաստներ, կենսաթոշակներ և այլն), որոնց մի մասը, ուղղվելով խնայողությունների կատարմանը, նվազեցնում է տնտեսական աճի վրա այդ ծախսերի ազդեցության չափը: Մինչդեռ կապիտալ ծախսերի դեպքում պատկերն այլ է, քանի որ դրանք, ուղղվելով հանրային ներդրումային ծրագրերի ֆինանսավորմանը, ամբողջությամբ ծառայում են տնտեսական աճի խթանմանը: Միևնույն ժամանակ, կապիտալ բնույթի ծախսերի աճը ենթադրում է բազմաթիվ դրական էքսթենսիվիթետներ տնտեսության տարբեր ճյուղերի համար, որոնք իրենց հերթին դրականորեն են անդրադառնում երկրի տեխնոլոգիական հագեցվածության, ներդրումային միջավայրի գրավչության, մրցունակության և մի շարք այլ տնտեսական ցուցանիշների վրա: Ըստ այդմ, կառավարության ծախսային քաղաքականության առաջնահերթ ուղղություններից մեկն առաջիկա տարիներին պետք է դառնա պետական ծախսերի կառուցվածքում կապիտալ բնույթի ծախսերի տեսակարար կշռի աստիճանաբար ավելացումը, ինչը թույլ կտա ստեղծել անհրաժեշտ նախադրյալներ ոչ միայն կարճաժամկետ, այլև երկարաժամկետ հորիզոնում տնտեսական աճի բարձր ցուցանիշների ապահովման համար:

¹²⁶ Համապատասխան իմպուլսային արձագանքի ֆունկցիաները, որոնց հիման վրա հաշվարկվել են բազմարկչի մեծությունները, ներկայացված են հավելված 6-ում:

ԳԼՈՒԽ 3. ՊԵՏԱԿԱՆ ԾԱԽՍԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ

ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ

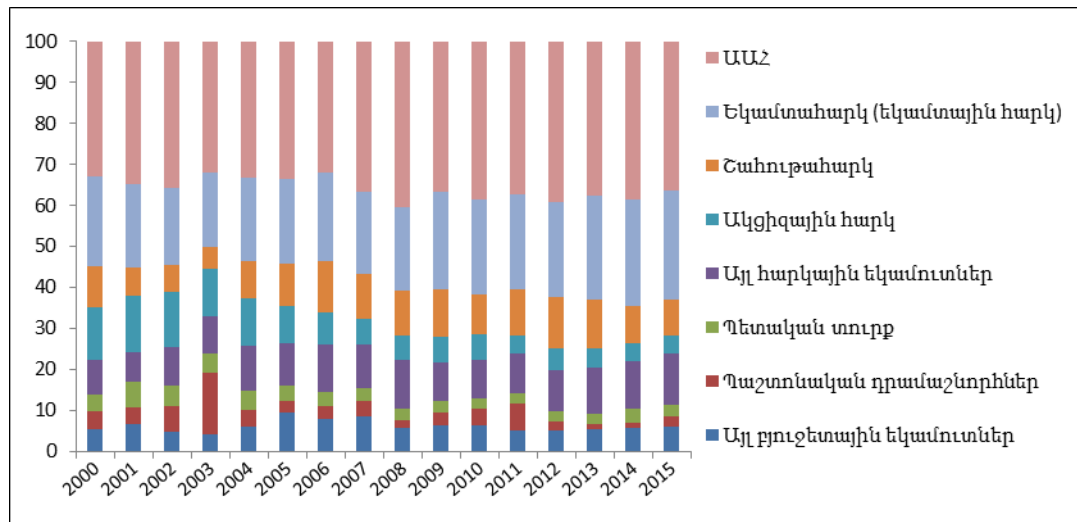
3.1. Հարկային միջավայրի բարելավման և պետական բյուջեի եկամտային ներուժի ընդլայնման հնարավորությունները

Ժամանակակից տնտեսվարման պայմաններում կայուն և մրցունակ տնտեսության կառուցման հիմնական նախադրյալներից մեկը բյուջետային միջոցների կառավարման այնպիսի մեխանիզմների ներդրումն է, որոնք ոչ միայն ապահովում են պետության գործառույթների արդյունավետ իրագործումը և հասարակության պահանջմունքների բավարարումը, այլև բյուջետային հնարավորությունների շարունակական ընդլայնումը և այդ հնարավորությունների ռացիոնալ ձևով օգտագործումը: Իհարկե, բյուջետային միջոցների լայն շրջանակի ու գործարար ակտիվության ապահովման նպատակներն ունեն անխուսափելի հակադրություններ, քանի որ բարձր հարկային դրույքաչափերը շատ հաճախ ձևախեղում են տնտեսվարող սուբյեկտների շարժառիթների համակարգը և բացասական ներգործություն ունենում կարևորագույն տնտեսական ցուցանիշների վրա: Սակայն պետության եկամտային ներուժի կայուն աճի ապահովումը հնարավոր է միայն այն պարագայում, երբ հարկաբյուջետային քաղաքականությունը դադարում է զուտ ֆիսկալ գործառույթներ իրականացնելուց և ուղղվում այնպիսի խնդիրների հաղթահարմանը, ինչպիսիք են տնտեսության գերակա ճյուղերի զարգացման համար բարենպաստ պայմանների ստեղծումը, օտարերկրյա ներդրումների խրախուսումը, տնտեսության արտադրատեխնիկական հիմքերի կատարելագործումը, արտահանելի հատվածի ընդլայնման նպատակով արտոնությունների տրամադրումը, հավասար մրցակցային հնարավորությունների երաշխավորումը և այլն: Դա նշանակում է, որ հարկաբյուջետային քաղաքականության առաջնային նպատակը պետք է դառնա ոչ թե ամեն գնով բյուջետային մուտքերի ապահովումը և կարճաժամկետ խնդիրների լուծումը, այլ ողջ երկրի մասշտաբով կայուն տնտեսական բազիսի ձևավորումը և երկարաժամկետ հորիզոնում զարգացման համար անհրաժեշտ նախադրյալների ստեղծումը, որոնք ինքնըստինքյան կնպաստեն հարկման բազայի ավելացմանը և հարկաբյուջետային կայունության բարելավման հետ կապված խնդիրների լուծմանը: Այդ ամենը, բնականաբար, ենթադրում է պետության եկամտային քաղաքականության հիմքում դրված հիմնական սկզբունքների վերանայում և հնարավորինս գրավիչ

հարկային միջավայրի ձևավորում, որը մի կողմից կբխի երկրի սոցիալ-տնտեսական մարտահրավերների բնույթից և կառավարության կողմից որդեգրված տնտեսական քաղաքականության առանձնահատկություններից, մյուս կողմից էլ բացասաբար չի անդրադառնա տնտեսական ակտիվության վրա և կապահովի բյուջեի եկամտային ներուժի բարելավումը՝ ի հաշիվ գործող հարկային դրույքաչափերի օպտիմալացման, ստվերային շրջանառության կրճատման, հարկային արտոնությունների հիմնավորված համակարգի ներդրման, հարկային օրենսդրության բարելավման և վարչարարական միջոցառումների կատարելագործման:

ՀՀ բյուջետային եկամուտների կառուցվածքային վերլուծության արդյունքներից (տե՛ս գծապատկեր 3.1.1) ակնհայտ է դառնում, որ բոլոր տարիների բյուջեների եկամտային մասերի ձևավորման գլխավոր աղբյուրը եղել են հարկային մուտքերը, իսկ պետական տուրքերի, տարբեր աղբյուրներից ստացվող դրամաշնորհների և մյուս բոլոր եկամտային բաղադրիչների մասնաբաժիններն ընդհանուր եկամուտների կառուցվածքում ժամանակի ընթացքում աստիճանաբար նվազել են՝ պայմանավորված այդ եկամտային հոդվածների նկատմամբ ընդհանուր եկամուտների աճի առաջանցիկ տեմպերով: Ընդ որում, հարկային մուտքերից բյուջետային եկամուտների ձևավորման գործում առանցքային դերակատարություն ունեն հատկապես ավելացված արժեքի հարկը (ԱԱՀ), որը տարբեր տարիների ընթացքում ապահովել է ընդհանուր բյուջետային եկամուտների շուրջ 32-40 տոկոսը, ապա եկամտային հարկը՝ 20-27 տոկոս ցուցանիշով, շահութահարկը՝ 7-12 տոկոս ցուցանիշով, ակցիզային հարկը՝ 4-6 տոկոս ցուցանիշով և այլ հարկային եկամուտները, որոնք ընդհանուր գումարային արտահայտությամբ տատանվել են շուրջ 20-23 տոկոսի սահմաններում: Միևնույն ժամանակ, գծապատկեր 3.1.1-ից հետևում է, որ դիտարկվող ժամանակաշրջանում հարկային եկամուտների կառուցվածքն էական տեղաշարժերի չի ենթարկվել, ինչը խիստ մտահոգիչ է հատկապես ուղղակի և անուղղակի հարկատեսակների ներկա համամասնությունների պահպանման տեսանկյունից, քանի որ այն ոչ միայն զսպում է ամբողջական պահանջարկի հետագա աճը, այլև նվազեցնում հասարակության բարեկեցությունը ապրանքների և ծառայությունների անհամեմատ ավելի բարձր գների տեսքով: Ընդ որում, եթե շուկայական հարաբերությունների ձևավորման սկզբնական փուլում ինչ-որ տեղ ընդունելի է հարկային բեռի ծանրությունը անուղղակի հարկերի

վրա դնելը, քանի որ ընդունված տեսակետի համաձայն դրանք առավել հաջող կերպով են կատարում բյուջեի համալրման իրենց գործառույթը, ապա զարգացման ներկա փուլում այդ միտումների պահպանումը բավական վտանգավոր է, առավել ևս այն պարագայում, որ անուղղակի հարկերն ի վիճակի չեն ապահովելու անգամ պետության գործառույթների ֆինանսական ապահովվածության խնդրի լուծումը¹²⁷:

Գծապատկեր 3.1.1. Բյուջետային եկամուտների կառուցվածքի դինամիկան 2000-2015 թվականների ընթացքում¹²⁸

Հարկային բեռը բնութագրող երկու կարևորագույն ցուցանիշների՝ հարկային եկամուտներ/ՀՆԱ և կազմակերպությունների կողմից վճարվող հարկեր/շահույթ հարաբերակցությունների ուսումնասիրությունն (տե՛ս աղյուսակ 3.1.1) իր հերթին ցույց է տալիս, որ դրանք ցածր են այլ երկրների հետ համեմատ, ինչը սահմանափակում է հարկաբյուջետային միջոցառումների հնարավորություններն ինչպես բազմաբնույթ սոցիալ-տնտեսական մարտահրավերների հաղթահարման, այնպես էլ տնտեսական աճի խրախուսման գործում: Համեմատության համար նշենք, որ եթե հարկեր/ՀՆԱ հարաբերակցությունը 2015 թվականին ԵՄ անդամ երկրներում միջինում կազմել է շուրջ 40.0 տոկոս, իսկ կազմակերպությունների հարկեր/շահույթ ցուցանիշը՝ 41.2 տոկոս, ՏՀԶԿ անդամ երկրներում՝ համապատասխանաբար 34.3 տոկոս և 41.0, մեր երկրի հետ տնտեսական զարգացման միևնույն միտումներն ու օրինաչափություններն ունեցող երկրներում՝ 25-30 տոկոս և 35-40 տոկոս, ապա ՀՀ-ում այդ ցուցանիշները չեն

¹²⁷ Տե՛ս Սաֆարյան Գ., «Արդյունավետ հարկային քաղաքականության մշակման և իրականացման խնդիրները», ԳՊՄԻ գիտական տեղեկագիր, թիվ 2, 2013, էջ 122:

¹²⁸ Գծապատկերը կառուցվել է ՀՀ Ազգային վիճակագրական ծառայության 2000-2016 թվականների տարեգրքերի տվյալների հիման վրա:

գերազանցել 23.2 տոկոսը և 18.5 տոկոսը: Դա է պատճառը, որ Համաշխարհային բանկի կողմից հրապարակվող «Գործարարությամբ զբաղվելը – 2016» տարեկան զեկույցում մեր երկիրը հարկերի վճարման ցուցանիշով զբաղեցրել է ընդամենը 88-րդ տեղը, որը ոչ միայն ամենացածրն է տնտեսական գործունեության դյուրինության գնահատման մյուս բոլոր ցուցանիշների մեջ, այլև վատագույններից մեկն է ամբողջ աշխարհում:

Աղյուսակ 3.1.1.

Հարկային քաղաքականության արդյունավետությունը բնութագրող հիմնական ցուցանիշները տարբեր երկրներում 2015 թվականի դրությամբ

	Հարկային եկամուտներ, ¹²⁹ ՀՆԱ-ի նկատմամբ տոկոսով	Կազմակերպությունների հարկեր, ¹³⁰ շահույթի նկատմամբ տոկոսով	Առավելագույն հարկային դրույքաչափ / Արդյունավետության գործակից ¹³¹					
			ԱԱՀ		Շահութահարկ		Եկամտահարկ	
Հայաստան	23.2	18.5	20.0	0.42	20.0	0.10	36.0	0.17
Ալբանիա	21.7	36.5	20.0	0.44	15.0	0.13	23.0	0.15
Բուլղարիա	26.3	27.0	20.0	0.45	10.0	0.21	10.0	0.31
Էստոնիա	31.8	48.7	20.0	0.46	20.0	0.11	20.0	0.29
Վրաստան	24.8	16.4	18.0	0.62	15.0	0.18	20.0	0.19
Հունգարիա	38.9	46.5	27.0	0.45	19.0	0.10	15.0	0.33
Լատվիա	27.7	35.9	21.0	0.50	15.0	0.15	23.0	0.26
Մոլդովա	31.5	40.4	20.0	0.56	12.0	0.18	18.0	0.13
Ռումինիա	27.2	38.4	20.0	0.41	16.0	0.14	16.0	0.23
Ուկրաինա	37.6	51.9	20.0	0.45	18.0	0.14	18.0	0.18
ԵՄ (միջին)	40.0	41.2	21.4	0.58	22.5	0.12	39.0	0.24
ՏՀԶԿ (միջին)	34.3	41.0	19.2	0.57	24.8	0.11	42.2	0.20

Իհարկե, վերոնշյալ ցուցանիշների ցածր մակարդակը միշտ չէ, որ խոսում է հարկային քաղաքականության անարդյունավետության մասին, քանի որ այն մեծ հաշվով կարող է հետևանք լինել պետության թույլ վերաբաշխման գործառույթների և տնտեսության կարգավորման վերաբերյալ որդեգրված ազատական մոտեցումների,

¹²⁹ Հարկեր/ՀՆԱ հարաբերակցությունների աղբյուրը՝ “Heritage Foundation” ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի տվյալների շտեմարան, <http://www.heritage.org/index/explore?view=by-variables>:

¹³⁰ Տե՛ս «Գործարարությամբ զբաղվելը – 2015» զեկույցը, <http://www.doingbusiness.org/data/exploretopics/paying-taxes>:

¹³¹ Հարկային դրույքաչափերի տվյալները վերցվել են KPMG աուդիտորական ընկերության պաշտոնական կայքէջից (<https://home.kpmg.com/>), իսկ հարկային արդյունավետության գործակիցների հաշվարկման համար անհրաժեշտ համապատասխան հարկատեսակների բեռի ցուցանիշները՝ ՏՀԶԿ-ի և ԱԱՀ-ի տվյալների շտեմարաններից:

ինչպես, օրինակ, տնտեսական զարգացման լիբերալ մոդելի երկրներում է: Սակայն համադրելով ՀՀ-ում գործող երեք խոշոր հարկատեսակների՝ ԱԱՀ-ի, շահութահարկի և եկամտային հարկի դրույքաչափերն այլ երկրներում կիրառվող դրույքաչափերի հետ՝ կարելի է նկատել, որ դրանք հիմնականում համահունչ են տնտեսապես զարգացած և եկամտի անհամեմատ բարձր մակարդակ ունեցող ՏՀԶԿ և Եվրամիության անդամ երկրների միջին ցուցանիշների հետ, մինչդեռ ԵԱՏՄ անդամ և մեր երկրի հետ եկամտի համադրելի մակարդակ ունեցող այլ երկրների համեմատ դրանք բավական բարձր են, ինչը նշանակում է, որ դիտարկվող ցուցանիշների ներկա մակարդակը հետևանք է ոչ այնքան ցածր հարկային դրույքաչափերի, որքան տնտեսության ստվերային հատվածի զգալի չափերի և հարկային եկամուտների հավաքագրման ցածր մակարդակի: Այդ մասին են վկայում նաև վերոնշյալ երեք հարկատեսակների արդյունավետության գործակիցները¹³², որոնք նույնպես զգալիորեն զիջում են ինչպես զարգացած, այնպես էլ զարգացող տնտեսությունների միջին ցուցանիշներին: Ընդ որում, եթե եկամտային հարկի դեպքում դա կարելի է պայմանավորել նշված հարկատեսակի՝ հաշվարկների հիմքում դրվող առավելագույն դրույքաչափի բավական բարձր մակարդակով, ապա շահութահարկի և ԱԱՀ-ի դեպքում միանգամայն ակնհայտ է դառնում, որ խնդիրն առավելապես հարկային եկամուտների արտահոսքի աղբյուրների մեծ ծավալների մեջ է:

Ուսումնասիրելով վերջին տասնամյակների ընթացքում հանրապետությունում իրականացված հարկային համակարգի բարեփոխումների պատմությունը՝ կարելի է եզրակացնել, որ դրանք առավելապես ուղղված են եղել հարկային բեռի ավելացման ճանապարհով տնտեսական համակարգի առջև ծառացած սոցիալ-տնտեսական խնդիրների լուծմանը, իսկ հարկերի կարգավորիչ գործառույթը, որպես այդպիսին, մղված է եղել երկրորդական պլան¹³³: Արդյունքում այդ ամենը բերել է տնտեսության ստվերային հատվածի աննախադեպ մեծ չափերի առաջացմանը, իսկ պետական ծախսերի ֆինանսավորման ծանրությունը դրվել է օրինապահ հարկատուների վրա, որոնք ցանկություն կամ հնարավորություն չեն ունեցել գործելու ստվերային դաշտում:

¹³² Հարկային արդյունավետության գործակիցները հաշվարկվել են որպես ՀՆԱ-ի նկատմամբ համապատասխան հարկատեսակների տեսակարար կշիռների և դրանց գծով գործող օրենսդրությամբ սահմանված առավելագույն դրույքաչափերի հարաբերություն:

¹³³ Տե՛ս Գևորգյան Ն., «ՀՀ-ում հարկային վերափոխումների ներկա փուլի արդի հիմնախնդիրները», «Լրաբեր Հասարակական Գիտությունների» գիտական հանդես, թիվ 3, Եր., 2010, էջ 143:

Ավելին, վերջին համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի հետևանքները ցույց տվեցին, որ այդ բարեփոխումների արդյունքում ձևավորված հարկային լծակները և կառուցակարգերը ոչ միայն չեն բխում շուկայական տնտեսության ժամանակակից պահանջներից և մարտահրավերներից, այլև տնտեսական զարգացման ներկայիս իրողությունների պայմաններում կասկածի տակ են դնում պետության գործառույթների պատշաճ և արդյունավետ իրագործումը: Այդ ամենը, բնականաբար, պահանջում է հարկային համակարգի արդիականացման ուղղությամբ համալիր վերափոխումների իրականացում և գիտականորեն հիմնավորված նոր լուծումների ներդրում, որոնք ոչ միայն կհետապնդեն ֆինանսական միջոցների հավաքագրման, այլև տնտեսական գործընթացների վրա ցանկալի ներգործություն թողնելու նպատակներ¹³⁴:

Հարկային քաղաքականության արդյունավետության բարելավման առանցքային ուղղություններից մեկը, մեր կարծիքով, պետք է դառնա հանրապետությունում գործող հարկային դրույքաչափերի օպտիմալացումը և ՀՀ գլխավոր առևտրային գործընկերներն երկրներում կիրառվող դրույքաչափերի հետ դրանց համապատասխանեցումը, ինչը կարևոր է ոչ միայն տեղական արտադրանքի մրցունակության ամրապնդման, այլև տնտեսական գործունեության շահութաբերության տեսանկյունից ընդունելի հարկային բեռի սահմանման համար: Այս առումով քննարկման առարկա կարող է դառնալ եկամտային հարկի դրույքաչափերի նվազեցման և շահութահարկի դրույքաչափի հետ դրանց ներդաշնակեցման հարցը, ինչը մի կողմից կնպաստի ֆիզիկական անձանց կողմից տնօրինվող եկամուտների ավելացմանը՝ դրանից բխող բոլոր հետևանքներով (զբաղվածության ընդլայնում, ամբողջական պահանջարկի խթանում, աղքատության մակարդակի նվազում և այլն), մյուս կողմից՝ տնտեսության ստվերային հատվածի չափերի և հարկային մուտքերի արտահոսքի աղբյուրների կրճատմանը: Դա կապված է նրա հետ, որ նշված հարկատեսակների դրույքաչափերի մեծ տարբերությունների դեպքում հարկ վճարողները շատ հաճախ շահագրգռված են լինում զգալի չափով թերհայտարարագրելու իրենց կողմից վճարվող աշխատավարձերի մեծությունը՝ այդ կերպ խուսափելով հարկային պարտավորություններն ամբողջ ծավալով կատարելու պատասխանատվությունից: Օրինակ, Բ. Մաջարովան¹³⁵, ուսումնասիրելով հարկային

¹³⁴ Տե՛ս Բոստանջյան Վ. և Հարությունյան Տ., «Հարկային քաղաքականության արդյունավետության բարձրացման հիմնախնդիրները ՀՀ-ում», «ԱՅԼԸՆՏՐԱՆՔ» գիտական հանդես, թիվ 1, Եր., 2016, էջ 323:

¹³⁵ Madzharova B., “The Effect of Low Corporate Tax Rate on Payroll Tax Evasion”, CERGE-EI, No. 448, 2011, p. 34.

բեռը եկամտահարկից շահութահարկի վրա տեղափոխելու հնարավորությունները Բուլղարիայի օրինակով, ցույց է տալիս, որ եկամտահարկի համեմատ շահութահարկի դրույքաչափի մեկ տոկոսով կրճատումը հանգեցնում է աշխատավարձերի մոտ 0.21 տոկոսով պակաս հայտարարագրմանը, իսկ Ռ. Գորդոնը և Զ. Սլեմրոդը¹³⁶ ԱՄՆ-ի համար կատարված նմանատիպ վերլուծության արդյունքներով հանգում են հարկումից խուսափելու ավելի մեծ հնարավորության՝ 3.2 տոկոսով պակաս հայտարարագրված աշխատավարձի տեսքով: Նման բարեփոխման անհրաժեշտությունը բխում է նաև նրանից, որ թեև պաշտոնապես ֆիզիկական անձանց եկամուտներն այսօր հարկվում են եռաստիճան պրոգրեսիվ սանդղակով, այնուամենայնիվ, գործնականում հարկման համակարգն այնքան էլ պրոգրեսիվ բնույթ չի կրում, քանի որ առավելապես գործում են սանդղակի առաջին երկու մակարդակներով սահմանված դրույքաչափերը, իսկ երրորդ մակարդակի դրույքաչափի գործունեության շրջանակը բավական նեղ է և ընդգրկում է սահմանափակ թվով անձանց: Այդ մասին է վկայում նաև ստանդարտ եռաստիճան համակարգով հարկման ենթակա հոդվածների եկամտային հարկի միջին դրույքաչափի մեծությունը, որը, համաձայն ՀՀ ՊԵԿ-ի կողմից տրամադրված ներքին օգտագործման տվյալների, 2015 թվականին կազմել է ընդամենը 25.4 տոկոս՝ ավելի մոտ լինելով հարկման ստորին, քան վերին շեմերին:

Շահութահարկի մասով բարեփոխումների իրականացման համար քննարկման առարկա կարող է դառնալ առանձին աշխարհագրական գոտիների, տնտեսական գործունեության տեսակների և արտահանման ուղղվածություն ունեցող ճյուղերի նկատմամբ տարբերակված դրույքաչափերի կիրառումը, ինչը մեծապես կնպաստի հանրապետության համաչափ տարածքային առաջընթացի ապահովմանը, գերակա ճյուղերի զարգացմանը և տնտեսության արտահանելի հատվածի ընդլայնմանը: Նշված չափանիշների գծով շահութահարկի տարբերակված դրույքաչափերի կիրառությունն ինքնին նորություն չէ, և նման պրակտիկա գոյություն ունի աշխարհի բազմաթիվ երկրներում, այդ թվում՝ Կանադայում, որտեղ դաշնային մակարդակով սահմանված շահութահարկի 15 տոկոս դրույքաչափն առանձին շրջաններում տատանվում է 11-16 տոկոսի սահմաններում, Չինաստանում, որտեղ շահութահարկի 10 տոկոսանոց զեղչ է նախատեսված հատուկ տնտեսական գոտիներում գործող և տեխնոլոգիական ոլորտի

¹³⁶ Gordon R. and Slemrod J., “Are Real Responses to Taxes Simply Income Shifting Between Corporate Tax”, National Bureau of Economic Research, Working Paper No. 6576, 1998, p. 46.

ընկերությունների համար, Սենեգալում, որտեղ, շահութահարկի ցածր դրույքաչափեր են սահմանված արտահանման կարգավիճակ ունեցող ընկերությունների համար և մի շարք այլ երկրներում¹³⁷: Բացի այդ, շահութահարկի տարբերակված դրույքաչափերի ներդրումը կարող է կատարվել նաև այլ հայտանիշների հիման վրա, ինչպիսիք են կազմակերպությունների նախորդ տարվա շահույթի մեծությունը (Բելգիա, Ավստրիա, Լյուքսեմբուրգ, Նիդեռլանդներ), տարեկան շրջանառության ծավալները (Ալբանիա, Ռումինիա, Լիտվա, Ուգրեկստան) կամ ռեզիդենտության բնույթը: Միևնույն ժամանակ, հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ նման տարբերակված մոտեցումը կարող է խախտել հարկման արդարության և հավասարության սկզբունքները, բարդացնել հարկահավաքման գործընթացը և ստեղծել անհավասար մրցակցային պայմաններ, շատ կարևոր է, որ տարբերակված դրույքաչափերի կիրառման քաղաքականությունն ուղեկցվի դրա հետևանքով ի հայտ եկող ռիսկերի կառավարման արդյունավետ մեխանիզմների ներդրմամբ և համապատասխան օրենսդրական կարգավորումների իրականացմամբ, որոնք թույլ կտան նվազագույնի հասցնել հարկումից խուսափելու և հնարավոր հարկային սողանքներից օգտվելու հնարավորությունները (օրինակ, եթե տնտեսական գործունեության որևէ տեսակի գծով սահմանվում է շահութահարկի ցածր դրույքաչափ, ապա կարևոր է, որ տվյալ ոլորտի ընկերությունները տնտեսական գործունեության այլ տեսակներով զբաղվելու իրավունք չունենան կամ եթե ցածր դրույքաչափ է սահմանվում արտահանման ուղղվածություն ունեցող ճյուղերի համար, ապա կարևոր է, որ այդ ոլորտի ընկերությունները ներքին շուկայում գործունեություն չծավալեն տեղական արտադրողների հետ ոչ մրցակցային պայմաններում հայտնվելու խնդրից խուսափելու համար):

Վերոնշյալ բարեփոխումների արդյունքում առաջանալիք հարկային եկամուտների կորուստների մի մասի փոխհատուցման և հարկային միջավայրի բարելավման հաջորդ կարևորագույն ուղղությունը, մեր համոզմամբ, կարող է դառնալ հանրապետությունում գործող հարկային արտոնությունների համակարգի հիմնական տարրերի վերանայումը և հարկման ընդհանուր ռեժիմից այն բոլոր բացառությունների վերացումը, որոնք աչքի են ընկնում արդյունավետության ցածր աստիճանով: Նման մոտեցումը մի կողմից կնպաստի հանրապետությունում հարկման բազայի ամրապնդմանը և հարկեր/ՀՆԱ

¹³⁷ Տվյալների համար տե՛ս Deloitte International Tax Source (DITS), “Global Corporate Tax and Withholding Tax Rates”, 2016, p. 1-8, <https://www.dits.deloitte.com/>:

հարաբերակցության էական բարելավմանը, մյուս կողմից հարկման հորիզոնական արդյունավետության սկզբունքի ապահովմանը և համանման պայմաններում գործող տնտեսվարող սուբյեկտների նկատմամբ միասնական կարգավորումների կիրառմանը: Իհարկե, հարկային արտոնությունների կրճատումն այնքան էլ հեշտ գործընթաց չէ, քանի որ գործող արտոնություններից հրաժարումը կնշանակի դրանցից օգտվող տնտեսվարող սուբյեկտների գործունեության պայմանների և երկրի ներդրումային միջավայրի արմատական փոփոխություն: Ուստի շատ կարևոր է, որ այդ ամենը տեղի ունենա սահուն և զգուշավոր կերպով, ինչի համար անհրաժեշտ է նախքան որոշակի փոփոխությունների կատարումը գնահատել գործող արտոնությունների հետևանքները ինչպես պետության, այնպես էլ դրանցից օգտվող հարկատուների համար, համադրել արտոնությունների կիրառման արդյունքում առաջացած օգուտները դրանց վնասների հետ, ուսումնասիրել արտոնությունների կրճատման ազդեցությունը պետական բյուջեի եկամտային աղբյուրների, տնտեսության մրցունակության, ներդրումային միջավայրի գրավչության, գնաճային ճնշումների և այլ կարևորագույն տնտեսական ցուցանիշների վրա:

Որպես հարկային արտոնությունների վերացման առարկայական օրինակ կարող է ծառայել ֆինանսական ոլորտի՝ ԱԱՀ-ով չհարկվող գործառնությունների որոշ մասը հարկման դաշտ մտցնելը, ինչը մի կողմից կնպաստի հարկային մուտքերի ավելացմանը, մյուս կողմից՝ ֆինանսական համակարգի կայունությունն ապահովող հակաճգնաժամային բուֆերների ստեղծմանը, քանի որ փորձը ցույց է տալիս, որ ճգնաժամային պայմաններում պետական աջակցության մեծ մասը հատկացվում է հենց ֆինանսական ոլորտին, ինչն էլ օբյեկտիվորեն պահանջում է ֆինանսական գործառնությունների ամբողջական հարկում: Այս ուղղությամբ որոշակի փորձ արդեն իսկ ներդրված է Եվրամիության երկրներում, որտեղ ֆինանսական գործարքները հարկելու համար մտցվել է հատուկ հարկատեսակ (ֆինանսական գործարքների հարկ)՝ 0.1 տոկոս նվազագույն դրույքաչափով շահաբաժինների ու պարտատոմսերի համար և 0.01 տոկոս նվազագույն դրույքաչափով այլ գործարքների համար¹³⁸: Ընդ որում, նշված հարկատեսակը կիրառվում է բացառապես խոշոր կազմակերպությունների հետ

¹³⁸ Hemmelgarn T., Nicodème G., Tasnadi B. and Vermote P., “Financial Transaction Taxes in the European Union” European Union, Working Paper No. 62, 2016, p. 11.

իրականացվող գործարքների համար, իսկ փոքր և միջին կազմակերպությունների, ինչպես նաև ֆիզիկական անձանց հետ կնքվող գործարքներն ազատված են նշված հարկատեսակով հարկումից, ինչը թույլ է տալիս խուսափելու վերջինների համար վարկերի տոկոսադրույքների անհարկի բարձրացումից:

Գործող հարկային արտոնությունների վերանայման մեկ այլ օրինակ կարող է հանդիսանալ ներդրումային նախագծերի համար ներմուծվող կապիտալ ապրանքների գծով ԱԱՀ-ի հետաձգման և արտահանման գծով շահութահարկի արտոնությունների վերացումը կամ համապատասխան շեմերի նվազեցումը, ինչի անհրաժեշտությունը պայմանավորված է նրանով, որ գործնականում դրանցից օգտվելու հնարավորություն ունեն միայն խոշոր կազմակերպությունները, որոնք առանց այն էլ ունեն բազմաթիվ այլ մրցակցային առավելություններ, մինչդեռ փոքր և միջին կազմակերպությունների հնարավորություններն այս առումով խիստ սահմանափակ են: Բացի այդ, քանի որ երկու դեպքում էլ հարկային արտոնությունների տրամադրումը հնարավոր է միայն ներկայացված ծրագրերը կառավարության կողմից հաստատվելու պարագայում, այդ ամենը ծնում է սուբյեկտիվության մեծ դաշտ և առաջ բերում լրացուցիչ կոռուպցիոն ռիսկեր:

Հարկային միջավայրի կատարելագործման առանցքային ուղղություններից մեկը կարող է դառնալ հանրապետությունում ստվերային շրջանառության դեմ պայքարի մեխանիզմների կատարելագործումը, ինչը կարևոր է ոչ միայն լրացուցիչ բյուջետային եկամուտների հավաքագրման, այլև տնտեսվարող սուբյեկտների համար հավասար մրցակցային պայմանների ստեղծման տեսանկյունից: Այս ուղղությամբ իրականացվող հիմնական միջոցառումները, մեր կարծիքով, պետք է ընդգրկեն հետևյալ առանցքային ոլորտները.

- տնտեսվարող սուբյեկտների գործունեության փաստաթղթավորման նկատմամբ հստակ պահանջների սահմանում՝ առավել մեծ ուշադրություն հատկացնելով խոշոր կազմակերպություններին և նրանց կողմից իրականացվող գործարքներին, քանի որ այդպիսի մոտեցումն ինքնըստինքյան կնպաստի շրջանառության անհամեմատ ավելի փոքր ծավալներ ունեցող կազմակերպությունների կողմից կատարվող գործարքների փաստաթղթավորմանը և նրանց կողմից վճարման ենթակա հարկերի արտահոսքի աղբյուրների կրճատմանը,

▪ պարտադիր դրոշմավորում պահանջող ապրանքների շրջանակի ընդլայնում՝ միևնույն ժամանակ հաշվի առնելով նման քաղաքականության արդյունքում սպասվող լրացուցիչ գնաճային ճնշումները և զուգահեռաբար իրականացնելով վերահսկողական միջոցառումների գների նշանակալի աճ թույլ չտալու համար: Դրա անհրաժեշտությունը զգացվում է հատկապես այն պարագայում, երբ տնտեսվարող սուբյեկտներն իրենց գները բարձրացնում են ոչ այնքան դրոշմավորման հետ կապված ծախսերից ելնելով, որքան իրական շրջանառության ծավալների բացահայտման հետևանքով առաջացած կորուստները վերականգնելու համար,

▪ հարկման արտոնյալ պայմաններ ունեցող օֆշորային տարածքներում գրանցում ստացած տնտեսվարողների հետ կնքվող գործարքների նկատմամբ տրանսֆերային գնագոյացման կարգավորումների կիրառում՝ կանխելով եկամուտների արհեստական ուղղորդումը հարկման ավելի բարենպաստ դաշտ,

▪ գործող հարկային օրենսդրության պահանջների խախտումների համար խիստ պատժամիջոցների կիրառում և դրանց հրապարակայնության ապահովում՝ հիմնական շեշտը դնելով նախատեսվածից պակաս հարկեր վճարած կազմակերպությունների վրա և կիրառելով պատասխանատվության ավելի մեղմ միջոցառումներ այն բոլոր դեպքերում, երբ խախտումը տեղի է ունենում ոչ միտումնավոր կերպով կամ էլ կրում է տեխնիկական բնույթ:

Հարկային միջավայրի բարելավման միջոցառումների շարքում առանցքային նշանակություն պետք է ունենան նաև հարկային վարչարարության շարունակական կատարելագործումը և հարկային կարգապահության ամրապնդմանն ուղղված նոր գործիքակազմերի ներդրումը, որոնք թույլ կտան նվազագույն նյութական, մարդկային և ժամանակային ծախսումներով ապահովել առավելագույն հարկային եկամուտներ: Հարկային մարմինների լիազորությունների ծավալի և դրանց շրջանակի սահմանման ժամանակ անհրաժեշտ է ամրագրել այնպիսի մոտեցում, որի դեպքում հարկային մարմինների լիազորությունները բավարար կլինեն անհրաժեշտ վերահսկողական աշխատանքներ իրականացնելու համար, սակայն միևնույն ժամանակ չեն առաջացնի տնտեսվարող սուբյեկտների գործունեության համար լրացուցիչ բյուրոկրատական քաշքշուկներ և անհարկի միջամտություններ: Այս տեսանկյունից անհրաժեշտ է, որ հարկային վարչարարության գլխավոր առաքելությունը դառնա հարկերի վճարման

կամավորության սկզբունքի արմատավորումը, որին կարելի է հասնել բացառապես տնտեսվարող սուբյեկտներին մատուցվող հարկային ծառայությունների որակական ցուցանիշների բարելավման, նրանց նկատմամբ հավասար սկզբունքների որդեգրման և հարկային մարմինների գործունեության թափանցիկության ապահովման դեպքում: Միևնույն ժամանակ, անհրաժեշտ է, որ այդ ամենն ուղեկցվի վերջինների կողմից իրականացվող ստուգումների համակարգի շարունակական կատարելագործմամբ՝ վերահսկողական աշխատանքներն աստիճանաբար տեղափոխելով դեպի կամերալ ուսումնասիրությունների դաշտ և կրճատելով հարկ վճարողների (հատկապես փոքր, միջին և նոր ստեղծվող ձեռնարկությունների) մոտ իրականացվող ստուգումների թիվը: Բացի այդ, կարևոր է գործող օրենսդրության պարզեցումը և միմյանց հակասող կամ բազմիմաստ մեկնաբանությունների տեղիք տվող դրույթների վերացումը, որոնք ոչ միայն բարդացնում են հարկատուների հարկային հաշվառման գործընթացները, այլև սահմանափակում հարկային մարմինների վերահսկողական աշխատանքների շրջանակը: Վերջապես, անհրաժեշտ է ձեռնարկել որոշակի միջոցառումներ հարկային մարմինների գործողությունների նկատմամբ բողոքարկման անկախ ինստիտուտների ներդրման և դրանց արդյունավետության գնահատման համար չափելի ցուցանիշների սահմանման ուղղությամբ, որոնց մշտադիտարկումները թույլ կտան վերահսկելու առաջադրված խնդիրների լուծման ընթացքը և որոշելու դրանց օգտակարությունն ինչպես շահառու մարմինների, այնպես էլ հասարակության լայն շերտերի համար:

Անկախության ձեռքբերման առաջին տարիներից սկսած՝ ՀՀ կառավարության կողմից իրականացվող հարկային քաղաքականությունն ուղեկցվել է բազմաթիվ օրենսդրական փոփոխությունների կատարմամբ, որոնց արդյունքում մինչ այսօր չի հաջողվել մշակել և իրականացնել միասնական մոտեցումների և սկզբունքների վրա հիմնված հարկային քաղաքականություն: Ավելին, փորձը ցույց է տալիս, որ այդ փոփոխությունների մեծ մասը կատարվել է ոչ թե տնտեսության երկարաժամկետ զարգացման տեսլականից ելնելով, այլ առավելապես կարճաժամկետ և տեղային բնույթի խնդիրների լուծման նպատակով, ինչը թույլ չի տվել ձևավորել կայուն և կանխատեսելի հարկային միջավայր՝ զգալիորեն սահմանափակելով տնտեսական գործունեությամբ զբաղվողների ներդրումային և գործարար ակտիվությունը: Այդ մասին են վկայում նաև բազմաթիվ ուսումնասիրությունների, այդ թվում՝ ԱՄՆ ՄԶԳ-ի

կողմից տարբեր ոլորտների և տարբեր խմբերի հարկատուների շրջանակներում անցկացված սոցիալական հարցման արդյունքները¹³⁹, ըստ որոնց տնտեսվարողները հարկային օրենսդրության մեջ կատարվող փոփոխությունների հաճախակի բնույթը դիտում են որպես գործարար միջավայրը վատթարացնող հիմնական գործոններից մեկը: Ըստ այդմ, հարկային քաղաքականության արդյունավետության բարելավման գլխավոր ուղղություններից մեկը պետք է լինի հարկային համակարգի կայունության և առավելագույն կանխատեսելիության երաշխավորումը, ինչը նշանակում է, որ դրա մեջ նախատեսվող փոփոխությունները պետք է տեղի ունենան միայն ծայրահեղ անհրաժեշտության դեպքում և ունենան խելամիտ հիմնավորում՝ չստեղծելով նոր անհարմարություններ և՛ հարկային մարմինների, և՛ տնտեսական գործունեությամբ զբաղվողների համար:

Իհարկե, հարկային համակարգի կայունությունն ամենևին չի ենթադրում բոլոր տեսակի փոփոխություններից հրաժարում, քանի որ այդ դեպքում այն պարզապես հակադրության մեջ կմտներ տնտեսական զարգացման տվյալ ժամանակաշրջանի մարտահրավերների և խնդիրների հետ, պարզապես այդ փոփոխությունները պետք է շրջանցեն այն բոլոր ուղղությունները, որոնք վերաբերում են հարկահավաքման գործընթացի գլխավոր սկզբունքներին և տարրերին: Միևնույն ժամանակ, կարևոր է, որ նախքան որոշակի փոփոխությունների կատարումը նախապես գնահատվեն դրանց սոցիալ-տնտեսական հետևանքները պետության, գործարար միջավայրի և, ընդհանրապես, ամբողջ հասարակության համար, քանի որ միայն նման մոտեցման պարագայում է հնարավոր բարելավել գործարար միջավայրը և խուսափել լրացուցիչ հարկային բեռ առաջացնող կարգավորումներից: Բացի այդ, խիստ կարևոր է, որ պետությունը պարբերաբար հետադարձ վերլուծությամբ անդրադառնա հարկային համակարգում տեղի ունեցած փոփոխություններին և դրանց արդյունավետության գնահատականները հիմք դարձնի հետագայում նմանատիպ փոփոխությունների իրականացման նպատակահարմարությունը և անհրաժեշտ գործիքակազմը որոշելու համար:

¹³⁹ «Հարկային ընկալումները Հայաստանում. Տնային տնտեսությունների և ձեռնարկությունների հետազոտություն», ԱՄՆ Միջազգային զարգացման գործակալություն, Եր., 2013, էջ 38:

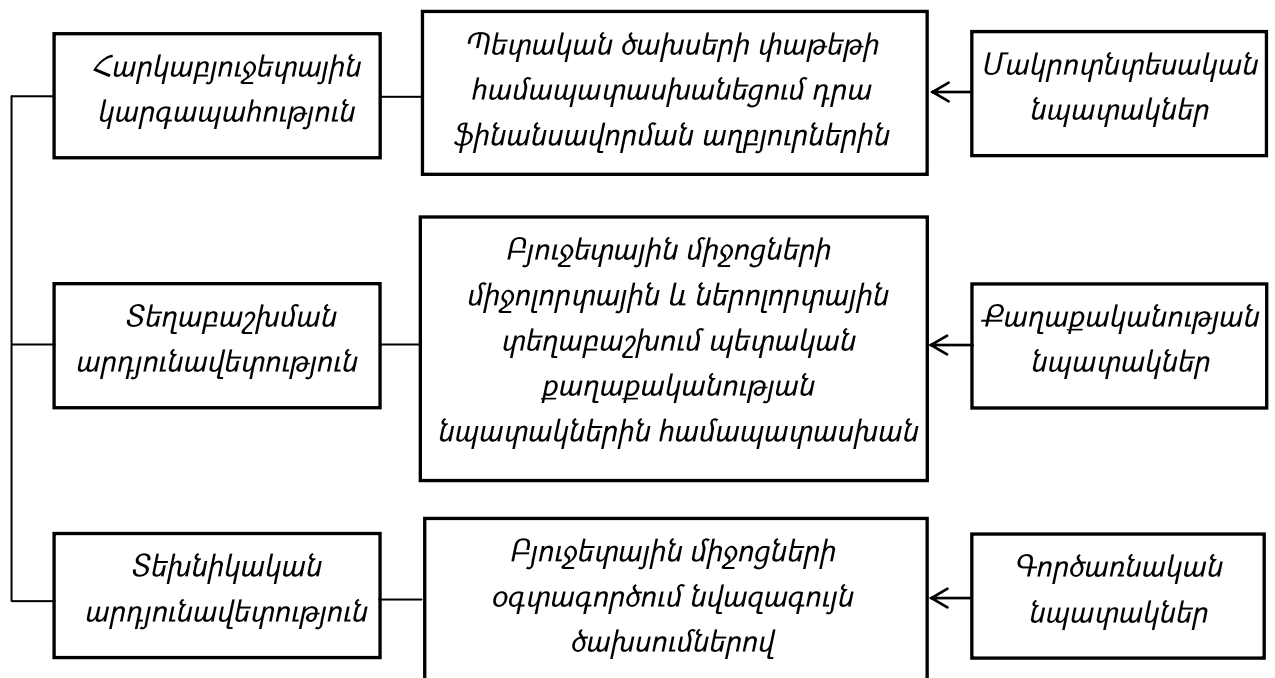
3.2. Պետական ծախսերի կառավարման հիմնախնդիրները և դրանց արդյունավետության բարձրացման ուղիները

Հարկային միջավայրի բարելավման և բյուջեի եկամտային ներուժի ընդլայնման միջոցառումները, անշուշտ, էական նշանակություն ունեն ինչպես հասարակության առջև ծառացած բազմաբնույթ սոցիալ-տնտեսական խնդիրների հաղթահարման և պետության գործառույթների արդյունավետ իրագործման, այնպես էլ տնտեսության ցիկլային տատանումների մեղմմանը և կայուն հիմքերի վրա դրված տնտեսական աճի ապահովմանը միտված հարկաբյուջետային միջոցառումների նախաձեռնման և իրականացման համար: Սակայն այդ միջոցառումներն ամբողջական չի լինի, եթե այդ ամենը չուղեկցվի պետական ծախսերի կառավարման գործուն համակարգի մշակմամբ և ներդրմամբ, որը լայն իմաստով պետք է ապահովի պետական բյուջեի վերածումը հասարակության սոցիալական, քաղաքական և տնտեսական որոշումներն արտացոլող հիմնարար փաստաթղթի, իսկ նեղ իմաստով՝ ողջ երկրի մասշտաբով համընդհանուր հարկաբյուջետային կարգապահությունը, հավաքագրվող հարկային մուտքերի արդյունավետ տեղաբաշխումը և դրանց ռացիոնալ օգտագործումը կամ բարձր տեխնիկական արդյունավետությունը¹⁴⁰:

Համընդհանուր հարկաբյուջետային կարգապահության ապահովումը նշանակում է, որ ծախսային փաթեթները պետք է համահունչ լինեն դրանց ֆինանսավորման աղբյուրներին և հիմնավորված լինի վերջինների իրատեսական կանխատեսումներով, ինչը մի կողմից անհրաժեշտ է առաջադրված խնդիրները հաջողությամբ լուծելու, մյուս կողմից՝ հարկաբյուջետային կայունությունը չվտանգելու նկատառումներից ելնելով: Պետական ծախսերի տեղաբաշխման արդյունավետությունն իր հերթին պահանջում է, որ դրանք պետք է բխեն պետական քաղաքականության առաջնահերթություններից՝ միևնույն ժամանակ ցուցաբերելով բավարար ճկունություն և ապահովելով բյուջետային ռեսուրսների շարունակական տեղաշարժը իրենց արդիականությունը կորցրած ուղղություններից դեպի նորերը և ցածր արդյունավետությամբ ճյուղերից դեպի բարձր արդյունավետություն ունեցողները: Ինչ վերաբերում է պետական ծախսերի տեխնիկական արդյունավետությանը, այն նախատեսում է հավաքագրվող միջոցների օգտագործում այնպիսի եղանակով, որի պայմաններում առաջադրված խնդիրներն

¹⁴⁰ World Bank, “Public Expenditure Management Handbook”, Washington, 1998, p. 27-29.

իրագործվում են նվազագույն նյութական, մարդկային և ֆինանսական ծախսումներով, իսկ պետական կառավարման մարմիններն ապահովում են արդյունավետության նույն ցուցանիշները, ինչ համանման գործառույթներ իրականացնող մասնավոր հատվածի կազմակերպությունները: Ընդ որում, ակնհայտ է, որ նշված նպատակները միմյանց հետ փոխկապակցված և միմյանց փոխլրացնող նպատակներ են, քանի որ առանց հարկաբյուջետային կարգապահության հնարավոր չէ հասնել բյուջետային միջոցների տեղաբաշխման և օգտագործման առավելագույն արդյունավետության, սակայն մյուս կողմից առանց վերջինների ապահովման հնարավոր չէ երաշխավորել բյուջեի երկու մասերի հաշվեկշռվածության հետ կապված խնդիրների լուծումը (տե՛ս գծապատկեր 3.2.1):

Գծապատկեր 3.2.1. Պետական ծախսերի կառավարման տարրերը և նպատակները¹⁴¹

Վերոնշյալ համակարգի արդյունավետությունը, որպես կանոն, առաջին հերթին կախված է ընտրված բյուջետավորման եղանակից, որի հիման վրա կայացվում են սահմանափակ ֆինանսական միջոցների տեղաբաշխման և օգտագործման վերաբերյալ որոշումները: Այս առումով հարկ է նշել, որ մինչև վերջին տարիները աշխարհի երկրների մեծամասնությունում կիրառվում էր «մուտքերի վրա հիմնված» կամ ավանդական բյուջետավորման համակարգը, որը հիմք է ընդունում նախորդ տարիների ընթացքում ձեռքբերված ֆինանսական արդյունքները հաջորդ տարիների

¹⁴¹ Allen R. and Tommasi D., "Managing Public Expenditure", OECD, 2001, p. 20.

բյուջեները պլանավորելու համար՝ միևնույն ժամանակ հաշվի առնելով պետական քաղաքականության գերակայությունների վերանայումները և ակնկալվող տնտեսական զարգացումները: Նշված մեթոդաբանության ամենատեսանելի առավելությունն այն է, որ այն հնարավորություն է տալիս իրականացնել արդյունավետ վերահսկողություն բյուջետային մուտքերի մանրամասն ներկայացման և համեմատման միասնական բազայի առկայության շնորհիվ, բացի այդ այն հեշտ կիրառելի է և ընկալելի ինչպես պետական մարմինների, այնպես էլ հասարակության լայն խմբերի համար: Սակայն «մուտքերի վրա հիմնված բյուջետավորումն» ունի նաև բազմաթիվ թերություններ, որոնք հիմնականում կապված են այն փաստի հետ, որ որպես վերահսկողության օբյեկտ հանդես են գալիս ոչ թե ձեռքբերված արդյունքները, այլ դրանց համար օգտագործվող մուտքային ռեսուրսները, ինչի արդյունքում իրագործվող ծրագրերի արդյունավետության գնահատականները մղվում են երկրորդական պլան, իսկ նախապատվությունն առավելապես տրվում է գոյություն ունեցող ծրագրերին, այլ ոչ թե նոր նախաձեռնություններին:

Շատ երկրներում բյուջետային որոշումների ընդունման գործընթացը հիմնվում է «գրոյական հիմունքներով» բյուջետավորման համակարգի վրա, որի պայմաններում յուրաքանչյուր տարվա ծախսային ուղղությունները ենթարկվում են մանրակրկիտ վերլուծության, իսկ դրանց տեղաբաշխման վերաբերյալ որոշումներն ընդունվում են այն տեսակետից, թե որքանով են դրանք բխում ժամանակի տվյալ պահին երկրի տնտեսական զարգացման խնդիրների և մարտահրավերների բնույթից: Ըստ այդմ, նշված մեթոդաբանության կարևորագույն առավելություններից մեկն այն է, որ այն կենտրոնանում է ոչ թե պատմական փորձի, այլ ստեղծված փաստացի իրավիճակի վրա, ինչը շոշափելիորեն բարելավում է պետական ծախսերի սոցիալ-տնտեսական հիմնավորումը և նպաստում հասարակության կողմից չպահանջարկված ծախսային ուղղությունների կրճատմանը: Բացի այդ, «գրոյական հիմունքներով» բյուջետավորումը համապատասխան նախադրյալներ է ստեղծում բյուջետային որոշումների ընդունման գործընթացին շահագրգիռ մարմինների մասնակցության աստիճանի ավելացման և որակապես նոր ծրագրերի նախաձեռնման համար, ինչը հնարավոր է դառնում շնորհիվ նրա, որ վերանում է իներցիայի ուժով պետական ծախսերը տեղաբաշխելու պրակտիկան: Այնուամենայնիվ, բյուջետավորման այս եղանակը նույնպես զերծ չէ

թերություններից, որոնք հիմնականում կապված են դրա մեծ աշխատատարության, ժամանակատարության, ինչպես նաև այն փաստի հետ, որ ամբողջովին նոր հիմքից բյուջետավորումը բարդացնում է հանրային ծրագրերի ընտրության և ծախսային առաջնահերթությունների սահմանման գործընթացները:

Վերջին տարիներին միջազգային պրակտիկայում բավական լայն կիրառություն է ստացել նաև «արդյունքների վրա հիմնված» կամ ծրագրային բյուջետավորման համակարգը, որը, ի տարբերություն վերոնշյալ երկու մեթոդաբանությունների, թույլ է տալիս շաղկապել իրագործվող հանրային ծրագրերի ռեսուրսային ցուցանիշները դրանցից ակնկալվող արդյունքային գնահատականների հետ: Այդ իսկ պատճառով մասնագիտական գրականության մեջ ծրագրային բյուջետավորումը հայտնի է նաև «ելքային» բյուջետավորում անվանմամբ՝ ելնելով նրանից, որ դրա կիրառությունը ենթադրում է բյուջետային որոշումների ընդունում առավելապես այն հենքի վրա, թե որքանով են դրանք նպաստում տվյալ ծրագրի ընթացքում առաջադրված տարբեր խնդիրների լուծմանը: Ընդ որում, բյուջետավորման այս եղանակի ներդրումն ինքնին կարող է չանդրադառնալ իրագործվող ծրագրերի ֆինանսավորման չափի, դրանց բաղադրիչների և հաշվառման սկզբունքների վրա, քանի որ կառավարության և ճյուղային նախարարությունների վերջնական նպատակը, անկախ բյուջետավորման մեթոդից, նույնն է՝ սահմանել որոշակի խնդիրներ և օրենսդիր մարմնից պահանջել համապատասխան ռեսուրսներ դրանց իրագործման նպատակով: Այլ հարց է, որ եթե նախկինում այդ խնդիրները օրենսդիր մարմնի և հասարակության համար անորոշ էին կամ ոչ բացահայտ, քանի որ բյուջեն հանդիսանում էր զուտ ֆինանսական բնույթի տեղեկատվություն պարունակող փաստաթուղթ, ապա ծրագրային բյուջետավորման պայմաններում այդ խնդիրները դառնում են տեսանելի և քանակապես գնահատելի, քանի որ առաջնային պլան են մղվում արդյունքային գնահատականները և դրանց հիման վրա ընդունվող բյուջետային որոշումները: Միևնույն ժամանակ, ծրագրային բյուջետավորման ներդրումը տալիս է մի շարք այլ առավելություններ¹⁴².

• Հիմնական բյուջետային փաստաթղթերի ներկայացումն առանձին ծրագրերի և գործունեության տեսակների կտրվածքով թույլ է տալիս բարձրացնելու պետական ֆինանսական միջոցների արդյունավետությունը և նպաստում է պետական բյուջեն

¹⁴² Robinson M. and Last D., “A Basic Model of Performance-Based Budgeting”, IMF Fiscal Affairs Department, 2009 p. 4-6.

առավել ընդգրկուն տնտեսական փաստաթղթի վերածելու գործընթացին, այսինքն՝ մի փաստաթղթի, որը շաղկապում է պետական քաղաքականության գերակայությունները բյուջետային ծախսերի ծավալի և կառուցվածքի հետ:

- Ծրագրային բյուջետավորման մեթոդների ներդրումը մեծապես բարելավում է ծախսային գերակայությունների սահմանման և բյուջետային հարցերի վերաբերյալ կայացվող որոշումների հիմնավորվածության մակարդակը՝ բյուջեի անկյունաքարում դնելով այն հանրային ծառայությունների ֆինանսավորումը, որոնց որակը, գինը և ծավալները բխում են ժամանակի տվյալ պահին հասարակության պահանջներից: Բացի այդ, այն հնարավորություն է տալիս վերաիմաստավորելու պետական ծախսերի տարեցտարի պահպանվող ուղղությունները և հրաժարվելու այն բոլոր նախագծերի ֆինանսավորումից, որոնք աչքի են ընկնում արդյունավետության և հասարակական օգտակարության ցածր ցուցանիշներով:

- Արդյունքների հիման վրա կատարվող բյուջետավորման մեթոդներն էապես նպաստում են պետական հատվածի աշխատակիցների առջև դրված խնդիրների և պատասխանատվության շրջանակների տարանջատմանը՝ ապահովելով վերջինների գործունեության թափանցիկության և հաշվետվողականության բարձր մակարդակն ինչպես շահագրգիռ անձանց, այնպես էլ հասարակության տարբեր խմբերի համար: Որպես կանոն, բյուջետավորման այլ եղանակների կիրառման դեպքում պետական մարմինների պատասխանատվության շրջանակը հիմնականում սահմանափակվում է գործող օրենսդրական ակտերի և տարբեր ընթացակարգային կանոնակարգերի հետ բյուջետային գործընթացի համապատասխանության ապահովման խնդիրների լուծմամբ: Ծրագրային մեթոդների կիրառումը, սակայն, ենթադրում է աստիճանական անցում դեպի կառավարչական հաշվետվողականությանը, որի պայմաններում այդ մարմինները պատասխանատվություն և հաշվետվողականություն են ստանձնում ոչ միայն վերոնշյալ գործառույթների, այլև իրագործվող ծրագրերի գծով արդյունքային տեղեկատվության տրամադրման համար:

- Ծախսային հոդվածների ծրագրային դասակարգման համակարգն ապահովում է բյուջետային տեղեկատվության ներկայացումն այնպիսի ձևաչափով, որը թույլ է տալիս վերահսկել տարբեր ծրագրերի իրագործման համար տրամադրված միջոցների ծախսման ընթացքը և առավել իրատեսորեն գնահատել պետության ֆինանսական վիճակն ու հարկաբյուջետային դիրքը:

ՀՀ-ում բյուջետային ծախսերի պլանավորումը մինչև այսօր իրականացվում է ավանդական նախահաշվային մեթոդի հիման վրա, որի պայմաններում բյուջետային որոշումները չեն փոխկապակցվում իրագործվող ծրագրերի և դրանց գծով ստացվող արդյունքային գնահատականների հետ, իսկ բյուջետային միջոցներ հատկացնողների համար ստեղծվում են սեփական հայեցողությամբ որոշումներ կայացնելու և այդ միջոցները ստացողների հետ ոչ ֆորմալ համաձայնություններ կնքելու բավական լայն հնարավորություններ: Ավելին, պետական ֆինանսական միջոցների կառավարման մեթոդները տարիներ շարունակ հիմնված են եղել տարբեր ծրագրերի իրագործման համար հատկացվող և օգտագործվող ռեսուրսների ծավալային մեծությունների վրա, որոնք օբյեկտիվ պատճառներով չեն կարող լիարժեք տեղեկատվություն տրամադրել ո՛չ տնտեսական վերլուծաբաններին և ո՛չ էլ որոշումներ կայացնող քաղաքական պաշտոնյաներին իրականացվող ծրագրերի նպատակների և դրանցից ակնկալվող արդյունքների մասին: Մինչդեռ պետական ծախսերի կառավարման համակարգի և դրա շրջանակներում ընդունվող ռազմավարական որոշումների արդյունավետության բարելավման տեսանկյունից խիստ կարևոր է ոչ միայն պետության գործառույթների ֆինանսական ապահովման համար տրամադրվող բյուջետային միջոցների ծախսման ցուցանիշների, այլև համապատասխան ծրագրի մաս կազմող միջոցառումների և դրանցից ակնկալվող արդյունքների դիտարկման անհրաժեշտությունը: Դա կապված է նրա հետ, որ նման մոտեցումը թույլ է տալիս այլ դիրքերից գնահատելու ներկայացվող ծրագրերի իրականացման նպատակահարմարությունը և դրանց օգտակարությունն ինչպես պետության, այնպես էլ այլ շահագրգիռ անձանց համար: Այստեղից հետևում է, որ բյուջետային փաստաթղթերի հիմքում դրվող «ի՞նչ միջոցներ են անհրաժեշտ պետական մարմիններին» հարցադրումը պետք է աստիճանաբար փոխարինվի «ի՞նչ է մատուցվում հասարակությանը» շեշտադրմամբ, քանի որ այդ դեպքում բյուջետային ծրագրերի կազմման, կատարման և ներկայացման ձևաչափը կարտացոլի ոչ այնքան պետական ֆինանսական ռեսուրսների ծրագրային կառուցվածքը՝ ըստ այս կամ այն չափանիշով դրանց դասակարգման ուղղությունների և տեսակների, որքան տվյալ ծրագրի իրականացումից ակնկալվող տնտեսական և սոցիալական արդյունքները: Ընդ որում, կարևոր է ընդգծել, որ եթե բյուջետավորման այլ մեթոդների դեպքում նախապատվությունը հիմնականում տրվում է այդ արդյունքների գծով ձևավորված

Ֆինանսական ցուցանիշներին, ապա ծրագրային մեթոդների կիրառման պարագայում ոչ ֆինանսական ցուցանիշները ձեռք են բերում գրեթե նույն կարևորությունը, ինչ ֆինանսականը¹⁴³:

2003 թվականից սկսած ՀՀ-ում փորձ է արվել անցում կատարել ծրագրային բյուջետավորման համակարգի ներդրմանը՝ առաջին փորձնական աշխատանքներն իրականացնելով Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունում, ապա այդ գործընթացն աստիճանաբար տարածելով նաև մյուս գերատեսչություններում: Ընդ որում, եթե սկզբնական շրջանում այդ բարեփոխումներն իրականացվում էին բացառապես կառավարության սեփական նախաձեռնությամբ և պարտադիր բնույթ չէին կրում, ապա 2013 թվականին «ՀՀ բյուջետային համակարգի մասին» օրենքում կատարված փոփոխություններից հետո բյուջետավորման ծրագրային մոտեցման նկատմամբ մտցվել է պարտադիր կիրառման պահանջ: Այնուհանդերձ, չնայած այս ուղղությամբ կատարված լայնածավալ աշխատանքներին և բարեփոխումներին՝ մինչ այսօր չի հաջողվել վերջնականապես անցում կատարել դրա միջոցով որոշումներ կայացնելու պրակտիկային, և պետական մարմինները, ըստ էության, շարունակում են իրենց գործառույթներն իրականացնել ավանդական մեթոդներով: Այս առումով մեծ խոչընդոտ է հանդիսանում հատկապես այն հանգամանքը, որ արդյունքների հիման վրա կատարվող բյուջետավորման ներդրումն ընթանում է որոշումների ընդունման գործող համակարգի կիրառությանը զուգահեռ, ինչն էապես մեծացնում է բյուջետային տեղեկատվության ծավալները, իրագործվող գործառույթների աշխատատարությունը և ժամանակատարությունը¹⁴⁴: Համեմատության համար ընդգծենք, որ այն երկրներում, որտեղ արդեն իսկ ներդրված են բյուջետավորման նպատակաճրագրային մեթոդներ, բյուջետային փաստաթղթերը և, առաջին հերթին, օրենսդիր մարմնի հաստատմանը ներկայացվող տարեկան բյուջեների նախագծերը, հիմնականում պարունակում են քննարկման ենթակա քաղաքական բնույթի տեղեկատվություն հանրային ծրագրերի նպատակների, դրանցից ակնկալվող արդյունքների, այդ ծրագրերի շահառուների շրջանակի և դրանց իրագործման համար պատասխանատու մարմինների մասին: Մինչդեռ ՀՀ-ում հիմնական շեշտը դրվում է բյուջեի գանձապետական կատարմանն առնչվող տեղեկատվության տրամադրման վրա, ինչը, անշուշտ, օրենսդիր մարմնի

¹⁴³ Ծրագրերի և քաղաքականության միջոցառումների ձևակերպման ձեռնարկ, Աջակցություն Հայաստանում ծրագրային բյուջետավորման ընդլայնմանը. ՄՁՆ ծրագիր, Եր., 2008, էջ 3:

¹⁴⁴ ՀՀ-ում ծրագրային բյուջետավորման համակարգի ամբողջական ներդրման ռազմավարություն, Եր., 2015, էջ 11:

համար առաջացնում է լրացուցիչ ծանրաբեռնվածություն բովանդակային առումով այնքան էլ առաջնային հետաքրքրություն չներկայացնող մեծածավալ ցուցանիշների տեսքով:

ՀՀ-ում բյուջետավորման ծրագրային մեթոդների արդյունավետ և ամբողջական կիրառման հիմնական խոչընդոտներից մեկն այն է, որ այս ոլորտի բարեփոխումներն առավելապես կրում են գերատեսչական բնույթ, այսինքն՝ ընդլայնումը տեղի է ունենում ըստ առանձին գերատեսչությունների, այլ ոչ թե ծրագրերի, ինչի արդյունքում բոլոր գերատեսչությունները պարտադիր կերպով ներկայացնում են որոշակի ծրագրեր, սակայն դրանց բովանդակությունը շարունակում է հեռու մնալ կատարյալ լինելուց: Ընդ որում, դա վերաբերում է ինչպես առաջարկվող ծրագրերի կառուցվածքին, այնպես էլ դրանց գծով ներկայացվող արդյունքային ցուցանիշներին, որոնք շատ դեպքերում ունենում են միայն քանակական արտահայտություն, իսկ որակական ցուցանիշները կամ ընդհանրապես բացակայում են կամ էլ կրում են դեկլարատիվ բնույթ, ինչն անհնար է դարձնում այս կամ այն ծրագրի իրագործման արդյունքում ձեռքբերված ցուցանիշների վերաբերյալ դատողությունների կատարումը և դրանց կիրառմամբ որոշումների կայացումը: Այս տեսանկյունից ուշագրավ է հատկապես Ռուսաստանի փորձը, որտեղ անցումը արդյունքների վրա հիմնված բյուջետավորմանը տեղի է ունենում կոնկրետ ծրագրերի միջոցով, այլ ոչ թե համընդհանուր կերպով¹⁴⁵, ինչը թույլ է տալիս առավել մեծ ուշադրություն և ռեսուրսներ հատկացնելու ընտրված սահմանափակ քանակի նախագծերի վրա՝ ապահովելով դրանց արդյունավետության և օգտակարության բարձր մակարդակը: Հետաքրքիր է նաև Դանիայի օրինակը¹⁴⁶, որը ծրագրային մեթոդների պարտադիր կիրառում է նախատեսում միայն մի քանի ոլորտներում, այդ թվում՝ կրթության և առողջապահության, որտեղ հնարավոր է սահմանել ծառայությունների չափման հստակ ցուցանիշներ, մինչդեռ մյուս բոլոր բնագավառներում, որտեղ նման ցուցանիշների համակարգի ներդրումը կապված է որոշակի բարդությունների հետ, արդյունքային գնահատականների վրա հիմնված բյուջետավորումը կատարվում է առավելապես կամավորության սկզբունքով: Որոշ երկրներ էլ, այդ թվում՝ Ավստրալիան, փորձ են կատարել ուղղակի արդյունքների

¹⁴⁵ Тереньтева И. и Лисина Е., “Проблемы и перспективы внедрения программного бюджетирования в России”, Современная Экономика: Проблемы, Тенденции и Перспективы, № 6, М.: Муромский институт, 2012, стр. 4-5.

¹⁴⁶ Curristine T., “Performance Budgeting in OECD Countries”, OECD, 2007, p. 28.

բյուջետավորումից անցնել դեպի վերջնական արդյունքների բյուջետավորմանը, որը, ըստ էության, ենթադրում է բյուջեի փոխկապվածություն ոչ թե նրա հետ, թե ինչ է մատակարարվում գործադիր մարմնի կողմից, այլ այն հիմնական սոցիալ-տնտեսական փոփոխությունների հետ, որոնք հասարակությունն ակնկալում է ստանալ այս կամ այն ծրագրի իրականացման արդյունքում¹⁴⁷: Այդպիսի մոդելի ներդրումը հետաքրքիր է այն առումով, որ հասարակության մեծ մասը ցանկանում է վճարել փոփոխությունների, այլ ոչ թե ուղղակի արդյունքների համար, որոնք կարող են մատուցվել, սակայն լինել ապարդյուն (օրինակ, եթե որևէ ծրագրի շրջանակում կառուցվում է ճանապարհ, սակայն դրանից օգտվում է քաղաքացիների ընդամենը փոքր հատվածը, ապա փաստ է, որ տվյալ ծրագրի ընթացքում ձեռքբերված ուղղակի արդյունքները հասարակության բարեկեցության վրա ունենում են աննշան ազդեցություն): Այնուամենայնիվ, հաշվի առնելով այն փաստը, որ վերջնական արդյունքների վրա հիմնված բյուջետավորումը զգալիորեն բարդացնում է բյուջետային գործընթացը, այսօր բազմաթիվ երկրներում, որտեղ արդեն իսկ ներդրված են բյուջետավորման ծրագրային մեթոդներ, որպես պետական ֆինանսական միջոցների հատկացման օբյեկտ հանդես են գալիս ուղղակի արդյունքները, իսկ վերջնական արդյունքները հիմնականում դիտվում են որպես քաղաքական հաշվետվողականության հիմք:

Ծրագրային բյուջետավորման ոլորտում բազմաթիվ երկրների հաջողված փորձը խոսում է այն մասին, որ դրա ներդրման անհրաժեշտությունը պետք է բխի երկրի քաղաքական և ինստիտուցիոնալ միջավայրի բնույթից, քանի որ, երբ կառավարման մոդելով նախատեսվում է գործադիր մարմնի փոքր դերակատարություն, անցումը ծրագրային բյուջետավորմանը կարող է պահանջարկված չլինել: Այս տեսանկյունից ՀՀ-ում բյուջետավորման նոր համակարգի ներդրմանը զգալիորեն խոչընդոտում է նաև բյուջետային հարցերի վերաբերյալ ընդունվող որոշումների ընթացքում պետական մարմինների իրավասությունների ցածր մակարդակը, ինչի արդյունքում ծրագրային բյուջետավորմանն առնչվող տեղեկատվությունը վերջինների համար կրում է զուտ ինֆորմատիվ բնույթ, իսկ հավաքագրվող բյուջետային եկամուտների տեղաբաշխման վերաբերյալ բոլոր կարևորագույն որոշումներն ընդունվում են բացառապես օրենսդիր մակարդակով: Ընդ որում, թեև վերջին տարիներին ճյուղային նախարարություններն անկախության որոշակի աստիճան են ստացել տնտեսագիտական դասակարգմամբ

¹⁴⁷ Hawke L., “Performance Budgeting in Australia”, OECD Journal on Budgeting, Vol. 7, No.3, 2007, p. 6.

ծախսային հոդվածների մասով ներքին վերաբաշխումներ իրականացնելու համար, սակայն հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ այդ որոշումները կարող են իրագործվել միայն կառավարության հավանությանն արժանանալուց հետո, իսկ վերաբաշխվող գումարի մեծությունը չպետք է գերազանցի ընդհանուր հատկացումների 15 տոկոսը¹⁴⁸, կարելի է եզրակացնել, որ խոշոր հաշվով ոչինչ չի փոխվել, և բյուջետային հարցերի վերաբերյալ որոշումների ընդունման գործող կառուցակարգերն ու ընթացակարգերը շարունակում են սահմանափակել բյուջետավորման ծրագրային մեթոդների ներդրման հնարավորությունները:

Վերջապես, պետական մարմինների կողմից ներկայացվող ծրագրերը չպետք է կրեն ինքնանպատակ բնույթ, այլ հիմնված լինեն պետական քաղաքականության գերակայությունների վրա՝ փորձելով կապ հաստատել տարբեր ոլորտների վերաբերյալ ընդունված ռազմավարությունների և դրանց վերջնական նպատակների ապահովման համար հատկացված ռեսուրսների ծավալային ցուցանիշների միջև: Ընդ որում, նման մոտեցման որդեգրումը կարևոր է ինչպես պետական ծախսերի սոցիալ-տնտեսական հիմնավորման, այնպես էլ դրանք առավել արտադրողական ոլորտներ ուղղորդելու և տնտեսական աճի տեսանկյունից մեծ ներուժով աչքի ընկնող ճյուղերի զարգացման համար, քանի որ փորձը ցույց է տալիս, որ արդյունավետ պետական ներդրումային նախագծերի իրականացումը հանդիսանում է մասնավոր ներդրումների խրախուսման և դրանց կողմնորոշման առանցքային ցուցիչներից մեկը: Այս առումով, սակայն, կարևոր է ընդգծել, որ ՀՀ-ում ոչ բոլոր բնագավառներն ունեն իրենց զարգացման ռազմավարությունները, իսկ գործողները մշակելիս գրեթե չեն պահպանվել դրանց կառուցվածքի, բովանդակության և մշտադիտարկման գործընթացների վերաբերյալ միասնական մոտեցումները, ինչի արդյունքում այսօր զգալիորեն սահմանափակված են տնտեսապես և սոցիալապես հիմնավորված ծրագրերի մշակման և իրագործման հնարավորությունները: Ավելին, պետական քաղաքականության գերակայությունները և դրանց ֆինանսավորման ծավալները, որոնք իրենցից ներկայացնում են ոչ այլ ինչ, քան միևնույն մետաղադրամի երկու տարբեր կողմեր, շատ հաճախ ցուցաբերում են ընդգծված հակասություններ, որոնք իրականացվող ծրագրերի բազմակողմանի վերլուծության և դրանց հետևանքների գնահատման պրակտիկայի բացակայության հետ մեկտեղ պայմանավորում են համապատասխան մարմինների մասնակցությամբ

¹⁴⁸ Տե՛ս «ՀՀ բյուջետային համակարգի մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 21, ՀՕ-137, Եր., ընդունված 24.06.1997թ.:

հանրությանը մատուցվող ծառայությունների արդյունավետության և օգտակարության ցածր աստիճանը:

Այն, որ բյուջետավորման հիմնավորված մեթոդների կիրառումը կարող է դառնալ պետական ծախսային քաղաքականության կատարելագործման բարեփոխումների անկյունաքարը, կասկածից վեր է, քանի որ դրանց ներկայությունն անհրաժեշտ նախադրյալներ է ստեղծում չօգտագործված նյութական և ֆինանսական ռեզերվները երկրի զարգացման խնդիրներին ծառայեցնելու համար, իսկ բացակայությունը ծնում է ոչ ցանկալի մակրոտնտեսական հետևանքներ՝ սահմանափակելով տնտեսական աճի և հարկաբյուջետային կայունության ապահովման հնարավորությունները: Միևնույն ժամանակ, բազմաթիվ երկրների հաջողված փորձը ցույց է տալիս, որ բյուջետային որոշումների ընդունման մեխանիզմների կատարելագործումը բավարար չէ պետական ծախսերի բարձր արդյունավետությունն ապահովելու համար, քանի որ այդ հարցում բավական մեծ դերակատարություն ունեն նաև այնպիսի կարևորագույն գործոններ, ինչպիսիք են միջբյուջետային հարաբերությունների որակը և հարկաբյուջետային կենտրոնացվածության աստիճանը: Այս տեսանկյունից ծախսային քաղաքականության արդյունավետության բարձրացման և հանրապետության համաչափ տարածքային զարգացման ապահովման հիմնական միջոցառումներից մեկը, մեր կարծիքով, կարող է դառնալ պետական ֆինանսական ռեսուրսների հնարավորինս ապակենտրոնացված համակարգի ձևավորումը և տարբեր մակարդակի բյուջեների հաշվեկշռվածության ապահովումը, քանի որ համայնքների բյուջեների ներկայիս եկամտային ներուժը և դրանց կառուցվածքը ոչ միայն սահմանափակում են տեղական մակարդակով սոցիալ-տնտեսական խնդիրների լուծման հնարավորությունները, այլև կասկածի տակ դնում պետական ծախսերի տեղաբաշխման և օգտագործման բարձր արդյունավետությունը: Նման մոտեցման տրամաբանությունը բխում է այն փաստից, որ ֆինանսավորման սեփական միջոցների վրա հիմնվելը «պարտադրում» է տեղական ինքնակառավարման մարմիններին ապահովելու հարկային մուտքերի հավաքագրման և դրանց ծախսման բարձր արդյունավետություն, մինչդեռ կենտրոնական կառավարությունից ունեցած ֆինանսական կախվածությունն ուժեղացնում է հանրային ծառայությունների նկատմամբ ձևավորված պահանջարկը և չեզոքացնում տրանսֆերտային եղանակով ստացված բյուջետային միջոցներն արդյունավետորեն կառավարելու շարժառիթները¹⁴⁹: Մյուս

¹⁴⁹ Bird R., “Taxation and Decentralization”, World Bank, Washington, 2010, p. 2.

կողմից, փորձը ցույց է տալիս, որ որոշ հանրային ծառայություններ, ինչպիսիք են բնապահպանական և կոմունալ բնույթի ծառայությունները, ավելի նպատակահարմար է տրամադրել տեղական, այլ ոչ թե պետական մակարդակով, քանի որ տեղական ինքնակառավարման մարմինները, մոտ գտնվելով համայնքային բնակչությանը, շատ ավելի լավ են տեղեկացված նրանց խնդիրներին, սոցիալական կարիքներին և պահանջմունքներին¹⁵⁰: Բացի այդ, որոշ տնտեսագիտական և քաղաքագիտական շրջանակներում կա ընդունված տեսակետ, ըստ որի համայնքների ֆինանսական ինքնուրույնության բարձրացումը մեծապես նպաստում է հասարակության կողմից նրանց գործունեության նկատմամբ իրականացվող վերահսկողական միջոցառումների ուժեղացմանը, միջհամայնքային մրցակցության խթանմանը և մատուցվող հանրային ծառայությունների որակական բնութագրիչների բարելավմանը¹⁵¹:

Միևնույն ժամանակ, սակայն, անհրաժեշտ է ուշադրության կենտրոնում պահել ֆինանսական ռեսուրսների ապակենտրոնացման հնարավոր ռիսկերը՝ կապված հարկաբյուջետային քաղաքականության հնարավորությունների սահմանափակման, պետության վերաբաշխման գործառույթների դերակատարության նվազման և մասշտաբի էֆեկտի հետևանքով ի հայտ եկող կորուստների հետ, ինչը նշանակում է, որ ապակենտրոնացման քաղաքականությունը պետք է իրականացվի բավական զգուշավոր կերպով և հիմնված լինի կենտրոնական և ընդհանուր կառավարման մարմինների լիազորությունների հստակ տարանջատման մեխանիզմների վրա¹⁵²: Հակառակ դեպքում այն կարող է հանգեցնել պետական ֆինանսական ռեսուրսների նկատմամբ գոյություն ունեցող վերահսկողական լծակների թուլացմանը՝ մի կողմից պայմանավորելով պետական ծախսերի արդյունավետության և հասարակական օգտակարության ցածր մակարդակը, մյուս կողմից վտանգի տակ դնելով երկրում համընդհանուր հարկաբյուջետային կայունության և տնտեսական աճի ապահովման հիմքերը:

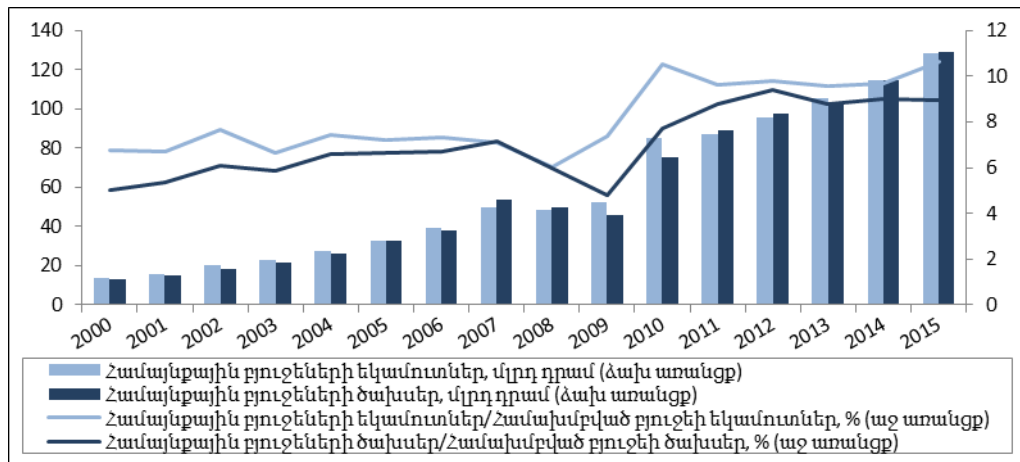
Այս համատեքստում ուսումնասիրելով ՀՀ համախմբված բյուջեի նկատմամբ համայնքային բյուջեների եկամուտների և ծախսերի դինամիկան վերջին տարիների կտրվածքով (տե՛ս գծապատկեր 3.2.2)՝ կարելի է նկատել, որ չնայած դիտարկվող

¹⁵⁰ Ferugilo N. and Anderson J., “An Overview of Fiscal Decentralization”, World Bank, Washington, 2007, p. 3.

¹⁵¹ Sow M. and Razafimahefa I., “Fiscal Decentralization and the Efficiency of Public Service Delivery”, IMF, Working Paper No. 15/59, 2015, p. 4.

¹⁵² Տե՛ս Բաղանյան Լ., «Ֆինանսներ, դրամաշրջանառություն և վարկ», Եր.: ՄՈԱ ՍՊԸ, 2010, էջ 124-125:

Ժամանակահատվածի ընթացքում արձանագրված բացարձակ մեծությամբ աճին՝ նշված ցուցանիշները հարաբերական արտահայտությամբ էականորեն չեն ավելացել՝ միջինում կազմելով համախառն պետական եկամուտների և ծախսերի ընդամենը 8.1 և 7.0 տոկոսը, այն դեպքում, երբ բազմաթիվ եվրոպական երկրներում համայնքային բյուջեների տեսակարար կշիռն ընդհանուր կառավարության բյուջեներում հասնում է մինչև 45 տոկոսի¹⁵³:

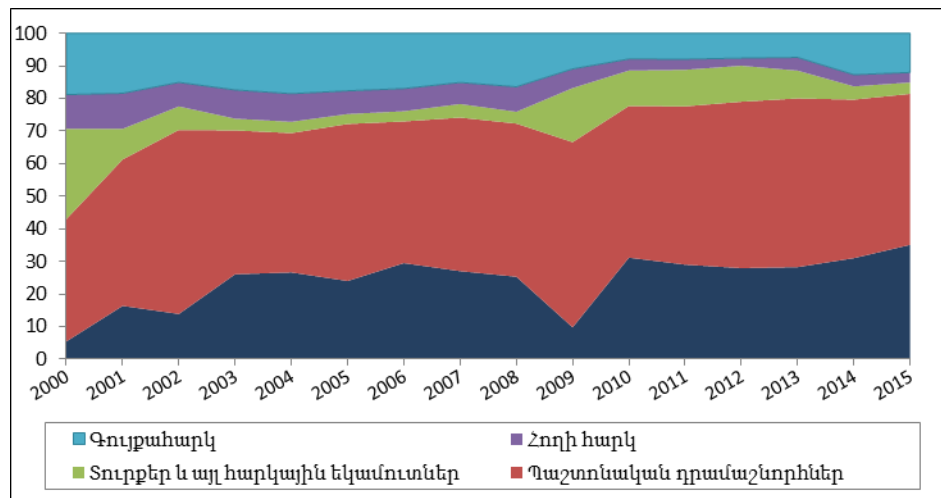
Գծապատկեր 3.2.2. Համայնքային բյուջեների եկամուտների և ծախսերի դինամիկան 2000-2015 թվականների ընթացքում¹⁵⁴

Համայնքային բյուջեների եկամտային աղբյուրների վերլուծության արդյունքներն (տե՛ս գծապատկեր 3.2.3) իրենց հերթին ցույց են տալիս, որ բոլոր ժամանակներում դրանց գերակշիռ մասը գոյացել է պաշտոնական տրանսֆերտներից, այդ թվում՝ պետական բյուջեից համահարթեցման նպատակով հատկացվող դոտացիաներից, այլ դոտացիաներից և նպատակային հատկացումներից, մինչդեռ սեփական միջոցների դերակատարությունն այս հարցում ոչ միայն էապես չի ավելացել, այլև գույքահարկի և հողի հարկի մասով ցուցաբերել է շարունակաբար նվազման միտում: Ելնելով այդ փաստից՝ կարծում ենք, որ ծախսային քաղաքականության բարելավման առաջնային ուղղություններից մեկը կարող է դառնալ կենտրոնական կառավարության միջոցներից համայնքներին տրամադրվող տրանսֆերտային բնույթի վճարների աստիճանաբար կրճատումը և նրանց բյուջեների եկամտային աղբյուրների կառուցվածքում սեփական միջոցների դերակատարության ամրապնդումը, ինչ մի կողմից կստեղծի լրացուցիչ խթաններ տեղական հարկերի հավաքագրման բարձր մակարդակն ապահովելու, մյուս

¹⁵³ Եվրոպայի ազգային վիճակագրական ծառայության տվյալների շտեմարան, ec.europa.eu/eurostat/data/database:

¹⁵⁴ Գծապատկերը կառուցվել է ՀՀ Ազգային վիճակագրական ծառայության 2000-2016 թվականների տարեգրքերի տվյալների հիմա վրա:

կողմից՝ դրանք արդյունավետորեն տեղաբաշխելու և ըստ պահանջի օգտագործելու համար:

Գծապատկեր 3.2.3. Համայնքային բյուջեների եկամտային մասի կառուցվածքը ընդամենի նկատմամբ հարաբերական արտահայտությամբ¹⁵⁵

Տեսականորեն տեղական ինքնակառավարման մարմինների բյուջեների կազմում սեփական եկամտային ներուժի ընդլայնման ուղղություններից մեկը կարող է դառնալ եկամտային հարկից, շահութահարկից և բնապահպանական վճարներից գործող օրենսդրությամբ նախատեսված մասհանումների կատարումը, սակայն հաշվի առնելով առանձին համայնքների կտրվածքով դրանց ձևավորման անհամաչափությունները՝ նման մոտեցումը կարող է էլ ավելի սրել միջտարածաշրջանային զարգացման և հանրային ծառայությունների հասանելիության հետ կապված խնդիրները: Փոխարենը կարելի է շեշտը դնել գույքահարկի աստիճանաբար ավելացման վրա՝ ելնելով այն փաստից, որ այն այսօր թերագնահատված է և ապահովում է համախմբված բյուջեի հարկային եկամուտների ընդամենը 1.5 տոկոսը այն պարագայում, երբ ՏՀՀԿ անդամ երկրներում նշված ցուցանիշը գերազանցում է 5.0 տոկոսը, ԵԱՏՄ երկրներում՝ 4.4 տոկոսը, հարևան Վրաստանում՝ 3.5 տոկոսը, իսկ առավել զարգացած Մեծ յոթնյակի երկրներում՝ 8.5 տոկոսը¹⁵⁶: Առաջարկվող փոփոխության գլխավոր առավելությունն այն է, որ գույքահարկը վարքագծային փոփոխությունների առաջացման տեսանկյունից դիտվում է որպես ամենաանվտանգ հարկատեսակը, որը, աննշան ազդեցություն ունենալով աշխատելու, խնայելու և ներդրումային որոշումների վրա, չի հանգեցնում

¹⁵⁵ Գծապատկերը կառուցվել է ՀՀ համայնքային բյուջեների 2000-2015 թվականների հաշվետվությունների հիման վրա:

¹⁵⁶ Տե՛ս ԱՄՀ-ի տվյալների շտեմարան, <http://data.imf.org/?sk=a0867067-d23c-4ebc-ad23-d3b015045405>:

կողմնակի արդյունքների և չի վտանգում տնտեսական խթանների համակարգը¹⁵⁷: Փորձը ցույց է տալիս, որ գույքահարկի բարձր դրույքաչափերն էապես նպաստում են նաև ազատ շինությունների առավել արտադրողական եղանակով օգտագործմանը և անշարժ գույքի գների տատանողականության նվազմանը, ինչի անհրաժեշտությունը զգացվում է հատկապես համաշխարհային ճգնաժամի տարիներին արձանագրված «բնակարանային փուչիկներից» (Housing Bubbles) հետո, որոնց սոցիալ-տնտեսական հետևանքները հնարավոր չեղավ կանխել ո՛չ դրամավարկային, ո՛չ մակրոպրոդեկցիալ քաղաքականության գործիքակազմերի միջոցով: Բացի այդ, հարկային բեռի որոշակի մասի տեղափոխումը գույքահարկի վրա կարող է նպաստել հարկային եկամուտների արտահոսքի աղբյուրների կրճատմանը, եթե հաշվի առնենք այն հանգամանքը, որ գույքահարկի հավաքագրման գործընթացը, ի տարբերություն այլ հարկատեսակների, շատ ավելի պարզ է, իսկ հարկման բազան թաքցնելու պրակտիկան՝ գրեթե անհնար: Ինչ վերաբերում է առաջարկվող փոփոխության հնարավոր ռիսկերին, դրանք հիմնականում կապված են նրա հետ, որ եկամտի հաստատուն աղբյուրներ չունեցող, սակայն գույքահարկով հարկման ենթակա շինությունների և տրանսպորտային միջոցների տիրապետող քաղաքացիներն այլ հավասար պայմաններում կրելու են ֆինանսական կորուստներ, ուստի խիստ անհրաժեշտ է հարկային բեռը տեղափոխել առավելապես այն անձանց վրա, որոնք ունեն և՛ եկամտի, և՛ գույքային միջոցների առավել մեծ պաշարներ:

Պետական ծախսերի կառավարման համակարգի կատարելագործման հաջորդ կարևորագույն լծակը, մեր համոզմամբ, պետք է դառնա դրանց արդյունավետության գնահատման տեսանելի և չափելի ցուցանիշների սահմանումը, որոնց վերլուծությունը թույլ կտա պատկերացում կազմել այս կամ այն բնագավառում ծախսվող բյուջետային միջոցների հասարակական օգտակարության մասին: Այս առումով նշենք, որ թեև «ՀՀ բյուջետային համակարգի մասին» ՀՀ օրենքով բյուջետային միջոցների արդյունավետ օգտագործումը հռչակված է որպես բյուջետային համակարգի հիմնարար սկզբունք, այնուամենայնիվ մեր երկրում պետական ծախսերի արդյունավետության գնահատում, որպես այդպիսին, չի իրականացվում այն պարզ պատճառով, որ մինչ այսօր բացակայում են այդ գործընթացի ինստիտուցիոնալ և մեթոդաբանական հիմքերը: Ի լրումն վերոնշյալ սկզբունքի՝ գործող օրենսդրությունը նախատեսում է նաև պետական

¹⁵⁷ Arnold J., “Do Tax Structures Affect Aggregate Economic Growth?”, OECD, Working Paper No. 643, 2008, p. 12.

ծախսերի հասցեականության և նպատակայնության հստակ պահանջներ, սակայն փորձը ցույց է տալիս, որ այդ պահանջները նույնպես գործնականում չեն կիրառվում, ինչի արդյունքում ոչ թե բյուջետային միջոցների պլանավորումն է կատարվում ակնկալվող արդյունքների հիման վրա, այլ վերջինների ապահովումն է այս կամ այն ձևով կախվածության մեջ դրվում ծախսվող բյուջետային միջոցների ծավալային ցուցանիշներից:

Հաշվի առնելով այս ամենը՝ առաջարկվում է ներդնել պետական ծախսերի արդյունավետության գնահատման հետևյալ բազմաստիճան համակարգը, որը մի կողմից բխում է գործող բյուջետային օրենսդրության և ծրագրային բյուջետավորման ներդրման պահանջներից, մյուս կողմից հիմնված է հանրային ծրագրերի սոցիալ-տնտեսական հետևանքների գնահատման համար միջազգայնորեն ընդունված և լայն կիրառություն ստացած 3Es ցուցանիշների¹⁵⁸ վրա (խնայողության (economy), տնտեսական արդյունավետության (efficiency) և սոցիալական արդյունավետության (effectiveness)).

Աղյուսակ 3.2.1.

Պետական ծախսերի արդյունավետության գնահատման համակարգը¹⁵⁹

Ծրագրի համարը և նկարագրությունը		Կշիռ	Ծրագիր 1	Ծրագիր 2	...	Ծրագիր n
Խնայողության ցուցանիշ (a) $\frac{\alpha_1 * (1) + \alpha_2 * (2) + \dots + \alpha_m * (m)}{m}$		φ_1	φ_{11}	φ_{12}	...	φ_{1n}
(1)	Միջոցառում 1	α_1	α_{11}	α_{12}	...	α_{1n}
(2)	Միջոցառում 2	α_2	α_{21}	α_{22}	...	α_{2n}
...	...	...	...	...	...	...
(m)	Միջոցառում m	α_m	α_{m1}	α_{m2}	...	α_{mn}
Տնտեսական արդյունավետության ցուցանիշ (b) $\frac{\beta_1 * (1) + \beta_2 * (2) + \dots + \beta_k * (k)}{k}$		φ_2	φ_{21}	φ_{22}	...	φ_{2n}
(1)	Արդյունք 1	β_1	β_{11}	β_{12}	...	β_{1n}
(2)	Արդյունք 2	β_2	β_{21}	β_{22}	...	β_{2n}
...	...	...	...	...	...	...
(k)	Արդյունք k	β_k	β_{k1}	β_{k2}	...	β_{kn}

¹⁵⁸ Economic Commission for Latin America and the Caribbean, “Methods of Measuring Economy, Efficiency and Effectiveness of Public Expenditure”, Annex 7, 2015, p. 5-7

¹⁵⁹ Աղյուսակի ցուցանիշները կազմվել են հեղինակի կողմից:

Սոցիալական արդյունավետության ցուցանիշ (c)		φ_3	φ_{31}	φ_{32}	...	φ_{3n}
$\frac{\gamma_1 * (1) + \gamma_2 * (2) + \dots + \gamma_s * (s)}{s}$						
(1)	Նպատակ 1	γ_1	γ_{11}	γ_{12}	...	γ_{1n}
(2)	Նպատակ 2	γ_2	γ_{21}	γ_{22}	...	γ_{2n}
...						
(s)	Նպատակ s	γ_s	γ_{s1}	γ_{s2}	...	γ_{sn}
Պետական ծախսերի արդյունավետության գործակից		φ_4	φ_{41}	φ_{42}	...	φ_{4n}
$\frac{\varphi_1 * (a) + \varphi_2 * (b) + \varphi_3 * (c)}{3}$						

(աղյուսակ 3.2.1-ի շարունակություն)

Վերոնշյալ համակարգի խնայողության ցուցանիշը կարելի է հաշվարկել որպես տվյալ ծրագրի շրջանակներում իրագործվող միջոցառումների փաստացի ծախսերի և դրանց պլանավորված մեծությունների հարաբերությունների միջին կշռված արժեք՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ այդ միջոցառումները կարող են տարբերվել առաջադրված խնդիրների և վերջնական նպատակների ապահովման գործում իրենց նշանակությամբ և ազդեցության բնույթով: Պետական ծախսերի արդյունավետության գնահատման համակարգում այդպիսի ցուցանիշի ներառման անհրաժեշտությունն առաջին հերթին բխում է նրանից, որ այն թույլ է տալիս քանակապես գնահատելու գործող օրենսդրությամբ սահմանված բյուջետային հատկացումների նվազագույն ծավալով նախատեսված արդյունքներին հասնելու կարողությունը: Բացի այդ, նման մոտեցումը կարող է մեծապես նպաստել շահագրգիռ պետական մարմինների կողմից իրենց հատկացված ֆինանսական ռեսուրսների խնայողաբար օգտագործմանը, քանի որ վերջինները, գիտակցելով դրանք ոչ նպատակային ձևով ծախսելու հետևանքները, այդ թվում՝ պետական ծախսերի արդյունավետության ցածր գործակցի և հետագայում իրենց նմանատիպ ծրագրեր չվստահելու հնարավորությունը, ստիպված կլինեն այդ ծրագրերն իրականացնել առավելագույն տնտեսումներով:

Նույն տրամաբանությամբ տնտեսական արդյունավետության ցուցանիշը կարելի է հաշվարկել որպես տվյալ ծրագրի շրջանակներում ձեռքբերված փաստացի և պլանավորված միջանկյալ արդյունքների հարաբերությունների միջին կշռված արժեք, իսկ սոցիալական արդյունավետության ցուցանիշը՝ որպես վերջնական նպատակների փաստացի կատարման և դրան պլանավորված մեծությունների հարաբերությունների միջին կշռված արժեք՝ ավելի բարձր կշիռներ հատկացնելով այն արդյունքներին և

նպատակներին, որոնք առաջնահերթ նշանակություն ունեն ծրագրի վերջնական հաջողության ապահովման գործում և ավելի փոքր կշիռներ այն արդյունքների և նպատակների համար, որոնց դերակատարությունն այդ հարցում այնքան էլ էական չէ: Ընդ որում, չափազանց կարևոր է, որ և՛ ծրագրի ուղղակի արդյունքները, և՛ դրա վերջնական նպատակներն ունենան հստակ քանակական գնահատականներ, քանի որ հակառակ պարագայում հնարավոր չի լինի իրագործել պետական ծախսերի արդյունավետության գնահատման գործընթացը կամ էլ ստացված արդյունքները լիարժեքորեն չեն արտացոլի փաստացի իրավիճակը: Միևնույն ժամանակ, հաշվի առնելով այն փաստը, որ շատ հաճախ շահառուներին հետաքրքրում են ոչ միայն մատուցվող ծառայությունների ֆինանսական արժեքին վերաբերող տեղեկությունները, այլև դրանց ոչ ֆինանսական արդյունքները, ինչպիսիք են ծառայությունների քանակը, նկարագիրը, որակը, ժամկետայնությունը և այլն, նշված ցուցանիշները կարող են լրացվել որոշակի ոչ ֆինանսական ցուցանիշներով, որոնք թույլ կտան ամբողջական պատկերացում կազմել այն մասին, թե ինչ ծառայություն է մատուցվում, ում կողմից, ինչպիսի արդյունավետությամբ և որքանով է այն կապված պետության համընդհանուր գերակայությունների հետ:

Ինչ վերաբերում է պետական ծախսերի արդյունավետության ընդհանրական գնահատականին, այն կարելի է հաշվարկել որպես խնայողության, տնտեսական և սոցիալական արդյունավետության ցուցանիշների միջին կշռված արժեք: Այս առումով առաջարկվում է ամենամեծ կշիռը տալ սոցիալական արդյունավետության ցուցանիշին՝ հիմքում ունենալով այն պատկերացումը, որ հանրային բարեկեցության տեսանկյունից առավել մեծ հետաքրքրություն են ներկայացնում իրագործվող ծրագրերի վերջնական, այլ ոչ թե միջանկյալ արդյունքները: Բացի այդ, փորձը ցույց է տալիս, որ սոցիալական արդյունավետության ցուցանիշի նկատմամբ խիստ պահանջների սահմանումն ինքնին պարտադրում է պետական մարմիններին ապահովելու խնայողության և տնտեսական արդյունավետության բարձր ցուցանիշներ, քանի որ առանց այդ ամենի հնարավոր չէ հասնել պետական ծախսերի արդյունավետության առավելագույն մակարդակի:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ատենախոսությունում պետական ծախսերի արդյունավետության վերլուծության և տնտեսական աճի վրա դրանց ազդեցության գնահատման հիմնահարցերին նվիրված քաղաքականության ուսումնասիրությունների և վերլուծությունների արդյունքները թույլ են տալիս կատարելու հետևյալ հիմնական եզրակացությունները.

1. Տնտեսական գործընթացների կարգավորման վերաբերյալ գոյություն ունեցող տեսությունների և այդ ուղղությամբ կատարված վերլուծությունների արդյունքներով մինչ այսօր չի հաջողվել ձևավորել մեկ միասնական մոտեցում հարկաբյուջետային քաղաքականության միջոցով տնտեսական աճը խթանելու հիմնախնդրի շուրջ, ինչի արդյունքում պարբերաբար իրար փոխարինելու են գալիս տնտեսական կյանքում պետության դերակատարության ակտիվացման կողմնակիցները և այն հայեցակարգի ներկայացուցիչները, որոնք առավել մեծ կարևորություն են տալիս շուկայական ուժերի ինքնակարգավորվող գործունեությանը: Խոշոր հաշվով տնտեսության կարգավորման անհրաժեշտությունն ամբողջությամբ չի ժխտվում որևէ տնտեսագիտական դպրոցի կողմից, պարզապես այն տարբեր ձևով է մեկնաբանվում դրա իրականացման նպատակների, ոլորտների, մասշտաբների, ձևերի ընտրության և պետություն-շուկա փոխհարաբերությունների տեսանկյունից: Քեյնսյան տնտեսագիտական մտքին հարող հետազոտողները, որոնք իրատեսական են համարում հարկաբյուջետային լծակների և, մասնավորապես, պետական ծախսերի կիրառմամբ տնտեսական աճը խթանելու հնարավորությունը, իրենց տեսակետը հիմնավորում են ամբողջական պահանջարկի վրա ծախսային քաղաքականության ընդլայնողական ազդեցությամբ, տնտեսության ենթակառուցվածքներում, կրթության, առողջապահության և մարդկային կապիտալի այլ տարրերում կատարվող ներդրումների արտաքին արդյունքներով: Դասական տնտեսագիտական մտքի ներկայացուցիչները, որոնք, հակառակը, մեծ կարևորություն են տալիս «անտեսանելի ձեռքի» սկզբունքով առավելագույն հանրային բարեկեցության ապահովման գաղափարախոսությանը, իրենց հակափաստարկները պայմանավորում են ծախսային քաղաքականության դուրսմղման էֆեկտներով, բարձր հարկային դրույքաչափերի վարքագծային փոփոխություններ առաջացնող հատկություններով, փոխառու միջոցների ներգրավման հետևանքով ի հայտ եկող անկայունության դրսևորումներով և էմիսիոն ճանապարհով բյուջետային դեֆիցիտի ֆինանսավորման արդյունքում առաջացող գնաճային ճնշումներով:

2. Մարդկային քաղաքակրթության զարգացման հետ մեկտեղ պետությունների գործառույթների շրջանակն անընդհատ ընդլայնվել է, ինչի արդյունքում մեծացել է նաև պետական ծախսերի սոցիալ-տնտեսական նշանակությունը՝ նախ որպես այդ գործառույթների ֆինանսավորման միջոց, ապա նաև՝ որպես տնտեսության վրա ներազդելու կարևորագույն լծակ: Այդ ամենը, բնականաբար, առաջ է բերում պետական ծախսերի արդյունավետության վերլուծության և տնտեսության տարբեր օղակների վրա դրանց ազդեցության գնահատման անհրաժեշտություն՝ մի կողմից հարկաբյուջետային կայունության պահպանմանը, մյուս կողմից՝ տնտեսական աճի ապահովմանը միտված ծախսային քաղաքականության մշակման և իրականացման համար:

3. Տարբեր երկրներում պետության գործառույթները և դրանց ֆինանսավորման ծավալներն ունեն ընդգծված հակասություններ, ինչը պայմանավորված է տնտեսական զարգացման մոդելների տարբերություններով, տնտեսությունների կառուցվածքային առանձնահատկություններով, պետության վերաբերյալ ձևավորված հասարակական պատկերացումներով, աշխարհաքաղաքական պայմաններով և այլ գործոններով: Ի տարբերություն լիբերալ մոդելի երկրների, որոնցում պետության դերակատարությունը սահմանափակվում է տնտեսական հարաբերությունների մասնակիցների համար «խաղի կանոնների» սահմանման և տարրական հանրային բարիքների տրամադրման հետ կապված խնդիրների լուծմամբ, պահպանողական և սոցիալ-դեմոկրատական մոդելի երկրներում պետությունն իրականացնում է նաև ակտիվ վերաբաշխման գործառույթներ և նպաստում հասարակության տարբեր անդամների համար հավասար ելակետային հնարավորությունների ստեղծման գործընթացին: Արդյունքում առաջին տիպի երկրներում պետական ծախսերի մասնաբաժինը ՀՆԱ-ում չի գերազանցում 40 տոկոսը, իսկ մյուս երկրներում, որտեղ պետությունը հանդես է գալիս որպես հասարակության ներսում սոցիալական հավասարության ապահովման գլխավոր երաշխավոր, այն տատանվում է 50-60 տոկոսի սահմաններում:

4. Գործառական դասակարգմամբ պետական ծախսերի բաշխման միջազգային փորձի ուսումնասիրության արդյունքում ակնհայտ է դառնում, որ պետությունների նվազագույն գործառույթների ֆինանսավորման ծավալներն էապես չեն տարբերվում միմյանցից, և պետական ծախսեր/ՀՆԱ հարաբերակցության տարբերությունների գլխավոր պատճառը սոցիալական պաշտպանության ոլորտին հատկացվող ծախսերի

մեծությունն է, որը շատ ավելի բարձր է տնտեսապես զարգացած և բարձր եկամտային խմբում ընդգրկված երկրներում, քան այդ ցուցանիշներով վերջիններին զիջող մյուս երկրներում: Տնտեսագիտական դասակարգմամբ պետական ծախսերի բաշխման միջազգային փորձի ուսումնասիրությունն իր հերթին ցույց է տալիս, որ եկամտի ցածր մակարդակով աչքի ընկնող երկրներում կապիտալ ծախսերի մասնաբաժինը ՀՆԱ-ում շատ ավելի մեծ է, քան բարձր եկամտային խմբում ընդգրկված երկրներում, քանի որ զարգացած երկրները, մոտ գտնվելով իրենց տնտեսական հնարավորությունների սահմանագծին և ունենալով բարձր տնտեսական աճի ապահովման սահմանափակ հնարավորություններ, կենտրոնանում են վերաբաշխման, իսկ իրենց տնտեսական ներուժն ամբողջությամբ չօգտագործած երկրները՝ հավելյալ արդյունքի ստեղծման խնդիրների վրա:

5. ՀՀ պետական ծախսերի՝ վերջին տասնամյակների ընթացքում արձանագրած բացարձակ մեծությամբ աճը գրեթե չի ուղեկցվել ՀՆԱ-ի մեջ դրանց տեսակարար կշռի նշանակալի ավելացմամբ, ինչի արդյունքում այսօր մեր երկիրը պետական ծախսեր/ՀՆԱ հարաբերակցությամբ ոչ միայն ետ է մնում համաշխարհային միջին ցուցանիշներից, այլև իր հետ եկամտի համադրելի մակարդակ ունեցող երկրների շարքում դիտվում է որպես փոքր ծախսերով երկիր: ՀՆԱ-ի մեջ պետական ծախսերի տեսակարար կշիռը որոշակիորեն ավելացել է ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի տարիներին՝ մի կողմից պայմանավորված իրական ՀՆԱ-ի 14.1 տոկոս անկմամբ, մյուս կողմից՝ պետական ծախսերի անվանական մեծության ավելի քան 27 տոկոսով ավելացմամբ: Մնացած տարիներին պետության մասնակցությունը տնտեսությանը ծախսերի տեսքով ավելացել է այնքանով, որքանով թույլ է տվել տնտեսական աճը հավաքագրվող եկամուտների տեսքով: Պետական ծախսեր/ՀՆԱ ցուցանիշի նման մակարդակը ոչ միայն սահմանափակում է ծախսային քաղաքականության միջոցով տնտեսության ցիկլային տատանումների մեղմման հնարավորությունը, այլև կասկածի տակ դնում պետության գործառույթների պատշաճ իրագործումը:

6. Եթե մինչև ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի սկիզբը պետական պարտքի և բյուջետային դեֆիցիտի կառավարման հիմնախնդիրը մեր երկրի համար ուներ տեսական նշանակություն, այսօր այն դարձել է առաջնային կարևորության խնդիր, որի լուծումը պահանջում է նոր համալիր միջոցառումների մշակում և ներդրում՝ մի կողմից ուղղված տնտեսական աճի ապահովման ճանապարհով բյուջեի եկամտային

ներուծի ընդլայնմանը, մյուս կողմից՝ հավաքագրվող միջոցների խելամիտ բաշխմանը և դրանց ռացիոնալ օգտագործմանը: Այս առումով մեծ մտավախություն է առաջացնում հատկապես դեֆիցիտի ֆինանսավորման և պետական պարտքի կառուցվածքներում արտաքին փոխառու միջոցների բավական մեծ տեսակարար կշռի առկայությունը, ինչը բյուջեի կատարման և պետության գործառույթների պատշաճ իրագործման գործընթացներն ուղղակիորեն կախվածության մեջ է դնում արտաքին տնտեսական և քաղաքական գործոններից: Բացի այդ, այն թույլ չի տալիս արդյունավետորեն կառավարելու անվճարունակության և փոխարժեքի տատանումների հետ կապված ռիսկերը, ինչպես նաև ներգրավելու և լիարժեք կերպով օգտագործելու ազգային խնայողությունները՝ սահմանափակելով ֆինանսական շուկայում նոր գործիքների ներդրման և շուկայի հետագա զարգացման հնարավորությունները:

7. Վերջին տասնհինգ տարիների ընթացքում պետական քաղաքականության գերակայություններն էական փոփոխությունների չեն ենթարկվել, և գրեթե բոլոր տարիների պետական բյուջեների մշակման հիմքում դրվել են միևնույն ծախսային առաջնահերթությունները: Այնուամենայնիվ, փորձը ցույց է տալիս, որ տարբեր փաստաթղթերով ամրագրված այդ առաջնահերթություններն այնքան էլ չեն համապատասխանում պետական ծախսերի փաստացի մեծություններին, քանի որ մի շարք ոլորտներ, որոնք հռչակված են որպես գերակա ուղղություններ, մինչ այսօր հանդես են գալիս որպես մնացորդային ֆինանսավորման սկզբունքով բյուջետային միջոցների բաշխման ոլորտներ, մինչդեռ մի շարք ոլորտներ էլ, չհանդիսանալով առաջնահերթ ուղղություններ, ստանում են պետական ծախսերի բավական մեծ չափաբաժիններ: Խոսքը վերաբերում է, մասնավորապես, ընդհանուր նշանակության ծառայությունների, հասարակական կարգի և անվտանգության բնագավառներին, որոնց պետական ֆինանսավորման ծավալներն արհեստականորեն ուռճացված են և մի քանի անգամ գերազանցում են համաշխարհային միջին ցուցանիշները, մինչդեռ կրթության և առողջապահության ոլորտները, որոնք հանդիսանում են տնտեսական աճի կարևորագույն գործոններ, այսօր թերֆինանսավորվում են՝ զգալիորեն ետ մնալով ոչ միայն համաշխարհային, այլև մեր երկրի հետ եկամտի և զարգացման համադրելի մակարդակ ունեցող երկրների համանուն ցուցանիշներից:

Տնտեսագիտական բովանդակության տեսանկյունից լուրջ մտահոգություն է առաջացնում ֆինանսատնտեսական ճգնաժամից հետո կապիտալ ծախսերի նվազման

հանգամանքը, քանի որ այդ միտումների պահպանումը ոչ միայն կարող է հետաձգել տնտեսության տեխնիկական վերազինման գործընթացները և լուրջ հարված հասցնել տնտեսական աճի ապահովմանը, այլև երկարաժամկետ հատվածում ծնել նոր և ավելի բարդ լուծումներ պահանջող սոցիալ-տնտեսական խնդիրներ:

8. Կառավարության կողմից վարվող հարկաբյուջետային քաղաքականության վերաբերյալ առավել ամբողջական պատկերացում կազմելու և այդ քաղաքականության մակրոհետևանքների գնահատման նպատակով խիստ կարևոր է դրա հայեցողական և ոչ հայեցողական ազդեցությունների տարանջատումը, ինչի անհրաժեշտությունը պայմանավորված է նրանով, որ հարկաբյուջետային քաղաքականությունը նկարագրող հիմնական ցուցանիշները չեն արտացոլում տնտեսության ցիկլային տատանումներով պայմանավորված փոփոխությունները: Ավելին, միայն դրանցով առաջնորդվելը կարող է հանգեցնել ստեղծված փաստացի իրավիճակի խեղաթյուրված ներկայացմանը և սխալ եզրահանգումների կատարմանը, ինչը վտանգավոր է ոչ միայն անարդյունավետ հակաճգնաժամային քայլերի իրականացման, այլև հարկաբյուջետային կայունության վտանգման տեսանկյունից: Ելնելով դրանից՝ ընդունված է բյուջետային դեֆիցիտը ներկայացնել երկու բաղադրիչների հանրագումարի տեսքով, որոնցից ցիկլայինն արտացոլում է ավտոմատ կայունարարների, իսկ կառուցվածքայինը՝ հայեցողական հարկաբյուջետային որոշումների ազդեցությունը տնտեսական աճի վրա:

9. ՀՀ-ում բյուջետային դեֆիցիտի ցիկլային բաղադրիչը բավական փոքր է և կազմում է ընդհանուր դեֆիցիտի աննշան մասը, ինչը նշանակում է, որ ավտոմատ կայունարարների համակարգը լիարժեքորեն չի գործում, իսկ հարկաբյուջետային քաղաքականությունն առավելապես կրում է հայեցողական բնույթ: Ցիկլային դեֆիցիտի մեծությունը որոշակի չափով նկատելի է դարձել համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի տարիներին, երբ ՀՆԱ-ի փաստացի մակարդակի շեղումը պոտենցիալից գտնվում էր առավելագույնի սահմաններում, իսկ մնացած տարիներին այն եղել է անհամեմատ ավելի փոքր և չի գերազանցել ՀՆԱ-ի մեկ տոկոսը: Այդ ամենը կարելի է բացատրել հարկային համակարգի ոչ բավարար պրոգրեսիվությամբ, գործազրկության դեմ պայքարի համակարգված մոտեցումների բացակայությամբ, ինչպես նաև տնտեսության ստվերային հատվածի մեծ չափերով և հարկային եկամուտների արտահոսքի աղբյուրների մեծ ծավալների առկայությամբ, որոնք, նվազեցնելով ավտոմատ կայունարարների մեծությունը, պայմանավորում են ոչ

հայեցողական հարկաբյուջետային քաղաքականության աննկատ դերակատարությունը տնտեսության ցիկլային տատանումների մեղմման գործում:

10. Հարկաբյուջետային քաղաքականությունը վերջին տասնհինգ տարիների ընթացքում ենթարկվել է բազմաթիվ փոփոխությունների՝ մերթընդմերթ կրելով ցիկլային և հակացիկլային բնույթ, թեև համադրելով ավտոմատ կայունարարների և հարկաբյուջետային ազդակի գնահատականները ՀՆԱ-ի ճեղքվածքի դինամիկայի հետ՝ ակնհայտ է դառնում, որ այն ոչ բոլոր տարիներին է եղել արդյունավետ: Մասնավորապես, նախաճգնաժամային տարիներին, երբ տնտեսությունը գտնվում էր գերտաքացման փուլում, և ՀՆԱ-ի փաստացի մակարդակն էապես գերազանցում էր իր պոտենցիալ մակարդակը, հարկաբյուջետային քաղաքականությունը կրել է ընդլայնողական բնույթ, ինչը, նպաստելով ֆինանսական մեծ ներհոսքի պատճառով արձանագրված ամբողջական պահանջարկի առանց այն էլ աննախադեպ մեծ աճին, ստեղծել է մի իրավիճակ, որի արդյունքում տնտեսության գերտաքացումը տեղի է ունեցել ավելի մեծ արագությամբ և ուժգնությամբ, իսկ տնտեսական անկումը եղել է ավելի կտրուկ և ավելի խորը: Մյուս կողմից, հետճգնաժամային տարիներին, երբ ՀՆԱ-ի փաստացի մակարդակը շարունակում էր ցածր մնալ իր պոտենցիալ մակարդակից, հարկաբյուջետային քաղաքականությանն անմիջապես հաղորդվել է զսպողական բնույթ, ինչը թեև թույլ է տվել ապահովել մակրոտնտեսական և հարկաբյուջետային կայունությունը, սակայն զգալիորեն հետաձգել է տնտեսական վերականգնման գործընթացը:

11. Եկամտային և ծախսային ազդակների ցուցանիշների ուսումնասիրության արդյունքները ցույց են տալիս, որ ծախսային քաղաքականությունը հանդիսանում է տնտեսական գործընթացների կարգավորման հիմնական լծակը, իսկ եկամտային քաղաքականության դերակատարությունն այս հարցում դեռևս բավական փոքր է: Մասնավորապես, եկամտային քաղաքականության ազդեցությունն ամբողջական պահանջարկի և տնտեսական աճի վրա ընդլայնողական բնույթ է ստացել միայն հազվադեպ դեպքերում, ինչը նշանակում է, որ այս գործիքը կառավարության կողմից հիմնականում դիտվում է որպես պետական բյուջեն համապատասխան ֆինանսական միջոցներով համալրելու, այլ ոչ թե տնտեսական ակտիվությունը խթանելու միջոց: Ինչ վերաբերում է ծախսային քաղաքականությանը, այն լայնորեն կիրառվել է տնտեսության ցիկլային տատանումների ազդեցությունները մեղմելու համար, թեև

փորձը ցույց է տալիս, որ այն շատ հաճախ չի ծառայել իր նպատակին, քանի որ ծախսային միջոցառումները մշակվել և իրականացվել է ոչ ճիշտ ժամանակին և ոչ ճիշտ ուղղությամբ:

12. Պետական ծախսերի և տնտեսական աճի փոխազդեցության գնահատման արդյունքները ցույց են տալիս, որ բյուջետային ծախսերի մեկ տոկոսանոց շուրջ դրականորեն է անդրադառնում իրական ՀՆԱ-ի վրա՝ տվյալ տարվա ընթացքում հանգեցնելով վերջինի մոտ 0.13 տոկոսով, իսկ հաջորդող տարիների ընթացքում՝ 0.31 տոկոսով աճին: Ընդ որում, ի տարբերություն այլ երկրների, որտեղ պետության կողմից վարվող ծախսային քաղաքականության ազդեցությունը տնտեսական աճի վրա նկատելի է դառնում միայն որոշակի ժամանակային լագից հետո, ՀՀ-ում այն անմիջապես է ազդում ամբողջական պահանջարկի և տնտեսական աճի վրա, ինչը հավանաբար պայմանավորված է մեր երկրում սպառման սահմանային հակման բավական բարձր մակարդակով:

Իրական ՀՆԱ-ի մեկ տոկոսանոց շուրջ իր հերթին հանգեցնում է տվյալ տարվա ընթացքում պետական ծախսերի շուրջ 1.6 տոկոսով աճին, ինչը հաստատում է Վազների հիպոթեզն այն մասին, որ տնտեսական աճը պարտադրում է երկրներին ավելի շատ ծախսելու: Ընդ որում, տնտեսական աճի ազդեցությունը բյուջեի ծախսային մասի վրա իր առավելագույն արժեքին հասնում է երկրորդ տարվա սկզբին՝ տվյալ տարվա կտրվածքով կազմելով ավելի քան 2.7 տոկոս, ինչը տրամաբանական է, քանի որ բյուջետային որոշումներն ընդունվում են տարեկան կտրվածքով, իսկ հինգերորդ եռամսյակը համընկնում է նոր բյուջետային տարվա հետ:

13. ՀՀ-ում պետական ծախսերի բազմարկչի մեծությունը, որը մեկ և երկու տարվա կտրվածքով կազմում է համապատասխանաբար 0.54 և 0.88, շատ ավելի փոքր է, քան այլ երկրների համանուն ցուցանիշը, ինչը խոսում է տնտեսական աճի ապահովման գործում ծախսային քաղաքականության բավական փոքր դերակատարության մասին: Այդ ամենը հետևանք է բազմաթիվ իրողությունների, սակայն ամենահիմնական գործոնները, որոնք պայմանավորում են բազմարկչի այդպիսի մեծությունները, մեր կարծիքով, հետևյալն են.

- արտահանման նկատմամբ ներմուծման մեծ ծավալները, ինչի արդյունքում ծախսվող բյուջետային միջոցների մեծ մասն ուղղակի կամ անուղղակի ձևով արտահոսում է երկրից,

- պարտք/ՀՆԱ հարաբերակցության աճի բարձր տեմպը, որը սահմանափակում է ծախսային քաղաքականության ընդլայնման միջոցով տնտեսական աճը խթանելու հնարավորությունները և պարտադրում կառավարությանն առավել մեծ ուշադրություն դարձնելու հարկաբյուջետային կայունության խնդիրներին,
- ԿԲ-ի կողմից որդեգրված գնաճի նպատակադրման քաղաքականությունը, որի պատճառով հարկաբյուջետային քաղաքականության ընդլայնողական դրսևորումները շատ հաճախ ուղեկցվում են դրամավարկային պայմանների պարտադրված խստացմամբ՝ այդ կերպ առաջացնելով դուրսմղման էֆեկտներ և կրճատելով տնտեսական աճի վրա պետական ծախսերի ազդեցության չափը:

14. Պետական ծախսերի կառուցվածքի օպտիմալության հարցերը քննարկելու համար կատարված նմանատիպ վերլուծության արդյունքում ակնհայտ է դառնում, որ ընթացիկ ծախսերի բազմարկչի մեծությունը շատ ավելի փոքր է, քան կապիտալ ծախսերինը՝ չնայած այն հանգամանքին, որ ընթացիկ ծախսերի տեսակարար կշիռը ՀՆԱ-ի մեջ մի քանի անգամ ավելի փոքր է, քան կապիտալ ծախսերինը: Այնուամենայնիվ, ստացված բազմարկչի մեծությունները միանգամայն օրինաչափ են, եթե հաշվի առնենք այն հանգամանքը, որ ընթացիկ ծախսերի մեծ մասն իրենից ներկայացնում է հավաքագրվող եկամուտների վերադարձ հասարակությանը տարբեր դրամական վճարումների տեսքով, որոնց մի մասը, ուղղվելով խնայողությունների կատարմանը, նվազեցնում է տնտեսական աճի վրա այդ ծախսերի ազդեցության չափը: Մինչդեռ կապիտալ ծախսերի դեպքում պատկերն այլ է, քանի որ դրանք, ուղղվելով հանրային նշանակության ներդրումային ծրագրերի ֆինանսավորմանը, ամբողջությամբ ծառայում են տնտեսական աճի խթանմանը: Բացի այդ, կապիտալ ծախսերի աճը ենթադրում է բազմաթիվ դրական արդյունքներ տնտեսության տարբեր ճյուղերի համար, որոնք իրենց հերթին դրականորեն են անդրադառնում երկրի մրցունակության, տեխնոլոգիական հագեցվածության, ներդրումային միջավայրի և բազմաթիվ այլ ցուցանիշների վրա:

15. Հարկային բեռը բնութագրող երկու հիմնական ցուցանիշների՝ հարկային եկամուտներ/ՀՆԱ և կազմակերպությունների կողմից վճարվող հարկեր/շահույթ հարաբերակցությունների ուսումնասիրության արդյունքները ցույց են տալիս, որ դրանք բավական ցածր են այլ երկրների հետ համեմատ, ինչը, բնականաբար,

սահմանափակում է հարկաբյուջետային քաղաքականության հնարավորություններն ինչպես երկրի առջև ծառացած սոցիալ-տնտեսական խնդիրների հաղթահարման, այնպես էլ տնտեսության կարգավորման և տնտեսական աճի խթանման գործում: Ընդ որում, համադրելով ՀՀ-ում գործող երեք խոշոր հարկատեսակների՝ ԱԱՀ-ի, շահութահարկի և եկամտային հարկի դրույքաչափերն այլ երկրներում կիրառվող դրույքաչափերի հետ՝ ակնհայտ է դառնում, որ դրանք բավական բարձր են, ինչը նշանակում է, որ վերոնշյալ ցուցանիշների ներկա մակարդակը հետևանք է ոչ թե ցածր հարկային դրույքաչափերի, այլ հարկային եկամուտների հավաքագրման անբավարար մակարդակի: Այդ մասին են վկայում նաև նշված հարկատեսակների արդյունավետության գործակիցները, որոնք նույնպես զգալիորեն զիջում են ինչպես զարգացած, այնպես էլ զարգացող տնտեսությունների միջին ցուցանիշներին:

16. ՀՀ-ում բյուջետային ծախսերի պլանավորումը մինչև այսօր իրականացվում է ավանդական նախահաշվային մեթոդի հիման վրա, որի պայմաններում բյուջետային որոշումները չեն փոխկապակցվում իրագործվող ծրագրերի և դրանց գծով ստացվող արդյունքային գնահատականների հետ, իսկ բյուջետային միջոցներ հատկացնողների համար ստեղծվում են սեփական հայեցողությամբ որոշումներ կայացնելու և այդ միջոցները ստացողների հետ ոչ ֆորմալ համաձայնություններ կնքելու բավական լայն հնարավորություններ: Ավելին, պետական ֆինանսական միջոցների կառավարման մեթոդները տարիներ շարունակ հիմնված են եղել տարբեր ծրագրերի իրագործման համար հատկացվող և օգտագործվող ռեսուրսների ծավալային մեծությունների վրա, որոնք օբյեկտիվ պատճառներով չեն կարող լիարժեք տեղեկատվություն տրամադրել ո՛չ տնտեսական վերլուծաբաններին և ո՛չ էլ որոշումներ կայացնող քաղաքական պաշտոնյաներին իրականացվող ծրագրերի նպատակների և դրանցից ակնկալվող արդյունքների մասին:

17. Բյուջետային փաստաթղթերի ներկայացումը ծրագրերի և գործունեության տեսակների գծով թույլ է տալիս բարելավելու պետական ֆինանսական միջոցների կառավարման արդյունավետությունը և շաղկապելու պետական քաղաքականության գերակայությունները դրանց ֆինանսավորման ծավալների հետ: Միևնույն ժամանակ, ծրագրային բյուջետավորման մեթոդների կիրառումն էապես բարելավում է ծախսային գերակայությունների սահմանման հիմքերը և բյուջետային որոշումների ընդունման հիմնավորվածության մակարդակը, նպաստում է պետական մարմինների առանձին

օղակների աշխատակիցների առջև դրված խնդիրների և պատասխանատվության շրջանակների տարանջատմանը և հնարավորություն ընձեռում առավել իրատեսորեն գնահատելու պետության ֆինանսական վիճակը:

18. Չնայած ծրագրային բյուջետավորման ներդրման ուղղությամբ կատարված լայնածավալ աշխատանքներին՝ մինչ այսօր չի հաջողվել վերջնականապես անցում կատարել նոր մոդելով բյուջետային որոշումներ կայացնելու պրակտիկային, ինչը պայմանավորված է բազմաթիվ տեխնիկական և բովանդակային բնույթի խնդիրների առկայությամբ.

- ծրագրային բյուջետավորման ներդրումն իրականացվում է ավանդական բյուջետավորման մեթոդների կիրառությանը զուգահեռ, ինչի արդյունքում անհրաժեշտ տեղեկատվությունը ձևավորվում է երկակի դասակարգումներով՝ զգալիորեն ծանրաբեռնելով և՛ բյուջետային գործընթացը, և՛ իրականացվող գործառույթների աշխատատարությունը,
- ծրագրային բյուջետավորման ներդրման բարեփոխումներն առավելապես կրում են «գերատեսչական» բնույթ, այսինքն՝ ընդլայնումը տեղի է ունենում ըստ գերատեսչությունների, այլ ոչ թե ըստ ծրագրերի, ինչի արդյունքում բոլոր գերատեսչությունները պարտադիր ձևով ներկայացնում են որոշակի ծրագրեր, սակայն դրանց բովանդակությունը շարունակում է հեռու մնալ կատարյալ լինելուց,
- ՀՀ-ում պետական մարմինների իրավասությունների շրջանակը բյուջետային որոշումների ընդունման գործընթացում բավական նեղ է, ինչի արդյունքում ծրագրային տեղեկատվությունը վերջինների համար կրում է բացառապես ինֆորմատիվ բնույթ,
- ՀՀ-ում ոչ բոլոր ոլորտներն ունեն իրենց զարգացման ռազմավարությունները, իսկ գործողներն էլ մշակելիս չեն պահպանվել դրանց բովանդակության, կառուցվածքի և մշտադիտարկման գործընթացների վերաբերյալ միասնական մոտեցումները:

19. ՀՀ-ում պետական ծախսերի արդյունավետության գնահատում, ըստ էության, չի իրականացվում չնայած նրան, որ գործող օրենսդրությամբ ամրագրված է ծախսերի նվազագույն ծավալի օգտագործմամբ նախատեսված արդյունքներին հասնելու կամ բյուջեով հատկացված միջոցների ծավալով առավելագույն արդյունքներին հասնելու

անհրաժեշտությունը: Դա մի կողմից պայմանավորված է ծախսային միջոցառումների արդյունավետության գնահատման ինստիտուցիոնալ մեխանիզմների, մյուս կողմից՝ հիմնավորված մեթոդաբանության բացակայությամբ, ինչի արդյունքում էլ ոչ թե բյուջետային միջոցների պլանավորումն է կատարվում ակնկալվող արդյունքների հիման վրա, այլ վերջինների ապահովումն է կախվածության մեջ դրվում բյուջետային միջոցների ծավալային ցուցանիշներից:

Հիմնվելով նշված եզրակացությունների վրա՝ ատենախոսական աշխատանքում մշակվել են հետևյալ առաջարկությունները.

- Բյուջետային գործընթացն արտացոլող պաշտոնական փաստաթղթերում ներառել նաև կառուցվածքային և ցիկլային դեֆիցիտների մեծությունները, ինչը թույլ կտա ավելի ամբողջական պատկերացում կազմել կառավարության կողմից իրականացվող հարկաբյուջետային քաղաքականության բնույթի և դրա սոցիալ-տնտեսական հետևանքների մասին:
- Հարկային համակարգի պրոգրեսիվության բարձրացման և գործազրկության դեմ պայքարի արդյունավետ մեխանիզմների ներդրմամբ նպաստել ավտոմատ կայունարարների գործունեության խթանմանը՝ ընդլայնելով տնտեսության ցիկլային տատանումների ազդեցությունները ոչ հայեցողական որոշումներով մեղմելու հնարավորությունները:
- Պարբերաբար գնահատել տարբեր ծախսային հոդվածների բազմարկչի մեծությունները և կիրառել դրանք բյուջետային պլանավորման, պետական ծախսերի կառուցվածքի սահմանման, հակաճգնաժամային միջոցառումների մշակման և այլ նմանատիպ որոշումների ընդունման ժամանակ:

Պետական բյուջեի եկամտային ներուժի ընդլայնման տեսանկյունից առաջարկվել են հետևյալ միջոցառումները.

- *հարկային դրույքաչափերի օպտիմալացում և դրանց համապատասխանեցում ՀՀ հիմնական առևտրային գործընկեր երկրներում կիրառվող դրույքաչափերի հետ.*

- Եկամտային հարկի գործող դրույքաչափերի նվազեցում և շահութահարկի դրույքաչափի հետ դրանց ներդաշնակեցում, ինչը մի կողմից կհանգեցնի ֆիզիկական անձանց կողմից տնօրինվող եկամուտների ավելացմանը, մյուս կողմից՝ աշխատավարձերի իրական մեծությունների հայտարարագրմանը և

հարկային եկամուտների արտահոսքի աղբյուրների կրճատմանը,

- առանձին տարածաշրջանների, տնտեսական գործունեության տեսակների և արտահանման ուղղվածություն ունեցող ճյուղերի նկատմամբ շահութահարկի տարբերակված դրույքաչափերի կիրառում՝ նպաստելու հանրապետության տարածքային համաչափ առաջընթացի ապահովմանը, տնտեսության գերակա ճյուղերի զարգացմանը և արտահանելի հատվածի ընդլայնմանը:

- հարկային արտոնությունների համակարգի վերանայում և հարկման ընդհանուր ռեժիմից այն բացառությունների հանում, որոնք աչքի են ընկնում արդյունավետության ցածր աստիճանով.

- ԱԱՀ-ով չհարկվող ֆինանսական ոլորտի ծառայությունների մի մասի բերում հարկման դաշտ՝ մի կողմից նպաստելով հարկեր/ՀՆԱ հարաբերակցության բարելավմանը, մյուս կողմից՝ ֆինանսական համակարգի կայունության ապահովմանն ուղղված հակաճգնաժամային բուֆերների ստեղծմանը,
- ներդրումային նախագծերի համար ներմուծվող կապիտալ ապրանքների գծով ԱԱՀ-ի հետաձգման և արտահանման գծով շահութահարկի արտոնությունների վերացում կամ համապատասխան շեմերի նվազեցում այնպես, որ փոքր և միջին ձեռնարկությունները նույնպես հնարավորություն ունենան օգտվելու դրանցից:

գ) ստվերային շրջանառության դեմ պայքարի մեխանիզմների կատարելագործում.

- տնտեսվարողների գործունեության փաստաթղթավորման նկատմամբ հստակ պահանջների սահմանում,
- պարտադիր դրոշմավորում պահանջող ապրանքների շրջանակի ընդլայնում,
- հարկման արտոնյալ պայմաններով երկրներում գրանցված ընկերությունների հետ կատարվող գործարքների նկատմամբ տրանսֆերային գնագոյացման կարգավորումների կիրառում:

դ) հարկային վարչարարության բարելավում և հարկային կարգապահության ամրապնդմանն ուղղված նոր գործիքակազմերի ներդրում.

- վերահսկողական աշխատանքների աստիճանաբար տեղափոխում կամերալ ուսումնասիրությունների դաշտ,
- հարկահավաքման գործընթացի արդյունավետության գնահատման չափելի և

տեսանելի ցուցանիշների սահմանում,

- հարկային մարմինների գործողությունների նկատմամբ բողոքարկման անկախ ինստիտուտների ներդրում:

Պետական ծախսերի կառավարման համակարգի կատարելագործման համար առաջարկվել են հետևյալ միջոցառումները.

ա) ծրագրային բյուջետավորման համակարգի տարրերի ամբողջական ներդրում՝ աշխատանքներն ընդլայնելով ըստ ծրագրերի, այլ ոչ թե գերատեսչությունների, ինչը թույլ կտա մշակել և իրականացնել հիմնավորված ծրագրեր,

բ) ապակենտրոնացված հարկաբյուջետային համակարգի ձևավորում՝ հարկային բեռի մի մասն աստիճանաբար տեղափոխելով գույքահարկի վրա,

գ) պետական ծախսերի արդյունավետության գնահատման ֆինանսական և ոչ ֆինանսական ցուցանիշներից բաղկացած համակարգի ներդրում՝ բացահայտելու պետական ծախսային քաղաքականության արդյունավետությունը տնտեսության այս կամ այն ոլորտում և բյուջետային միջոցներն ուղղելով դեպի այնպիսի ոլորտներ, որոնք ապահովում են հասարակական օգտակարության առավելագույն մակարդակ:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

Օրենքներ և այլ իրավական ակտեր

1. «ՀՀ բյուջետային համակարգի մասին» ՀՀ օրենք, ՀՕ-137, Եր., ընդ. 24.06.1997թ. [63, 70, 148]
2. «ՀՀ 2014-2025 թվականների հեռանկարային զարգացման ռազմավարական ծրագիրը հաստատելու և ՀՀ Կառավարության 2008 թվականի հոկտեմբերի 30-ի N 1207-Ն որոշումն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին» ՀՀ Կառավարության որոշում, N 442-Ն, Եր., ընդ. 27.03.2014թ. [85]
3. «ՀՀ 2017-2019 թվականների պետական միջնաժամկետ ծախսերի ծրագիրը հաստատելու մասին» ՀՀ Կառավարության որոշում, N 723-Ն, Եր., ընդ. 07.07.2016թ. [85]
4. «ՀՀ կառավարության պարտքի կառավարման 2017-2019 թվականների ռազմավարական ծրագիր», հավելված ՀՀ Կառավարության 07.07.2016թ. N 723-Ն որոշման, Եր., ընդ. 07.07.2016թ. [82]
5. «Աղքատության հաղթահարման ռազմավարական ծրագիրը հաստատելու մասին» ՀՀ Կառավարության որոշում, N 994-Ն, Եր., ընդ. 08.08.2003թ. [87]
6. ՀՀ Ֆինանսների և Էկոնոմիկայի նախարարի հրամանը «ՀՀ բյուջետային ու հանրային հատվածի հաշվապահական հաշվառման դասակարգումները և դրանց կիրառման ցուցումները հաստատելու մասին», N 5-Ն, Եր., ընդ. 09.01.2007թ. [67, 68]

Վիճակագրական տվյալների աղբյուրներ

7. ՀՀ Ազգային վիճակագրական ծառայության տարեգրքեր, ամսական զեկույցներ, վիճակագրական պաշտոնագրեր և այլ հրապարակումներ, www.armstat.am
8. ՀՀ պետական բյուջեների կատարման հաշվետվություններ, goo.gl/51H6y9
9. ՀՀ համայնքային բյուջեների կատարման հաշվետվություններ, goo.gl/BM1nt8
10. ՀՀ պետական պարտքի մասին հաշվետվություններ, goo.gl/NxTnGU
11. ՀՀ պետական միջնաժամկետ ծախսերի ծրագրեր, www.gov.am/am/medium-term
12. ՀՀ Ֆինանսների նախարարության տվյալների բազա, goo.gl/MuzmUT
13. ՀՀ Կենտրոնական բանկի տվյալների բանկ, www.databank.cba.am
14. ՀՀ ԿԱ ՊԵԿ տվյալների բազա, www.taxservice.am/Content.aspx?itn=TITaxStatData

15. ԱՄՀ տվյալների շտեմարան, www.imf.org/en/Data
16. ՏՀԶԿ տվյալների շտեմարան, data.oecd.org
17. Համաշխարհային բանկի տվյալների բազա, data.worldbank.org
18. ԵՄ վիճակագրական ծառայության շտեմարան, ec.europa.eu/eurostat/data/database

Մասնագիտական գրականություն և հոդվածներ

19. Այվազյան Բ., «ՀՆԱ-ի ճեղքվածքի գնահատման կառուցվածքային և ոչ կառուցվածքային մոտեցումները ՀՀ տնտեսության համար», ՀՀ Կենտրոնական բանկի դրամավարկային քաղաքականության վարչության աշխատանքային փաստաթուղթ թիվ 08/10-02, Եր., 2010, էջ 6-7 [103]
20. Բադանյան Լ., «Ֆինանսներ, դրամաշրջանառություն և վարկ», Եր.: ՄՈԱ ՍՊԸ, 2010, էջ 124-125 [152]
21. Բայադյան Ա. և Մարկոսյան Հ., «Պետական պարտքի կառավարման հիմնախնդիրները և դրանց լուծման ուղիները ՀՀ-ում», Եր.: ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2015, էջ 67-68 [81]
22. Բոստանջյան Վ. և Հարությունյան Տ., «Հարկային քաղաքականության արդյունավետության բարձրացման հիմնախնդիրները ՀՀ-ում», «ԱՅԼԸՆՏՐԱՆՔ» գիտական հանդես, թիվ 1, Եր., 2016, էջ 323 [134]
23. Բոստանջյան Վ., «Տնտեսական մրցակցության կարգավորման հիմնախնդիրները ՀՀ-ում», «Ազգային տնտեսության մրցունակության բարձրացման հիմնախնդիրները» թեմայով ՀՊՏՀ 22-րդ գիտական նստաշրջանի նյութեր, Եր., 2013, էջ 22 [49]
24. Գաբրիելյան Վ. և Սարգսյան Հ., «Տնտեսության հանրային հատվածի ընդհանուր բնութագիրը», «Հանրային կառավարում» գիտական հանդես, թիվ 2, Եր., 2009, էջ 60-61 [3, 34, 40]
25. Գերմանիայի միջազգային համագործակցության ընկերություն (GIZ GmbH), «Ծրագրային բյուջետավորման բարեփոխումները Հայաստանում», Եր., 2014, էջ 33 [69]:
26. Գևորգյան Ն., «ՀՀ-ում հարկային վերափոխումների ներկա փուլի արդի հիմնախնդիրները», «Լրաբեր Հասարակական Գիտությունների» գիտական հանդես, թիվ 3, Եր., 2010, էջ 143 [133]
27. Դավոյան Ս., Մարկոսյան Ա. և Սարգսյան Հ., «Վերափոխումները անցումային

- երկրների տնտեսություններում», Եր.: «Տիգրան Մեծ» հրատ., 2003, էջ 10 [52]
28. Ծրագրերի և քաղաքականության միջոցառումների ձևակերպման ձեռնարկ, Աջակցություն Հայաստանում ծրագրային բյուջետավորման ընդլայնմանը. ՄԶՆ ծրագիր, Եր., 2008, էջ 3 [143]
29. Կիրակոսյան Գ., Թավադյան Մ. և Գրիգորյան Ա., «Տնտեսագիտական ուսմունքների պատմություն», Եր.: «Տնտեսագետ» հրատ., 2004, էջ 341 [13]
30. Համաշխարհային բանկի հետազոտական խումբ, «ՀՀ պետական ֆինանսների կառավարման բարեփոխումների առաջնահերթությունները», Եր., 2010, էջ 8 [78]
31. «Հարկային ընկալումները Հայաստանում. Տնային տնտեսությունների և ձեռնարկությունների հետազոտություն», ԱՄՆ Միջազգային զարգացման գործակալություն, Եր., 2003, էջ 38 [139]
32. Հարությունյան Վ. Լ., «Բյուջետային դասակարգման կատարելագործումը ՀՀ-ում», «Լրաբեր Հասարակական Գիտությունների» գիտական հանդես, թիվ 1(118), Եր., 2004, էջ 118 [61, 64]
33. ՀՀ Առողջապահության ազգային հաշիվներ, Եր., 2015, էջ 25 [92]
34. ՀՀ-ում ծրագրային բյուջետավորման համակարգի ամբողջական ներդրման ռազմավարություն, Եր., 2015, էջ 11 [144]
35. Ղուշյան Հ., «Մակրոտնտեսական կարգավորում», Եր.: «Տնտեսագետ» հրատ., 2005, էջ 9 [33]
36. Մաթևոսյան Ա. Վ., Զանվելյան Վ. Ս. և Ալեքսանյան Շ. Ս., «Հարկաբյուջետային քաղաքականությունը և ՀՀ կառուցվածքային բյուջեի գնահատականը», «Ամբերդ» հետազոտական կենտրոն, Եր.: «Տնտեսագետ» հրատ., 2014, էջ 31-34 [116]
37. Մարկոսյան Ա. և Աղաջանյան Դ., «Պետության դերը տնտեսական համակարգում», «21-րդ ԴԱԲ» ամսագիր, թիվ 4(18), Եր.: «Նորավանք» ԳԿՀ, 2007, էջ 91-92 [53]
38. Մարկոսյան Ա., «Պետությունը և շուկան», Եր.: «Տիգրան Մեծ» հրատ., 2000, էջ 15-17 [35, 37]
39. Մկրտչյան Ա. և Մնացականյան Ռ., «Իրական ՀՆԱ-ի ճեղքվածքի գնահատումը ՀՀ տնտեսության համար», ՀՀ Կենտրոնական բանկի «Բանբեր» ամսագիր, թիվ 1, Եր., 2007, էջ 95-96 [102]
40. Մուրադյան Ս., «Տնտեսության պետական կարգավորման գործառույթներն ու

- իրավական մեթոդները», «Պետություն և իրավունք» գիտական հանդես, Եր.: ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի հրատ., թիվ 2(68), 2015, էջ 76 [39]
41. Ներսիսյան Ա., «Պետության և տնտեսության փոխհարաբերության հարցի շուրջ», «Հայաստան. Ֆինանսներ և Էկոնոմիկա» ամսագիր, #3-4 (175-176), Եր., 2015, էջ 102 [12]
 42. Սահակյան Մ., Սահակյան Հ. և Հուսիկյան Յ., «Սովետային տնտեսության գնահատման արդյունքները Հայաստանում», «Հայաստան. Ֆինանսներ և Էկոնոմիկա» ամսագիր, #1-2 (173-174), Եր., 2015, էջ 42 [76]
 43. Սաֆարյան Գ., «Արդյունավետ հարկային քաղաքականության մշակման և իրականացման խնդիրները», ԳՊՄԻ գիտական տեղեկագիր, թիվ 2, 2013, էջ 122 [127]
 44. Տոնոյան Թ., «Տնտեսագիտության հիմունքներ», Եր.: Ֆինանսաբանկային քոլեջ, 2013, էջ 19 [59]
 45. Քեյնս Զ. Մ., «Զբաղվածության, տոկոսի և փողի ընդհանուր տեսություն», Եր.: «Տիգրան Մեծ» հրատ., 2006, էջ 16 [11]
 46. Алехин Б. И., “Государственный долг”, М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007, стр. 44 [6]
 47. Ахинов Г. и Жильцов Е., “Экономика общественного сектора”, М.: ИНФРА-М, 2008, стр. 70 [38]
 48. Базылева Н. и Гурко С., “Экономическая теория”, Мн.: Книжный дом, 2005, стр. 205 [55]
 49. Блауг М., “Экономическая мысль в ретроспективе”, М.: Дело Лтд, 1994, стр. 99 [1]
 50. Всемирный Банк, “Государство в меняющемся мире. Отчет о мировом развитии”, 1997, М.: Прайм-ТАСС, стр. 33 [54]
 51. Дорнбуш Г. и Фишер С., “Макроэкономика”, М.: ИНФРА-М, 1997, стр. 281 [14]
 52. Лебедева Ю., “Теоретические подходы к классификации асимметрии информации как экономического феномена”, Экономическая теория, Волг.: Вестник Волгоградского гос. университета, сер. 3, сер. 3, № 1(18), 2011, стр. 25 [44]
 53. Милль Дж., “Основы политической экономии”, М.: Прогресс, 1980, стр. 398 [9]
 54. Нозик Р., “Анархия, государство и утопия”, М.: ИРИСЭН, 2008, стр. 24-25 [2]
 55. Сафиуллин А., “Экономика благосостояния. Теория и практика”, Ул.: УлГТУ, 2007,

стр. 72 [57]

56. Смит А., “Исследование о природе и причинах богатства народов”, М.: изд. Социально-экономической литературы, 1962, стр. 332 [4, 5]
57. Сухарев О. и Нехорошев Н., “Закон Вагнера и модели развития экономики”, Экономический Анализ: Теория и Практика, № 21(228), М.: ФИНАНСЫ и КРЕДИТ, 2011, стр. 3. [10]
58. Тереньтева И. и Лисина Е., “Проблемы и перспективы внедрения программного бюджетирования в России”, Современная Экономика: Проблемы, Тенденции и Перспективы, № 6, М.: Муромский институт, 2012, стр. 4-5 [145]
59. Фридман М., “Капитализм и свобода”, М.: Новое издательство, 2006, стр. 52 [36]
60. Чепурин М. и Киселева Е., “Курс экономической теории”, Кир.: АСА, 2000, стр. 540 [50]
61. Adam C. and Bevan D., “Fiscal Deficits and Growth in Developing Countries”, Journal of Public Economics, Vol. 89, No. 4, A.: Elsevier Science, 2005, p. 593-594 [31]
62. Afonso A. and Furceri D., “Government Size, Composition, Volatility and Economic Growth”, European Central Bank, Working Paper No. 849, 2008, p. 23 [28]
63. Alberola E., Hernandez P. and Marques J., “How Cyclical Do Cyclically-Adjusted Balances Remain? An EU Study”, Instituto de Estudios Fiscales, No. 3(166), 2003, p. 151-152 [99]
64. Allen R. and Tommasi D., “Managing Public Expenditure”, OECD, 2001, p. 20 [141]
65. Amisano G. and Giannini C., “Topics in Structural VAR Econometrics”, Springer, 1997, p. 17-23 [119]
66. Arnold J., “Do Tax Structures Affect Aggregate Economic Growth?”, OECD, Working Paper No. 643, 2008, p. 12 [157]
67. Backhaus J. and Wagner R., “Handbook of Public Finance”, Springer, B.: Kluwer Academic Publishers, 2005, p. 42-44 [51]
68. Barro R., “Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth”, Journal of Political Economy, Vol. 98, No. 5, C.: Chicago University Press, 1990, p. 103-125 [15]
69. Barro R., “The Ricardian Approach to Budget Deficits”, Journal of Economic Perspectives, 1989, Vol. 3, No. 2, p. 40 [7]

70. Bird R., "Taxation and Decentralization", World Bank, Washington, 2010, p. 2 [149]
71. Blanchard O. and Perotti R., "An Empirical Characterization of the Dynamic Effects of Changes in Government Spending and Taxes on Output", National Bureau of Economic Research, Working Paper No. 7269, 1999, p. 4 [117]
72. Bolton P. and Dewatripont M., "Contract Theory", M.: MIT Press, 2005, p. 15-20 [45]
73. Borg I., "Fiscal Multipliers in Malta", Central Bank of Malta, Working Paper No. 06, 2014, p. 15 [125]
74. Bornhorst F. and Dobrescu G., "When and How to Adjust Beyond the Business Cycle? A Guide to Structural Fiscal Balances", IMF Fiscal Affairs Department, Washington, 2011, p. 7 [108]
75. Brauninger M., "The Budget Deficit, Public Debt and Endogenous Growth", Journal of Public Economic Theory, Vol. 7, No. 5, M.: Wiley Periodicals Inc., 2005, p. 15 [24]
76. Burriel P., Castro de F. et al., "Fiscal Multipliers in the Euro Area", Journal of Economics and Statistics, Vol. 48, No. 1, p. 20 [125]
77. Carvalho V. and Martins M., "Macroeconomic Effects of Fiscal Consolidations in a DSGE Model for the Euro Area: Does Composition Matter?", Faculty of Economics of Porto, Working Paper No. 421, 2011, p. 23 [21]
78. Castro de F. and Hernandez de C., "The Economic Effects of Exogenous Fiscal Shocks in Spain: A SVAR Approach", European Central Bank, Working Paper No. 647, 2006, p. 10 [125]
79. Coase R., "The Problem of Social Cost", Journal of Law and Economics, C.: Chicago University Press, Vol. 3, No. 10, 1960, p. 15-16 [42]
80. Curristine T., "Performance Budgeting in OECD Countries", OECD, 2007, p. 28 [146]
81. Davoodi H. and Grigorian D., "Tax Potential vs. Tax Effort: A Cross-Country Analysis of Armenia's Stubbornly Low Tax Collection", Middle East and Central Asia Department of IMF, Washington, 2007, p. 16 [110]
82. Deloitte International Tax Source (DITS), "Global Corporate Tax and Withholding Tax Rates", 2016, p. 1-8 [137]
83. Devarajan S., Swaroop V. and Zou H., "The Composition of Public Expenditure and Economic Growth", Journal of Monetary Economics, Vol. 37, A.: Elsevier Science, 1996, p. 313-344 [18]

84. Economic Commission for Latin America and the Caribbean, "Methods of Measuring Economy, Effectiveness and Efficiency of Public Expenditure", Annex 7, 2015, p. 5-7 [158]
85. Deyanov G. and Iliev V., "Fiscal Policy and Economic Growth in Bulgaria", Bulgarian National Bank, Discussion Paper No.90, 2013, p. 20 [125]
86. Fedelino A., Ivanova A., and Horton M., "Computing Cyclically Adjusted Balances and Automatic Stabilizers", IMF Fiscal Affairs Department, Washington, 2009, p. 2 [100]
87. Feltenstein A. and Iwata S., "Why is So Hard to Finance Budget Deficits? Problems of a Developing Country", IMF, Working Paper No. 02(95), 2002, p. 3-4 [80]
88. Ferugilo N. and Anderson J., "An Overview of Fiscal Decentralization", World Bank, Washington, 2007, p. 3 [150]
89. Fölster S. and Henrekson M., "Growth Effects of Government Expenditure and Taxation in Rich Countries", European Economic Review, Vol. 45, No. 8, A.: Elsevier Science, 2008, p. 15 [30]
90. Gemmell N., Kneller R. and Sanz I., "Does the Composition of Government Expenditure Matter for Long-Run GDP Levels?", Oxford Bulletin of Economics and Statistics, O.: Department of Economics of Oxford University, Vol. 78, No. 4, 2015, p. 15-17 [32]
91. Ghosh S. and Gregoriou A., "The Composition of Government Spending and Growth: Is Current or Capital Spending Better?", Oxford Economic Papers, O.: Oxford University Press, Vol. 60, No. 3, 2008, p. 484-516 [19]
92. Giordano G., Momigliano S., Neri S. and Perotti R., "The Effects of Fiscal Policy in Italy: Evidence from a VAR Model", European Journal of Political Economy, No. 23, 2007, p. 564 [125]
93. Girouard N. and Andre C., "Measuring Cyclically Adjusted Budget Balances for OECD Countries", OECD Economics Department, Working Paper No. 434, 2005, p. 6-7 [101]
94. Gordon R. and Slemrod J., "Are Real Responses to Taxes Simply Income Shifting Between Corporate Tax", National Bureau of Economic Research, Working Paper No. 6576, 1998, p. 46 [136]
95. Government Finance Statistics Manual - 2001 (GFSM-2001), IMF Statistics Department,

Washington, 2011, p. 62-78 [65]

96. Grdovic A., "The Power of Fiscal Multipliers in Croatia", *Financial Theory and Practice*, No. 38(2), 2014, p. 189 [123]
97. Guseh J., "Government Size and Economic Growth in Developing Countries: A Political-Economy Framework", *Journal of Macroeconomics*, A.: Elsevier Science, Vol. 19, No. 1, 1997, p. 185 [27]
98. Gwartney J., Lawson R. and Holcombe R., "The Size and Functions of Government and Economic Growth", *The Joint Economic Committee (JEC) of United States Congress*, W.: Government Printing Office of United States, 1998, p. 15 [29]
99. Hamilton J., "Time Series Analysis", P.: Princeton University Press, 1994, p. 260 [121]
100. Hawke L., "Performance Budgeting in Australia", *OECD Journal on Budgeting*, Vol. 7, No.3, 2007, p. 6 [147]
101. Heller P., Haas R. and Mansur A., "A Review of the Fiscal Impulse Measure", *IMF*, Washington, No. 44, 1986, p. 3-5 [114]
102. Hemmelgarn T., Nicodème G., Tasnadi B. and Vermote P., "Financial Transaction Taxes in the European Union", *European Union, Working Paper No. 62*, 2016, p. 11 [138]
103. Heppke-Falk K., Tenhofen J. and Wolff G., "The Macroeconomic Effects of Exogenous Fiscal Policy Shocks in Germany: A Disaggregated SVAR Analysis", *Deutsche Bundesbank, Discussion Paper No. 41*, 2006, p. 12 [123, 125]
104. Hinić B., Miletić M. and Tomin A., "Efficiency of the Fiscal and Monetary Stimulus: The Case of Serbia", *National Bank of Serbia*, 2013, p. 12 [125]
105. International Monetary Fund, "Fiscal Monitor: World Economic and Financial Surveys", 2016, p. 68-82 [71]
106. Jacobs D., Helis J. and Bouley D., "Budget Classification", *IMF Fiscal Affairs Department*, Washington, 2009, p. 1 [62]
107. Kamps C. and Caldara D., "What Do We Know About Fiscal Policy Shocks Effects? A Comparative Analysis", *Society for Computational Economics*, No. 257, 2006, p. 6 [123]
108. Knoop T., "Growth, Welfare and the Size of Government," *Journal of Economic Inquiry*, Vol. 37, No. 1, M.: Wiley Periodicals Inc., 1999, p. 103–119 [16]

109. Lin S., "Government Debt and Economic Growth in an Overlapping Generations Model", *Southern Economic Journal*, C.: Southern Economic Association, Vol. 66, No. 3, 2000, p. 762 [26]
110. Madzharova B., "The Effect of Low Corporate Tax Rate on Payroll Tax Evasion", *CERGE-EI*, No. 448, 2011, p. 34 [135]
111. Mas-Colell A., Whinston M. and Green J., "Microeconomic Theory", O.: Oxford University Press, 1995, p. 352 [41]
112. Mazzucato M., "Firm Size, Innovation and Market Structure: The Evolution of Industry Concentration and Instability", Chelt.: Edward Elgar Publishing, 2000, p. 2 [48]
113. Mitra P. and Poghosyan T., "Fiscal Multipliers in Ukraine", IMF, Working Paper No. 15/71, 2015, p. 13 [125]
114. Monfort B., Xiao Y. and Yontcheva B., "France: Selected Issues", IMF, Country Report No. 09/233, 2009, p. 32 [125]
115. Moraga F. and Vidal J., "Fiscal Sustainability and Public Debt in an Endogenous Growth Model", *European Central Bank*, Working Paper No. 395, 2004, p. 38 [25]
116. Motta M., "Competition Policy", C.: Cambridge University Press, 2004, p. 39-40 [46]
117. Park H., Economides G. and Philippopoulos A., "How Should the Government Allocate its Tax Revenues Between Productivity and Utility Enhancing Public Goods?", *Macroeconomic Dynamics*, C.: Cambridge University Press, Vol. 15, No. 3, 2011, p. 336-364 [17]
118. Price R., Dang T. and Guillemette Y., "New Tax and Expenditure Elasticity Estimates for EU Budget Surveillance", *OECD Economics Department*, Working Paper No. 1174, 2014, p. 22 [111]
119. Ravnik R. and Žilić I., "The Use of SVAR Analysis in Determining the Effects of Fiscal Shocks in Croatia", *Financial Theory and Practice*, No. 35(1), 2011, p. 39 [123]
120. Robinson M. And Last D., "A Basic Model of Performance-Based Budgeting", IMF Fiscal Affairs Department, 2009, p. 4-6 [142]
121. Shen W., Yang S. and Zanna L., "Government Spending Effects in Low-Income Countries", IMF, Working Paper No. 15/286, 2015, p. 30 [23]
122. Simovic H. and Deskar-Skrbic M., "Dynamic Effects of Fiscal Policy and Fiscal Multipliers in Croatia", *Journal of Economics and Business*, Vol. 31, No. 1, 2013, p. 67

[125]

123. Sow M. and Razafimahefa I., “Fiscal Decentralization and the Efficiency of Public Service Delivery”, IMF, Working Paper No. 15/59, 2015, p. 4 [151]
124. Stock J. and Watson M., “Why Has U.S. Inflation Become Harder to Forecast?”, Journal of Money, Banking and Credit, No. 39(1), 2007, p. 7 [123]
125. Straub R. and Tchakarov I., “Assessing the Impact of a Change in the Composition of Public Spending: A DSGE Approach”, European Central Bank, Working Paper No. 795, 2007, p. 20 [20]
126. Tanzi V. and Schuknecht L., “Public Spending in the 20th Century”, C.: Cambridge University Press, 2000, p. 3 [8]
127. Tirole J., “The Theory of Industrial Organization”, M.: MIT Press, 1998, p. 75-76 [47]
128. United Nations, “Classification of Expenditure According to Purpose”, Statistical Paper No. 84, New York, 2000, p. 33-132 [66]
129. Walker T., Leeper E. and Yang S., “Government Investment and Fiscal Stimulus in the Short and Long Runs”, National Bureau of Economic Research, Working Paper No. 15153, 2009, p. 29-30 [22]
130. World Bank, “Public Expenditure Management Handbook”, Washington, 1998, p. 27-29 [140]

Էլեկտրոնային աղբյուրներ

www.armstat.am

www.who.int

www.home.kpmg.com

www.gov.am

www.ecb.europa.eu

www.dits.deloitte.com

www.minfin.am

www.oecd.org

www.ilo.org

www.taxservice.am

www.imf.org

www.heritage.org

www.cba.am

www.worldbank.org

www.doingbusiness.org

www.parliament.am

www.ec.europa.eu

www.ideas.repec.org

www.arlis.am

www.economy.watch.com

www.jstor.org

ՀՆԱ-ի պոտենցիալ մակարդակի գնահատման Հոդրիկ-Պրեսկոտի ֆիլտրի մեթոդաբանությունը

ՀՆԱ-ի պոտենցիալ մակարդակի գնահատման Հոդրիկ-Պրեսկոտի ֆիլտրի հիմքում ընկած է ՀՆԱ-ի շարքի տրենդային աճի և դրա ցիկլային բաղադրիչի տարանջատման գաղափարը, որոնցից առաջինն ընդունվում է որպես պոտենցիալ ՀՆԱ-ի, իսկ երկրորդը՝ ՀՆԱ-ի ճեղքվածքի մոտավոր գնահատականներ: Հոդրիկ-Պրեսկոտի ֆիլտրը, մասնավորապես, լուծում է հետևյալ խնդիրը՝ նվազագույնի հասցնելով փաստացի և պոտենցիալ ՀՆԱ-երի միջև առկա տարբերությունը և սահմանափակելով պոտենցիալ ՀՆԱ-ի փոփոխության չափը.

$$\min\{y_t^*\}_{t=1}^T = \left\{ \sum_{t=0}^T (y_t - y_t^*)^2 + \lambda \sum_{t=2}^{T-1} [(y_{t+1}^* - y_t^*) - (y_t^* - y_{t-1}^*)]^2 \right\},$$

որտեղ՝

հավասարման առաջին անդամը հանդիսանում է ՀՆԱ-ի ճեղքվածքի քառակուսին, երկրորդ անդամը՝ պոտենցիալ ՀՆԱ-ի աճի փոփոխության աճի քառակուսին, $0 < \lambda < \infty$ -ը ցույց է տալիս պոտենցիալ ՀՆԱ-ի աճի փոփոխության թույլատրելի մակարդակը կամ ժամանակային տրենդի նկատմամբ ստացիոնար մնացորդին տրվող տեսակարար կշիռը:

Այդ մեթոդի հիմնական առավելությունն այն է, որ λ -ի բարձր արժեքների սահմանման դեպքում ՀՆԱ-ի ճեղքվածքը դառնում է ստացիոնար, իսկ հիմնական թերությունները պայմանավորված են նրանով, որ ՀՆԱ-ի տրենդային և ցիկլային բաղադրիչները շատ զգայուն են λ -ի արժեքների նկատմամբ, բացի այդ Հոդրիկ-Պրեսկոտի ֆիլտրը ժամանակային շարքի ծայրակետերում դրսևորում է անկայուն վարքագիծ, ինչից խուսափելու համար շատ հաճախ ժամանակային շարքի սկզբնական և վերջնական արժեքներն անտեսվում են: Ինչ վերաբերում է λ -ի մեծության ընտրությանը, այն կատարվում է մոդելի շրջանակներից դուրս, սակայն եռամսյակային շարքերի դեպքում մասնագիտական գրականության մեջ առաջարկվում է 1600 արժեքը, որն էլ կիրառվել է մեր գնահատականներում:

ՀՆԱ-ի պոտենցիալ մակարդակի գնահատման արտադրական ֆունկցիայի մեթոդաբանությունը

Արտադրական ֆունկցիայի եղանակով ՀՆԱ-ի պոտենցիալ մակարդակի գնահատման հիմքում ընկած է այն ենթադրությունը, ըստ որի տնտեսությունը բնութագրող արտադրական ֆունկցիան ունի Կոբբ-Դուգլասի տեսքը.

$$Y = TFP * L^{\alpha} K^{1-\alpha},$$

որտեղ՝

Y -ը համախառն թողարկման ծավալն է,

L -ը՝ զբաղվածների թվաքանակը,

K -ը՝ կապիտալի պաշարը,

TFP -ը՝ ընդհանուր արտադրողականության ցուցանիշը,

α -ը և $1-\alpha$ -ը՝ աշխատուժի և կապիտալի առաձգականության գործակիցները:

Նշված մեթոդաբանության շրջանակներում նախ և առաջ գնահատվել է ընդհանուր արտադրողականության ցուցանիշը՝ օգտագործելով իրական ՀՆԱ-ի, զբաղվածության, կապիտալի պաշարի եռամսյակային լոգարիթմական տվյալները և աշխատուժի ու կապիտալի առաձգականության տրված գործակիցները.

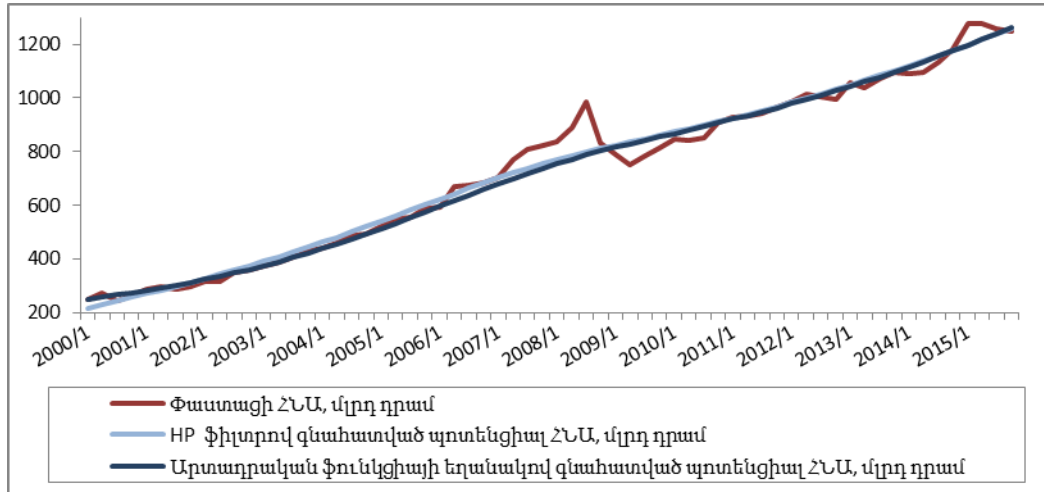
$$TFP = \ln(Y) + \alpha \ln(L) + (1 - \alpha) \ln(K)$$

Այնուհետև արտադրական ֆունկցիայի գործոնների սեզոնայնորեն հարթեցված և HP ֆիլտրման արդյունքում ստացված շարքերի հիման վրա գնահատվել է ՀՆԱ-ի պոտենցիալ մակարդակը.

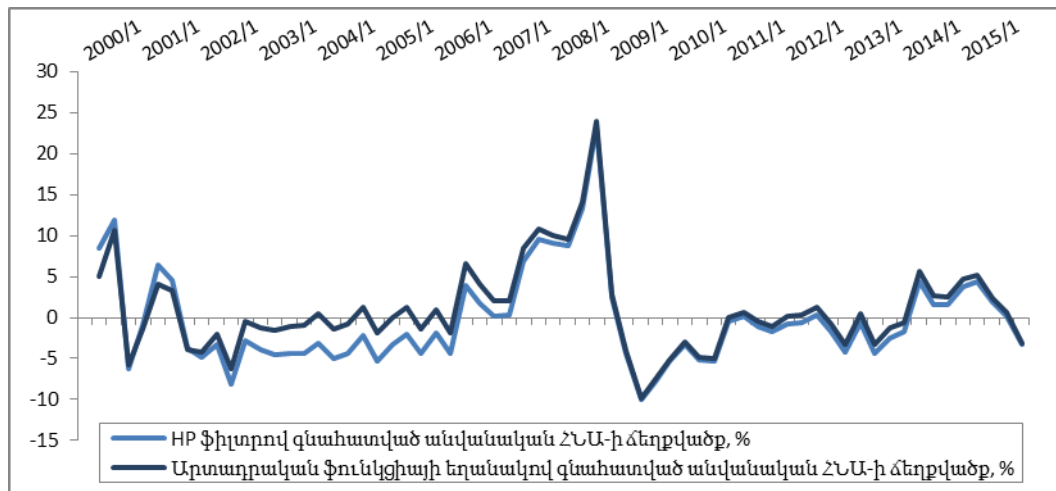
$$Y_p = TFP_p * L_p^{\alpha} K_p^{1-\alpha}$$

Նշված մեթոդաբանության հիմնական առավելությունն այն է, որ բացահայտ կերպով հնարավոր է որոշել համախառն թողարկման աճի հնարավորությունները, իսկ հիմնական թերությունները կապված են արտադրական ֆունկցիայի ճշգրիտ տեսքի որոշման, պոտենցիալ ՀՆԱ-ի թրենդի գնահատման գործընթացը արտադրական գործոնների թրենդների գնահատման հարթություն տեղափոխելու և լայնածավալ տեղեկատվության օգտագործման հետ:

**Փաստացի և պոտենցիալ անվանական ՀՆԱ-երի և դրանց ճեղքվածքի
գնահատման արդյունքները**

**Գծապատկեր 1. Փաստացի և պոտենցիալ անվանական ՀՆԱ-երի դինամիկան
2000-2015 թվականների ընթացքում**

**Գծապատկեր 2. Անվանական ՀՆԱ-ի ճեղքվածքի դինամիկան
2000-2015 թվականների ընթացքում**

**Աղյուսակ 1. ՀՆԱ-ի ճեղքվածքի նկատմամբ բյուջետային եկամուտների
առաձգականության գործակցի գնահատման արդյունքները**

Dependent Variable: LOG(TAX/TAX(-4))				
Method: Least Squares				
Sample (adjusted): 2001Q1 2015Q4				
Included observations: 60 after adjustments				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.130008	0.016185	8.032649	0.0000
LOG(GAP/GAP(-4))	0.914564	0.153372	5.963032	0.0000
DUMMY_1	-0.046098	0.021500	-2.144076	0.0365
DUMMY_2	-0.098605	0.041556	-2.372830	0.0212
LOG(CPI/CPI(-4))	0.869920	0.437521	1.988294	0.0519
LOG(TRADE/TRADE(-4))	0.133083	0.037364	3.561847	0.0008
R-squared	0.616334	Mean dependent var		0.116502
Adjusted R-squared	0.580809	S.D. dependent var		0.116578
S.E. of regression	0.075478	Akaike info criterion		-2.235300
Sum squared resid	0.307638	Schwarz criterion		-2.025866
Log likelihood	73.05901	Hannan-Quinn criter.		-2.153379
F-statistic	17.34945	Durbin-Watson stat		1.559837
Prob(F-statistic)	0.000000			

SVAR մոդելի գնահատման արդյունքները

Ժամանակային շարքերի ստացիոնարության ստուգման արդյունքները

Աղյուսակ 1.1. Ընդհանուր բյուջետային ծախսերի ստացիոնարության ստուգման արդյունքները

Null Hypothesis: LN_EXP has a unit root		
Exogenous: Constant		
Lag Length: 1 (Automatic - based on SIC, maxlag=10)		
	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-1.588976	0.4822
Test critical values: 1% level	-3.540198	
5% level	-2.909206	
10% level	-2.592215	

Աղյուսակ 1.2. Բյուջետային եկամուտների ստացիոնարության ստուգման արդյունքները

Null Hypothesis: LN_REV has a unit root		
Exogenous: Constant		
Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=10)		
	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-2.028130	0.2744
Test critical values: 1% level	-3.538362	
5% level	-2.908420	
10% level	-2.591799	

Աղյուսակ 1.3. ՀՆԱ-ի ստացիոնարության ստուգման արդյունքները

Null Hypothesis: LN_GDP has a unit root		
Exogenous: Constant		
Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=10)		
	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-2.256074	0.1893
Test critical values: 1% level	-3.538362	
5% level	-2.908420	
10% level	-2.591799	

Աղյուսակ 1.4. Ընթացիկ հաշիվ/ՀՆԱ ցուցանիշի ստացիոնարության ստուգման արդյունքները

Null Hypothesis: CA has a unit root		
Exogenous: Constant		
Lag Length: 1 (Automatic - based on SIC, maxlag=10)		
	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-2.405728	0.1444
Test critical values: 1% level	-3.540198	
5% level	-2.909206	
10% level	-2.592215	

Աղյուսակ 1.5. Փողի զանգված/ՀՆԱ ցուցանիշի ստացիոնարության ստուգման արդյունքները

Null Hypothesis: MONEY has a unit root		
Exogenous: Constant		
Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=10)		
	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-2.511619	0.1176
Test critical values: 1% level	-3.538362	
5% level	-2.908420	
10% level	-2.591799	

Աղյուսակ 1.6. Ընթացիկ ծախսերի ստացիոնարության ստուգման արդյունքները

Null Hypothesis: LN_CURRENT has a unit root		
Exogenous: Constant		
Lag Length: 1 (Automatic - based on SIC, maxlag=10)		
	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-1.782775	0.3856
Test critical values: 1% level	-3.540198	
5% level	-2.909206	
10% level	-2.592215	

Աղյուսակ 1.7. Կապիտալ ծախսերի ստացիոնարության ստուգման արդյունքները

Null Hypothesis: LN_CAPITAL has a unit root		
Exogenous: Constant		
Lag Length: 2 (Automatic - based on SIC, maxlag=10)		
	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-1.591583	0.4807
Test critical values: 1% level	-3.542097	
5% level	-2.910019	
10% level	-2.592645	

Ավտոռեգրեսիայի կարգի ընտրության արդյունքները

Աղյուսակ 2.1. Ընդհանուր ծախսերով SVAR մոդելի ավտոռեգրեսիայի կարգի ընտրության արդյունքները

VAR Lag Order Selection Criteria

Endogenous variables: LN_EXP LN_REV LN_GDP

Exogenous variables: C CA MONEY DUMMY

Sample: 2000Q1 2015Q4

Included observations: 59

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	189.5248	NA	4.89e-07	-6.017791	-5.595241	-5.852845
1	294.8566	185.6695	1.87e-08	-9.283273	-8.543811*	-8.994617*
2	301.9654	11.80791	2.01e-08	-9.219166	-8.162791	-8.806800
3	311.8419	15.40066	1.97e-08	-9.248878	-7.875591	-8.712803
4	325.2253	19.50794*	1.74e-08*	-9.397467*	-7.707267	-8.737681
5	332.2559	9.533029	1.91e-08	-9.330708	-7.323595	-8.547212

Աղյուսակ 2.2. Ընթացիկ ծախսերով SVAR մոդելի ավտոռեգրեսիայի կարգի ընտրության արդյունքները

VAR Lag Order Selection Criteria

Endogenous variables: LN_CURRENT LN_REV LN_GDP

Exogenous variables: C CA MONEY DUMMY

Sample: 2000Q1 2015Q4

Included observations: 59

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	186.2015	NA	5.47e-07	-5.905136	-5.482586	-5.740190
1	299.7091	200.0811	1.59e-08	-9.447764	-8.708302*	-9.159108*
2	310.3373	17.65375*	1.51e-08*	-9.502960*	-8.446585	-9.090594
3	315.4629	7.992357	1.75e-08	-9.371623	-7.998335	-8.835547
4	324.3572	12.96470	1.79e-08	-9.368042	-7.677842	-8.708257
5	334.8974	14.29170	1.75e-08	-9.420250	-7.413138	-8.636755

Աղյուսակ 2.3. Կապիտալ ծախսերով SVAR մոդելի ավտոռեգրեսիայի կարգի ընտրության արդյունքները

VAR Lag Order Selection Criteria

Endogenous variables: LN_CAPITAL LN_REV LN_GDP

Exogenous variables: C CA MONEY DUMMY

Sample: 2000Q1 2015Q4

Included observations: 59

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	106.2042	NA	8.24e-06	-3.193361	-2.770811	-3.028415
1	225.0769	209.5384*	1.99e-07*	-6.917861*	-6.178399*	-6.629205*
2	232.1121	11.68558	2.14e-07	-6.851258	-5.794883	-6.438892
3	242.1133	15.59503	2.10e-07	-6.885195	-5.511908	-6.349119
4	249.0751	10.14777	2.29e-07	-6.816105	-5.125905	-6.156320
5	259.5278	14.17308	2.25e-07	-6.865348	-4.858235	-6.081852

A և B մատրիցների գնահատման արդյունքները

Աղյուսակ 3.1. Ընդհանուր ծախսերով SVAR մոդելի A և B մատրիցների գնահատականները

Structural VAR Estimates		
Sample (adjusted): 2001Q1 2015Q4		
Included observations: 60 after adjustments		
Estimation method: method of scoring (analytic derivatives)		
Estimated A matrix:		
1.000000	0.000000	0.000000
0.000000	1.000000	-0.910000
-0.310265	0.104667	1.000000
Estimated B matrix:		
0.055999	0.000000	0.000000
0.011232	0.051362	0.000000
0.000000	0.000000	0.035086

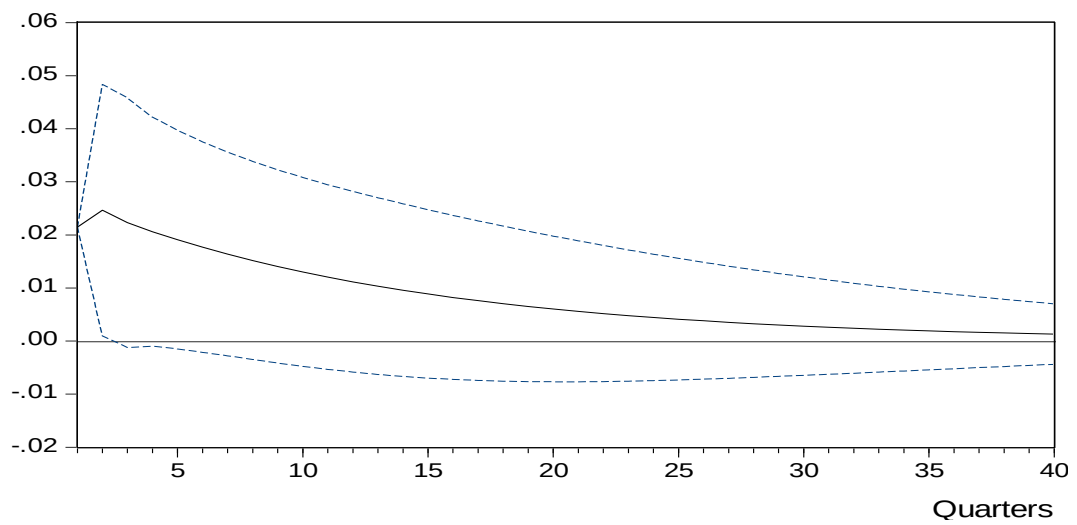
Աղյուսակ 3.2. Ընթացիկ ծախսերով SVAR մոդելի A և B մատրիցների գնահատականները

Structural VAR Estimates		
Sample (adjusted): 2001Q1 2015Q4		
Included observations: 60 after adjustments		
Estimation method: method of scoring (analytic derivatives)		
Estimated A matrix:		
1.000000	0.000000	0.000000
0.000000	1.000000	-0.910000
-0.201299	0.110608	1.000000
Estimated B matrix:		
0.055528	0.000000	0.000000
0.012655	0.049284	0.000000
0.000000	0.000000	0.036936

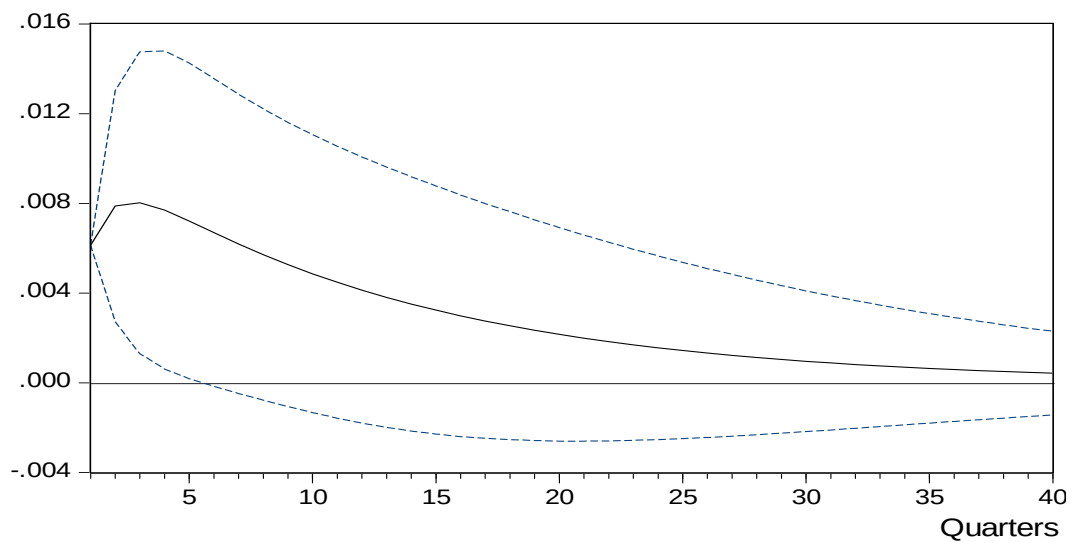
Աղյուսակ 3.3. Կապիտալ ծախսերով SVAR մոդելի A և B մատրիցների գնահատականները

Structural VAR Estimates		
Sample (adjusted): 2001Q1 2015Q4		
Included observations: 60 after adjustments		
Estimation method: method of scoring (analytic derivatives)		
Estimated A matrix:		
1.000000	0.000000	0.000000
0.000000	1.000000	-0.910000
-0.028844	0.051270	1.000000
Estimated B matrix:		
0.185695	0.000000	0.000000
-0.004043	0.054543	0.000000
0.000000	0.000000	0.035512

Ընթացիկ և կապիտալ ծախսերի իմպուլսային արձագանքի ֆունկցիաները

Գծապատկեր 3. ՀՆԱ-ի իմպուլս արձագանքը ընթացիկ ծախսերի 1 տոկոսանոց շոկին

Գծապատկեր 4. ՀՆԱ-ի իմպուլս արձագանքը կապիտալ ծախսերի 1 տոկոսանոց շոկին